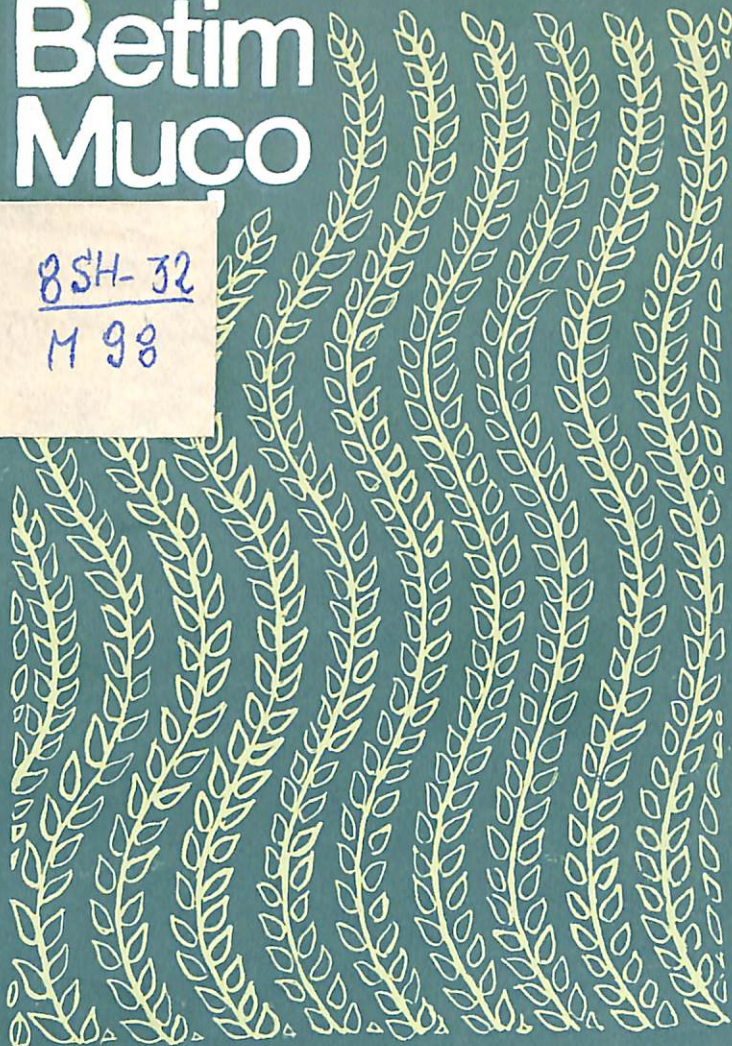

Betim
Muco

8SH-32

M 98

TREGIME

8SH-32

M 98

BETIM
MUÇO

.....

TREGIME

Tirane, 1978
KOMBINATI POSIGRAFIKI - Shqipëria
Tirasti 9000 kopje, formati 20x100/32. Shtabi: 2204-73
SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

PRANVERA QË NGJANTE ME DIMËR

Muajt e parë të vitit 1939 po i shtonin të tjera thijnja në flokë e në mustaqe kapterit të xhandarmërisë, Abdylaziz Çukrës. «Ku shkon kjo botë kështu? U bë njerëzia lesh e li. Ka dalë hajnia sheshit e Italja hyn e del ndër ne si në shpi të vet». Këto mendonte ai tek kthehej për në qytetin ku shërbente. Kapter Abdylaziz Çukra kishte gruan me gjashtë fëmijë në malësinë e Hasit. Dhe veç hallit për ta, vinin e i shtoheshin edhe shumë mendime të zymta që ia rrëzonin edhe më vetullat e dendura mbi eshtrat e dala në kufijtë e mollëzave të faqeve. Shumë gjëra ai, Abdylaziz Çukra, malësor i pashkollë, nuk i kuptonte dot. Po këtë radhë pleqtë e Hasit e kishin parë shtrembër. «Qenke bërë kapter i naltmadhnisë, o Abdylaziz Çukra. A do të gëzohej vallë yt atë po të qe gjallë?!» Këto fjalë i kishte thënë Gjeto Pllana, më plaku i fshatit. Po halli e kishte bërë të hynte në xhandarmëri. Mendja e paditur e malësorit qe gënjyer nga dëshira për një Shqipëri të fortë, ku të mos hynte e të dilte kush të donte. Si kishte shërbyer një kohë të gjatë në kufi, këto muajt e fundit e kishin transferuar në një postë qyteti... Ditë të tur-

bullta dukeshin që vinin përtej. Kapteri rënkoj dhe koka iu bë e rëndë, e rëndë, si të mbante një shkëmb përmbi supe.

Kapteri mbërriti në postë dhe mori shërbimin e vet. Poshtë në qeli kishte njerëz. Posta gumëzhinte nga zërat. Ai pa katër djem të rinj me fytyra të egër-suara. Dy prej tyre ia kishte zënë syri në qytet, njëri ishte mballomaxhi në pazar, ky tjetri, ky tjetri... shet gazeta më duket, u lëkund ai.

«E ç'dreqin keni ba, more?» — pyeti kapter Abdylazizi me zërin e tij prej basi.

«Dreqin prite kur ta bjerë Italia këto ditë, zoti kapter, bile me gjithë të birin, domethënë me mëkëmbësin». Tre djemtë e tjerë qeshën. Kapteri u kollit dhe u largua. Xhandari Fran Tapini nga Mirdita, e nderoi, kroi zërin dhe i tha shpejt e shpejt të rejat.

«Qyteti asht rrëmujë. Thonë që kanë me na pushtue. Kush? Italja a Moskofi, ku ta dish, zotni kapter. Kta çunat kanë sha naltmadhninë. Asht dhe aj Vasil Kola. Toger i e çoi sipër atë. Thonë që kta çunat qenkan t'rrezikshëm, komonista. Njeni ishte prej Krujet, po, për naltmadhni, prej Krujet ishte. Unë e dijshe se komonistat janë t'gjithë prej Vilone, se kshtu na pat thanë një herë togeri, komonistat i kanë t'gjithë nanat prej Moskofit, tha, dhe Moskofi i ka pru me vapor n'Vilonë me msy Shqipninë prej andej. Për naltmadhni, zotni kapter, ata s'u dukshin rob t'ligj, pasha t'madhin zot. Njeni m'pyeti nga jam. «Pishkashjan jam, or ti,» — i thashë. «Ju pishkashjanët jeni trima të çartun, — tha, — dikur i keni pas ba pritë turkut me atë trimin, Marka Kulin». «Pse, ku e di ti Marka Kulin?», — i thashë. «E di, — tha, — e kam knu nër libra», — Shih, shih, e kish knu

n'libra, zotni kapter, edhe librat e paskan njat Marka Kulin, heu!» Fran Tapini tundte kokën dhe sytë i qenë zmadhuar nga habia. Kapter Abdylazizi shtroi mustaqet me pëllëmbë dhe bëri «nghë, nghë!». Pastaj uli sytë e mbërtheu koburen pas brezit. Edhe koburja iu duk më e rëndë se kurrë.

«Po togeri?» — pyeti ai pa ngritur kokën.

«Togeri asht ke prefekti, zotni kapter, e ka thirrë prefekti sot në mëngjes». Xhandari buzëqeshi dhe zbuloi një sërë dhëmbësh të bardhë e të fortë. Kapteri diçka shau me vete.

«Mirë, — tha, — rri ke telefoni ti, Fran». Tjetri nderoi dhe u largua. Kapteri u ngjit ngadalë lart në dhomën e nënoficerëve. Vasil Alarupi ngriti kokën nga tavolina. Njëri sy i qe enjtur e mavijosur dhe rrëzë mustaqeve të holla akoma s'i qenë zhdukur ca pulla të kuqe. Ai u ngrit në këmbë dhe u përpoq t'i buzëqeshte kapterit. Kapter Abdylaziz Çukra e pa me inat e i vrenjtur. Buzëqeshja e Vasil Alarupit filloi të tretej si dëbora në xham. Ai puqi duart i hutuar dhe kapërtheu gishtërinjtë.

«Po ti, ç'do ktu ti? Mos je ma i mirë se shokët ti, a? N'birucë, hajde, nisu».

«Zotni kapter, por. . . ju lutem, kini mirësinë ta sqaroni, ju lutem. . .»

«Yf!, — bëri një shenjë përbuzëse kapteri. — Ç'më dridhesh si kurvat, more! Hajt, marrsh n'birucë, se t'hyna n'hu që t'bindet dreqi!» Kapter Abdylaziz Çukra e zuri nga supi sekretarin e bankës së qytetit, fashistin Vasil Alarupi dhe, ndërsa ky thërriste e ulërinte duke protestuar për këtë akt violence e poshtërimi, e shtyu poshtë nëpër shkallë. Këtë djemtë e birucës numër 1 shikonin me buzë në gaz. Kapteri tërhoqi derën dhe i vuri drynin llozit

të qelisë, pranë hekurave të së cilës vazhdonte protestat Vasil Kola.

«Mjaft, ore, se na shurdhove! — i thirri njëri nga të katër djemtë, — apo thërret të të dëgjojë Duçja?»

Vasil Alarupi mblodhi buzët dhe lëkura e fytyrës iu tendos.

«Këlysh bolsheviku! — tha duke vërshëlyyer nën zë. — Dale, pa do ta shihni ju!»

«Në i kemi parë të gjitha: ju, mbretin hajdut dhe motrën e madhe, «hallën», «tezen» Itali, të gjitha i kemi parë. Tani veç t'i shohin këta». Djaloshi që shiste gazetën bëri me dorë nga kapteri dhe xhandari. Kapteri Abdylaziz Çukra uli sytë te rripi i mesit dhe bëri «ngjë, ngjë!»

«Ai shau naltmadhminë e tij!» — i pëshpëriti pranë veshit Fran Tapini.

«Pusho, mor ti! — bërtiti kapteri. — Hajt, pushoni ju, se boll jeni rrahë e gri përjashta!» Ai doli nga korridori pa i parë djemtë në sy. Pas dëgjohej zëri i hollë i Vasil Kolës, që ankohej e kërcënonte. Kapteri tha me vete se ndoshta diçka do të kënaqej po ta shtronte në dru atë mustaqehollë, se kështu mbasse do ta ndiente veten më të lehtë. U mbështet mbase tavolinës dhe vuri kokën në duar. Dhe koka përsëri i rëndoi e i rëndoi. «Çka me ba, — tha, çka me ba? Asgjë s'kam në kaptinë e m'duket sikur me pasë botën mren». Nga muri e vështronte i kapardisur portreti i mbretit. «Hau, për mbret!» — tha dhe e vështroi me inat e me marazin e mbledhur tërë atyre ditëve. Sytë e tij të errët e të thellë iu ngulën syve të shkruar të portretit, ku ende një buzëgaz i lehtë e krenar. Atij iu duk një çast se sytë e portretit s'do ta duronin vështrimin e tij, ja, ata po fashiteshin, donin të iknin, t'u shmangeshin syve të tij. Por jo. . .

ata ishin përsëri ashtu, tallës, buzëqeshës. «Ptu!» — bëri kapter Abdylaziz Çukra përmbi ta. Jashtë u ndien hapat e rëndë e të shpejtë të Franit.

«Zotni kapter, ka ardhë konsulli i Italjes, aj konsulli i ri, jo aj që ka qenë». Xhandari Fran Tapini bëri me kokë nga dera. Në gjithë fytyrën e tij kishte një shprehje të tillë, sikur tani do të ndodhte patjetër diçka e madhe. Kapteri u ngrit ngadalë e si me përtim.

«Le të presë togerin, — tha, — ç'punë kam unë me të?!» Xhandari rrinte te dera me sytë e hapur më shumë se kurrë. Kapteri ndenji një hop, pastaj doli nga dhoma dhe lëvizi ngadalë nëpër korridorin e katit të dytë për te zyra e togerit, ku priste konsulli. Prapa tij vinte si hije xhandari Fran Tapini, juke u përpjekur të hidhte sa më lehtë çizmet e tij të rënda.

«Zotni kapter, shkëlqesia e tij Morelini është konsulli i ri i Italisë, mikeshës sonë të madhe. Më parë sinjor Morelini ka qenë konsull në Tunizi». Përkthyesi, i lyer me parfum e me flokët të ndarë nga një vijë e drejtë, ku dukej lëkura e bardhë e kokës, fërkoj duart dhe bëri me dy gishtërinj nga italianin, që buzëqeshi i përmbajtur dhe u përkul lehtë përpara, sikur të tregonte në cirk një numër xhonglerësh.

«Nghë, nghë!» — bëri kapter Abdylaziz Çukra dhe lidhi prapa duart e tij të mëdha.

«Çështja është për zotin Vasil Kola, zoti kapter. Shkëlqesia e tij, onorevole Morelini, kërkon lirimin e tij të menjëhershëm. Zotit Vasil i ndodhi një incident me elementë të rrezikshëm, ju duhet...»

«Si, si, presto; signore Kola e un amice, un fe-

dele amico del nostro paese»¹⁾). Në fjalët e italianit ndihej padurimi.

«Nghë, nghë!» — bëri përsëri kapteri. «Thuaj ktij zotnis, sé s'marrim urdhna prej ktij ne, jemi shtet i pavarun, s'jemi koloni, ky t'shkoj e të japë urdhna atje... në vend t'vet». Dhe kapteri u mat të kthente shpinën, me vetullat e mbledhura shuk.

«Por, zoti kapter... zoti...», Përkthyesit iu mor goja. Ai po merrte një ngjyrë të ndërmjetme, nga e kuqja në të verdhë.

«Kaq! — mbushi dhomën basi i kapterit. — Kto që t'thashë, thuaja atij zotnis!»

«Che terible voce! Cosa? Cosa dice?»²⁾. Italiani vërtiste i hutuar sytë nga kapteri te përkthyesi. Përkthyesi thoshte çopëra të shkëputura fjalësh në shqip e në italisht. Kapter Abdylaziz Çukra ktheu kurrizin dhe u largua duke përplasur derën pas tij. Poshtë dëgjoheshin thirrjet e Vasil Kolës dhe zërat tallës të djemvë. Kapteri rrinte i kërrusur përpara dritares. Një ditë me një diell të mekur lëvizte mbi qytetin. Po vinte pranvera dhe erë pranvere s'binte. Po vinte pranvera dhe dukej sikur po hyhej në dimër. Kapteri shau me vete. Makina e konsullit bëri tym përpara kthesës. Kapteri lëvizi ngadalë kokën dhe bëri poshtë shkallëve. Sytë e djemve prapa hekurave shihnin shpatullat e tij të mëdha e të varura. Dëgjohej zhurma e çizmeve të rënda. Ai qëndroi përpara tyre. Djemtë shihnin në heshtje sytë e tij.

1) Po, po, shpejt; zoti Kola është një mik, një mik besnik i vendit tonë.

2) Çfarë zë i tmerrshëm! Çfarë? Çfarë thotë?

«E, or zoti kapter, punë të vështirë ke, or babë, sidomos në këto kohëra». Djaloshi që foli tundi kokën me keqardhje e buzagaz të hidhur.

«Besa boll!» — pëshpëriti kapterit. Trupi i tij i madh dhe i rëndë ishte lëshuar krejt. Ai kërkoi në turrën e çelësave, zbërtheu drynin dhe i hoqi shullin derës.

«Shkoni, or djem, — tha, — shkoni, se i duheni këtij vatani».

Djemtë u panë në sy. Pastaj panë sytë e kapterit, pastaj përsëri njëri-tjetrin. Vasil Kola, i mbërthyer një copë herë nga ai vështrim tërë zemërim i kapterit, u tërhoq në një qoshe duke gëlltitur sharjet nëpër dhembë.

«Hajt pra, çka prisni?!» Ata i shtrënguan krahët kapterit dhe lëvizën në korridorin e birucave. Mballomaxhiu bëri ca hapa dhe u kthye.

«Po ti? — tha. — Po ti, kapter?»

«Edhe unë, — foli kapter Abdylaziz Çukra, — edhe unë nuk e turpnoj Shqipninë. Shko ti!» Ai e shtyu djalin përpara.

Në korridorin e birucave dëgjoheshin thirrjet e Vasil Alarupit.

«Malok i qelbur! Të paguan mbreti rrogë që të lirosh nga burgu ata këlyshë komunistësh!» Po këto thirrje dilnin nga goja e çapëlyer dhe, pasi përplaseshin në muret e qelive e të korridorit, ktheheshin përsëri në veshët e atij që i lëshonte.

Xhandari Eran Tapini ngjiste me vrap shkallët për në dhomën e nënoficerëve.

«Zotni kapter, kapter Çukra, . . . togeri, zotni togeri ka urdhnue urxhent. . .»

Në dhomë s'kishte njeri. Xhandari rrotulloi sytë me habi. Dhe befasi sytë e tij të habitur u ngulën diku. Mbi xhamin e portretit të lartmadhërisë varej e kullonte një pështymë e trashë njeriu, kushedi prej sa kohësh e përtypur dhe e mblaçitur në gjoks, kushedi me ç'helm të ditëve e të netëve helmuar. Ajo varej në xham, mbi sytë, hundën, buzët e mbretit. Ajo varej mbi krejt mbretërinë. Xhandari Fran Tapini kishte mbetur i mekur te dera.

PESHA E NJË FJALE

Motori i makinës gulçoi edhe një herë dhe pastaj u shua. Shoferi, një djalë ezmer, me një kaçurrel që i zbriste gjer te vetulla e djathtë, ngriti të dyja pëllëmbët e hapura mbi timon. Sipas kodit tradicional të shoferëve, kjo do të thoshte: «Nuk kam ç'bëj. S'shkon më tutje». Burri përpara tundi dy-tri herë kokën dhe mbloodhi buzët.

«Nuk e mirëmban këtë makinë, more djalë, nuk e mirëmban».

«Po jo, shoku Saliko, ti e sheh vetë ç'karakatinë është kjo; ku bën kjo për këtë rrugë?!»

«E, e, e di unë, xhustifikime thua, . . . xhustifikime sa të duash». Ai tundi përsëri kokën. Burri prapa buzëqeshi dhe hapi derën.

«Nisemi më këmbë, — tha, — ka edhe kjo lezetin e vet. Kemi kohë pa shkelur këtej. Pastaj, s'mban shumë, gjysmë ore është».

«Mor po ç't'i bëj këtij të shkretë shiatiku unë, pa. . .»

Shoku Saliko doli si me përtesë nga makina. Shoferi, që kishte zbritur dhe ai, rrinte me një pamje fajtori, mbështetur te parakolpi i ciflosur i makinës. Shoku Saliko i tha të kthehej dhe të vinte t'i merrte

të nesërmen. Shoferi belbëzoi diçka si «si urdhëron» dhe ngriti cullufen e flokut. Ai priti gjersa të dy burrat u larguan. Figurat e tyre me xhaketat mbi supet erdhën duke u zvogëluar. Në atë zonë, kolektivizimi po shtrinte krahët e tij të fuqishëm e të begatë. Po ende ndesheshin aty-këtu pengesa dhe hezitime. Ndaj ishin nisur të dy ata burra që kishin zbratur pushkë këtyre anëve e u dëgjohej fjala në këto ditë. Ata punonin në rrethe të tjera e rrallë i sillte rasti këtej. Dhe, tek shkonin ashtu një monopati që priste për shkurt, secili e mendonte me mënyrën e tij faktin që më shpesh duhej të kishin ardhur në këto anë, ku u kishte kaluar një pjesë e stuhishme e jetës së tyre, lufta. Fshati që dukej përtej ishte Shtëmbari.

«Epo dhe kjo, të vish gjër këtu për t'i mbushur mendjen Remzi Taganit të hyjë në kooperativë?! Ç'kërkon ai kopuk? Pse, pak të mira ka pasur nga ky pushtet? Si thua, o Telo?» Ai rrëgulloi pas këllëfimit koburës dhe tundi kokën. Shoku i tij hodhi xhaketën në supin tjetër.

«Nuk është aq e lehtë, or, jooo, — tha duke zvargur zërin, — edhe në luftë nuk e patëm aq kollaj me ndonjërin, sa e bëmë për vete».

«Opó kjo kështu! Për të mirën e tyre, xhanëm. . .» Salikoja shkundte duart me nervozizëm. Në fshat lehen qentë. Burrat kaluan çezmën dhe bënë përpjetë një sokaku. Nga shtëpia ku ishin drejtuar ata, siç dukej i kishin parë që larg se Remzi Tagani, burrë mbi të pesëdhjetat, i shëndoshë e me mustaqe të kuqërremta e të prera shkurt, kishte dalë e i priste në krye të shkallëve. Burrat u afruan.

«Hajde, Telo Koprëncka, hajde! Pushka është e dobët për t'ia bërë «bamp» meqë më shkelët në shtëpi. Hajde bujrum! Bujrum, bujrum, shoku. Saliko!»

Të dy burrat u përqaftuan me të dhe me të dy djemtë e mëdhenj që rrinin pas tij. Njëri nga djemtë u hoqi udhën. Në odën me oxhak, ku hynë, ia behën dy njerëz nga të farefisit dhe u poqën dhe ata me të sapoardhurit. Remzi Tagani nxori kutinë e duhanit dhe e hodhi nga miqtë. Ndërkaq dhe Telo Koprëncka kishte flakur kutinë e tij të duhanit. Kutitë u përpoqën me tingëllimën e zakonshme metalike dhe ranë të dyja mbi poste. Burrat qeshën. Telo Koprëncka tundi gishtin tregues.

«E sheh që jam bërë më i shkathët? Më parë s'ta dilja dot ty jo». Ai zgjati pëllëmbën dhe e rrahu pas kofshës së të zotit të shtëpisë.

«E shoh, or, e shoh, o Telo Koprëncka». E qeshura e tij erdhi e u shua shpejt. «Maraz e kam që mбетët kaq kohë pa ardhur këtej; si, ore, humbët kështu! Pse, mos u dashka të vijë përsëri gjermani, që t'ju shohim këtyre anëve tona?!»

«Punë, o Remzi, punë shumë, ka punë pushteti. Na mbytën punët». Salikoja fshiu qafën me shami.

«Punët s'janë ujë që të mbytin, o shoku Saliko.»

Teloja qeshi me gjithë shpirt dhe mimika e tij tha «qerrata Remzi!»

Jashtë qe errur. Dyshemeja me dërrasa krisi. Në dhomë hyri kryetari i këshillit. Ai hoqi këpucët te dera dhe, me një buzëqeshje të madhe në fytyrë, vajti e rroku dy të ardhurit.

«Po mirë se erdhët, mirë se erdhët! Si jeni, si i keni njerëzit?»

«Mirë, mirë, si je ti, Kapllan . . .» — thanë thuajse mekanikisht të dy burrat. Kryetari i këshillit u dha dorën dhe të tjerëve. Telo Koprëncka thithi duhanin dhe u mendua me sytë në oxhak. Remzi Tagani ndiqte vështrimin e tij.

«A ta ndez?» — pyeti pas pak.

«Cilin?»

«Oxhakun, de, vaftin s'e ka, po do ta ndez se ju nxjerr mallin juve.»

«Bah!» — bëri Salikoja.

«Mor po ta ndezim, — tha xhaxhai i Remziut, më plaku në atë rreth burrash, — ta ndezim si atë herë në peracionë e dimrit, hajde peracion, hajde, hajde luftë, hajde». Plaku tundi dorën mbi kokë sikur merrte vallen.

«Këno!» — thirri Remzi Tagani. Kënoja kërceu si mbi sustë nga cepi i postes ku rrinte e u vërvit drejt derës. Pas një hopi oxhaku bramulliti nga zjarrri i druve të thata dhe burrat e ardhur, tek e shihnin të qeshur, u shtynë pas. Pastaj burrat drodhën përsëri duhan dhe pleksën bisedën. Salikoja u interesua për gjendjen e fshatit, a kishte mbaruar ndërtimi i shkollës së re, si shkonin me detyrimet e shtetit, ç'kishte mbjellë sivjet Remziu. «Rruga do t'ju vijë, — tha, — do t'ju vijë që sivjet në Shtëmbar, u fjalosa me kryetarë e komitetit tuaj», — tha. Remzi Tagani fliste, qeshte, dridhte cigare dhe herë-herë u hidhte nga një sy vetëtimthi miqve kur ata s'e shihnin, si të donte të vërtetonte atë diçka që i kishte lindur në mendje vizita e papritur. Por një herë vështrimet e tyre u ndeshën.

«Të kam dashur e të dua, o Telo, dhe unë e di, qysh do të ta prish qejfin, ... po ç't'u lips ty të bëhesh dorëzënës i kësaj pune?!» thoshin sytë e Remziut. «Ta njoh kokën mirë unë, o Remzi, e di që e kam vështirë vërtet, por në këto pozita kemi qenë shumë herë tok». «Ashtu është, por s'qenka njëlloj, or, jooo. Atëherë ishte puna për vatan e për nder. Sot është më e ngatërruar, fundja unë njeriu s'i prish

punë, kush të dojë le të hyjë atje, unë kisha pak tokë, pushteti, që të na rrojë sa malet, më dha sa kam tani, punës i them «peqe»!, detyrimet i shlyej; më mirë se kaq nuk dua, or, jooo». «Nuk luftuam vetëm për kaq, o Remzi Tagani, nuk luftuam vetëm për vete».

Të dy ata shiheshin në sy që nën vetulla. Një kushëri i Remziut po fliste për ndryshimet e fshatit. Plaku ia mori llafin nga goja dhe përsëri vërtiti dorën mbi kokë:

«Ashtu është, o të keqen, ashtu, të mira boll, ore, që s'i kishim parë kurrë më parë, shkollë do a, doktor do a, dyqan do a? Të gjitha i kemi, ore, të gjitha...; po kjo kuprativa na nakatosi një çikë tani po...»

Në odë ra heshtja. Plaku shihte kockat e ulura të burrave. Dëgjohej vetëm zhurma e zjarrit që po mekej në oxhak. Gjer në atë kohë të gjithë kishin folur e kishin qeshur, kishin pyetur e ishin përgjigjur. Po atë, «kuprativën», s'e kishte ngarë e s'e kishte luatur njeri. Dhe ja, del ky xha Bazja, e si kot e shpie fjalën atje te kooperativa. Telo Koprënckës i erdhi për të qeshur, bile qeshi dhe me zë. Salikoja e pa me habi. Burrat vunë buzët në gaz. Telo Koprëncka vazhdonte të qeshte.

«Pse qesh, o Telo Koprëncka?» — tha Remzi Tagani dhe kërciti kutinë e duhanit.

«Qesh se më vjen çudi që goxha burra të lozim si fëmijët, me të fshehur. Ne kemi ardhur për kooperativën, o Remzi Tagani».

Heshtje. Remziu i shkoi gjuhën letrës së cigares. Heshtje.

«E dija, — tha ai rëndë e ulët, — dhe s'jeni ju të parët që vini për këtë».

«Remzi, ti je burrë i mençur dhe e kupton, — u hodh Salikoja. — Partia bën thirrje, apo jo, këtu nuk ka asnjë xhustifikim.

«E kuptoj, o shoku Saliko, e kuptoj», — tha nëpër dhëmbë Remzi Tagani. Të gjithë burrat shihnin nga ai.

«Ju keni frikë nga kooperativa se s'i njihni të mirat e saj. E drejtë, njeriu ka frikë nga e panjohura, po, e drejtë. I thashë dhe sekretarit të rrethit, po, i bëra pyetje, t'i shpini, i thashë, po, po, t'ju shpien të shihni fshatrat e tjera që janë kolektivizuar. Kolektivi është forcë kolosale, njeriu i vetëm është zero, po, njëshi zero, fyl, thotë Majakovski, poeti i madh Majakovski, e di Majakovskin? Ja kështu thotë, njëshi — zero, fyl, s'bën dot gjë».

«Nuk e njoh unë atë Jakovskin, o shoku Saliko, jooo, po di këtë unë, që jam mirë sa s'ka ku të vejë, me shtëpi e katandi, me fëmijë e farefis. Më thuaj, ç'do më japë koprativa mua? Do jem më mirë se ç'jam sot aty?» Remzi Tagani rrahu pëllëmbën pas çapokut të tij.

«Aa, — bëri Salikoja, — ti, Remzi, ke dyshime, po, ke dyshime. Ti dyshon në fjalët tona, në fjalët e Partisë, a? Kooperativa është begati, ore; ja, ti hy në kooperativë dhe...»

«O Telo, edhe ti kështu thua?» Remziu zgjati drejt tij dorën e nervozuar. Teloja shoi cigaren pas vatrës.

«Dëgjo, o Remzi Tagani. Po të hysh në kooperativë, ti dhe familja jote s'do të jeni më mirë se ç'jeni tani». Heshtje. Sytë e Salikos u hapën pa masë dhe ai luajti nga vendi, po dora e Telos e preku në bërryl. «Më keq do të jesh, po, këto vitet e para, sa të marrë veten ajo e të mëkëmbet. Nuk do t'ju vijë

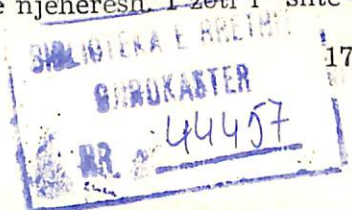
rehati e bollëku fap, si nga qielli, or, jo. Pa do lodhe-
ni, pa do djersini, po ama të gjithë tok, si dje në
luftë, o Remzi. Në fshat nuk janë të gjithë si ti, o
Remzi. Ti e di Bedo Asimnë, Mysyl Adipnë e të tje-
rë. Edhe ata s'janë më pak punëtorë se ti, por kanë më
shumë kalamaqër për të mbajtur, kanë më pak kra-
hë pune dhe janë më keq se ti. Dhjetëra familje të
tjera do të jenë më mirë se ç'janë në kooperativë. Më
pas, do të jesh edhe ti më mirë se ç'je. Po të shikojë
secili punën e tij, tokën me syrin lakmiqar, do të vi-
jë puna që pas disa vjetëve duhet të gremë prapë një
luftë kundër bejlerëve të rinj, të dalë nga gjiri ynë,
o Remzi. Partia di ç'bën. Vetëm në gjurmët e saj
dilet nga pylli i kohës». Dora e Telos rëndonte mbi
gjurin e Remzi Taganit. Djali i madh i tij mend i hi-
dhej në qafë Telo Koprënckës, me fytyrën e ndezur
prej kënaqësisë. Burrat e tjerë të shtëpisë kishin
ulur kokat dhe shihnin nëpër qerpikë Remzi Taga-
nin.

«Të lumtë goja, o Telo, Koprëncka!», — tha kry-
etari i këshillit. Heshtje, Dëgjohej «krrak-krraku» i
shpeshtë i një kutie duhani.

«Të lumtë pushka, o Telo Koprëncka!, — foli
Remzi Tagani kokulur. — Në këtë vatër kanë ardhur
shumë njerëz e janë përpjekur të ma mbushnin men-
djen. Por të gjithë ma kanë bërë shesh me lule këtë
koprativën. Ti më fole drejt, o vëlla. Kështu dua unë.
Diç më mbante të mos e bëja çapin. Ti ma dhe shty-
sën. Na qoftë për hajër. I koprativës jam».

Burrat u ngritën në këmbë dhe u përqaftuan.

«Kënooo! Pushkën!», — thirri Remzi Tagani.
Në dhomë u bë zallahi. Burrat i rrihnin krahët sho-
shoqit dhe flisnin të gjithë njëherësh. I zoti i shtë-

pisë u var në dritare dhe shtiu tri herë «bam, bam, bam»! me belxhikun e tij të luftës. Pastaj doli në prag të odës i skuqur në fytyrë dhe u thirri grave:

«Bukën, o gra! O burra!», — dhe vajti e u ul përsëri në mes të gazit.

USTA JORGJI

«Edhe unë dikur kam besuar në zot, inxhinier.»
Unë buzëqesha dhe e pashë usta Jorgjin duke picërruar sytë.

«Po, po, — tha ai, — mos të të duket çudi, ja që kam besuar.» Ai heshti një hop. Duart e tij të mëdha e të rreshkura bënë reflekse mbi fibrën e lëmuar të tavolinës. Ne të dy pinim kafe në turizmin e qytetit.

«Kam besuar, or bir, kam besuar.» Ai i tha fjalët thellë, thellë, sikur i nxirrte nga një pus të cilit s'i dukej fundi. «Më vjen turp kur e mendoj. Po njeriu është një gjë më vete, o inxhinier. As vetë s'e di se qysh, po ja, . . . ty dua të ta them këtë gjë, unë edhe kur më bënë hero, besoja në zot, ta dish.»

Vitet e fundit unë punova tok me Jorgji Sotirin në vende të ndryshme, me atë, usta Jorgjin apo barba Jorgjin, Heroin e Punës Socialiste, duart e të cilit kishin punuar në shumë objekte të vendit. Dhe më dukej se e njihja mirë atë njeri tashmë të plakur, me ato rrudha të thella në fytyrë, me qafën me damarë mavi si të prerë në rombe-rombe dhe me atë buzëqeshje karakteristike të fshehur diku nën lëkurën, nën sy, nën buzë, buzëqeshje që s'ishte kurrkund e që

prapë ishte kudo e shoqëronte fjalët e tij dhe punët e tij. Dhe ja ç'më thotë tani. Sa i paditur është njeriu kur thotë se ai i di të gjitha.

«Kur bënë luftë Partia dhe Rinia me fenë, thashë mirë ua bëjnë, edhe priftërinjtë dhe hoxhallarët soj hajduti e soj dhelpre kanë qenë. Po zoti është tjetër, thosha. Ai është atje lart dhe ujdís gjithë jetën e dynjasë. Se, fundi i fundit, prifti dhe hoxha ç'ishin. Ja, merre një maskara dhe vishe prift, ç'do të presësh prej tij. Bile, dëgjo mua ti, më të shumtët e priftërinjve dhe hoxhallarëve, më preftë mua, as që besonin në ato që thoshin. Po e kishin gjetur një zanat dhe me atë zanat rripnin njerëzinë. Po unë kryqin e mbaja dhe zotin e besoja. S'është e mundur, thosha, gjithë kjo dynja të mos ketë një mekanizëm që ta ujdísë, ja, pa shih ti, që nga miza e dheut gjer te njeriu, që nga kokrra e rërës gjer te dielli dhe yjet. Pas ditës vjen nata, pastaj dita; ka një dorë këtu thosha. Zoti është diku lart. Ai i sheh të gjitha dhe i di të gjitha. Po ç'të thashë, njeri s'më kishte kuptuar. Këndoja më të rrallë librat e djalit, po më ngatërrohej mendja më keq. «Barba Jorgji, — thoshin, — s'i sheh dot me sy priftërinjtë». Dhe ashtu ishte. Po s'është prifti, feja, o bir. Dhe mos më beso po deshe, po ja që unë, . . . Jorgji Sotiri, besoja më zot. Atë kohë punoja shpesh larg shtëpisë. Pastaj më bënë hero e më dhanë yllin. E ç'nuk bëri kjo Parti për njerëzit, o bir. Natën, kur s'më shihte njeri, e hapja kutinë dhe e shihja atë yll të bukur me pesë cepa. Më lozte një gjë këtu brenda në zemër dhe sytë më visheshin. Po kryqin akoma e kisha. E kisha futur thellë nën setrën e leshtë që mbaj dimër, behar poshtë këmishës. Kështu, që thua ti. Është një çudi e madhe njeriu, sa s'mendohet dot. Mirëpo ato kohë, ky njeri, që është

një çudi e madhe, vajti në Hënë. E pamë në televizor. «Hajde baba, — tha, — pa shihi këta. Janë në Hënë.» Ata njerëz lëviznin si kukulla, hop, hop. I shqëva sytë. Net të tëra shihja Hënë kur hidhnim betonin. Ajo rrinte atje larg, në mes të qiellit, me ca njolla si të murme në bark. Njerëzit lëviznin në Hënë. Ku qenka ky zot, thashë. «E ke një hall, o barba Jorgji, — më thosh Zaçja, ndihmësi im, — e ke, e shoh unë, po për hajër të daltë». «Asnjë hall s'kam, o bir, — i thosha, — ç'hall të kem unë?! «E, e, — thosh ai, — se mos do mend shumë ta kuptosh këtë.» Dhe qeshte me djallëzi. Po unë vërtitesha e vërtitesha. Mbase zoti thosha i duhet njeriut të paditur, njeriu që di, s'ka ç'e do zotin. Seç ishte një festë. . . nuk e mbaj mend. Plaka më hekurosi kostumin. «Vëre yllin, — tha, —dëgjon? Kur do ta vësh tjetër?» Dhe e nxori nga kutia dhe e fshiu me një copë të leshtë. E shihte dhe i gëzohej atij plaka. E mora dhe e mbërtheva. «Dale, — tha plaka, — dale se e ke shtrembër.» E ujdisi dhe unë zbrita shkallët. Tek zbrisja ashtu, ndjeva në gjoks prekjen e kryqit. S'di qysh më erdhi, po ndjeva që më hipi të nxehtët sa s'bëhej. Ky yll, thashë, që ma jep populli e Partia, mbi këtë kryq që, dreqi e di se kush ma ka dhënë, kjo sikur s'vete. Është turp. E hoqa yllin dhe e futa në xhep. Nuk të turpëroj ty, jo, i thashë. S'më zuri gjumi atë natë. Vërtitesha si mbi gozhdë. Të nesërmen, ika pa gdhirë, kishim betonim te këmba e mesit e urës. Vazhduam gjersa u gdhi. Atje i mendova të gjitha dhe një herë.

Atë kohë, zotin e kisha fshirë nga defteri. Po për kryqin ama, diç ndieja. E kisha mbajtur një jetë të tërë. E ç'të mirë i kisha parë unë atij?! Të mirë u pashë këtyre, — ai ngriti lart pëllëmbët e tij, — dhe Partisë, që i bëri dritë, ore. Në djall të vejë, thashë. Turp

o Jorgji Sotiri, turp që e mban akoma. Dhe futa dorën nën setër dhe e hoqa atë të flamur kryq. E mbloodha në grusht dhe kur gjeta rastin e hodha brenda kallëpit. Asnjëri s'më pa. Përmbi të ra betoni i betonierës që punonte Zaçja. Më mbetën sytë atje një copë herë. Po i kisha menduar të tëra ama. Jo vetëm ata priftërinj e hoxhallarë, po edhe ai kryq i ka sjellë dëm njerëzisë. Le të rrijë atje dhe le të shkojnë makina e trena mbi të dhe le t'i rëndojnë, se më duket sikur marr një farë haku kështu.»

Usta Jorgji vërtiste nëpër gishtërinj filxhanin e kafes. Në fundin e filxhanit, nxinte llumi i kafes së pirë. Unë e pashë në sy atë po ai i hoqi sytë dhe pa përsëri diku në fund të filxhanit. Dhe unë u përpoqa të mendoja atë kryq, që kushedi sa vjet ndenji në gjoksin e këtij njeriu dhe tani rri i ngujuar atje në beton dhe rënkon nën lëvizjen e vrullshme që bëhet mbi urë, nën njerëzit, makineritë.

«Tani them që në këtë dynja njeriu i ka në dorë të gjitha, o inxhinier, njeriu, po, njeriu që e ka një kokë të mençur, si Partia jonë. Tani unë kam yllin e saj dhe e mbaj ballëhapur. Ishim budallenj dhe e kërkonim zotin atje lart. Zoti është këtu, o bir, jam unë, je ti, është Zaçja, i gjithë populli me Partinë që na hapi sytë.»

Barba Jorgji kishte vënë dorën e tij mbi timen dhe mua, për të parën herë, m'u duk se ai ishte një plak i bukur e plot nur.

TRI LETRA

Letra e parë. E dashur Ket! Kam dhjetë ditë që jam ndarë prej jush dhe më duken si dhjetë vjet. Më duket si çudi dhe sikur s'më besohet që jam këtu, që zgjohem në mëngjes dhe nuk shoh Dajtin, si deve me dy gunga, po lloj-lloj malesh të tjera, me dreqi e di se ç'emra. Po realiteti është realitet, moj e dashur: Gladiola Stefa, vajzë e bukur tiranase, 22 vjeçe, beqare, ndodhet në Petanisht (duket nga emri se ç'është!), fshat malor, 130 kilometra në vijë ajrore larg me Tiranën. Është e tmerrshme, Ket! U thashë në shtëpi, luani vendit, se ju iku çupa. Ata po hiç, s'e vunë ujin në zjarr. Na tani.

Kur erdha këtu ishte ditë e martë. U thashë se kam pasur mamanë sëmurë ndaj isha vonuar. Më takoi kryetari i kooperativës. Veç të shohësh, moj aman. Ka një palë mustaqe naaa, dhe orë e çast përsërit shprehjen: «topi s'e lun», sikur tërë jetën të jetë marrë me topa e mitraloza. Aman, moj Ket, atij i dukem si kooperativiste. Më foli për historikun e fshatit dhe gjendjen e kooperativës. Unë tundja kokën. Shkolla është e re po e shëmtuar. E kanë ndërtuar vjet, po pa pikë gustoje. Jemi katër arsimtarë. Një është vendëse; pu, pu, me të s'rrihet, s'ke ç'muhabet bën. Dy të tjerët, një vajzë e një djalë janë nga këto zonat këtu pranë. Jonuzi, kështu quhet djali, është

një karafil i gjatë, me një piko hundë që veç në filma e sheh. Ditët e para se si më shikte, le po donte dhe të më tallte maloku, pa le, më thoshte: «Zonjush Gladiola!» dhe përdridhte buzët. As i flas fare tani. Harrova të të them për drejtorin. Ai është nga një fshat tjetër një orë e gjysmë larg. Mban një kravatë që më zë të vjellët kur e shoh. Ka mbaruar të lartën për matematikë po s'ma ha mendja se ia shkrep andej. Rri si guak e të dëgjon, pastaj në fund thotë dy fjalë, sikur të ketë zbuluar një planet. Veç ta shohësh. Sa për nxënësit, as të vjen t'u bësh mësim. Se mos e kanë mendjen për shkollë ata, për dhi e për dhen e kanë, jepu dhitë dhe hë... lëshoji malit. Aman, moj Ket! S'duroj dot. Ta dish që do më gjejë ndonjë gjë këtu. Natën mbuloj kokën me batanije dhe qaj e qaj. Flemë në një dhomë me Lulen. Të shtunave ajo shkon në shtëpi. Atëherë mbetem vetëm dhe i vë dollapin derës. Ç'të të them, moj Ket?! Këtu të gjithë të shohin sikur të kesh zbritur nga yjet. Më thirri sekretari i Partisë së kooperativës dhe më tha ta hiqja «at fije hekri prej kaptine» domethënë koronën e flokëve. «Pse, i thashë, kjo e paska penguar kooperativën tuaj që t'i shkojë puna mbarë?!» «Jo, tha, po asht shenjë borgjeze.»

Ja, Ket, në këtë fshat është Gladiola Stefi. Të mërzi, ë? Epo mërzi dhe ti një çikë se unë po luaj mendsh fare. Ç'kemi asaj Tirane? Po ti vetë a del mbasditeve? Ç'ka dalë ndonjë film i bukur andej? Aman, Ket, më shkruaj sa më shpejt e sa më gjatë, që të kem mundësi ta lexoj nja dy ditë, të paktën, letrën tënde. Epo ç'të bëj dé? Këtu s'ke me kë shkëmbeu dy fjalë. Kalo nga shtëpia dhe pyeti a e kanë marrë letrën time, se sikur s'po bëhen të gjallë. Le të qajë mamaja tani, mirë iu bë. Aman, Ket, më

shkruaj për gjithçka. Të fala të gjitha shoqeve. Uh, se harrova, Tos Latifi është këtu në një fshat të rrethit. Më kishte dërguar të fala. Kështu pra, Ket, mos më harro. Adresën e ke mbi zarf.

Të përqafoj fort, fort
Gladi yt (e mërzitur)

Letra e dytë. E dashur Ket! Me shëndet jam mirë. Këtu tani bën shumë ftohtë. Kudo ka dëborë. Nganjëherë duket shumë bukur. Kur sheh dëborën këtu, asaj së Tiranës duhet t'i thuash jo dëborë, por pluhur shkumësi. Më ka marrë malli shumë për ty e për të gjithë. S'besoja se mund të duroja pa ju parë për afro katër muaj rresht. Ti më thoshe në letër që të mos qahem, pooo, e ke kollaj ti, pa hajde një herë këtu provoje. Ka nevojë këtu dhe për ekonomistë. Meqë ra fjala, është një llogaritar, vendës është, është simpatik. Një ditë tha një shprehje të Çehovit. M'u duk si çudi. «E njeh Çehovin ti?» — i thashë, «E njoh, — tha, — kemi bërë bashkë ushtrinë.» Lulja me Jonuzin ia dhanë gazit. Më erdhi inat dhe i thartova turinjtë. Po ai deshi të më zbuste; «Po Çehovi nuk shëtit vetëm në bulevardin «Dëshmorët e Kombit», moj Gladiolë, apo jo?» Thonë për të që është djalë i mirë. E quajnë Demo, Demo Benda (çfarë emri, ë?).

Kemi pasur shumë punë këto kohë. Nxënësit vijnë nga larg, një pjesë bëjnë një orë rrugë. Aman, moj Ket, të vjen keq për ta, ecin nëpër dëborë. Unë u ndez sobën dhe i vë të rrinë rreth saj sa të marrin veten. A e di si më thërrasin ata? Zysh Jola. Drejtori u heq vërejtjen. «Ç'është, more, kjo «zysh Jola»? Mësuese Gladiola thoni, mësuese Gladiola!» Po ata harrojnë dhe prapë: «Zysh Jola, zysh Jola!»

Për të gatuar, gatuajmë këtu në dhomë. Më solli Lulja ca sallam. Hëngra një copë të madhe sa desh u mbyta, kisha kohë që s'kisha ngrënë. Nganjëherë na viziton kryetari. «Si po ia çoni rini, mirë? Topi s'e lun', bukuriii! Keni nonji nevojë, nonji hall, se hebete dimën asht topi s'e lun.» Aman, Ket, veç ta dëgjosh. Po thonë se është punëtor i madh. Në fakt, nga një cep i fshatit në tjetrin e sheh dhe nga një fshat në tjetrin (kooperativa përbëhet nga tri fshatra).

Tos Latifi erdhi një herë te ne. Ç'kemi bërë atë natë! Jonuzi i binte kitarës (u bie ca këngëve ai që allah, allah), pastaj lojtëm letra dhe ne të dyja, unë me Lulen, i mundëm Tosin me Jonuzin. Kështu, që thua ti, e kalojmë. Po ama, rri, rri dhe mërzhitem, moj Ket. Se si më duket vetja këtu, larg, larg, sikur jam në Polin e Veriut. Për Vitin e Ri sigurisht që do të vij. Aman, edhe 12 ditë janë. Mezi i pres. Moj, se harrova, po deshe akrilik vishnjë, më thuaj që të ta bie kur të vij, se mora vesh që ka këtu afër, te dyqani i minierës.

Ç'thotë Tirana jonë? Tani patjetër nëpër vitrina kanë vënë pambuqet.

E dashur Ket! Më ka marrë malli shumë; shumë, shumë. Vdiqa të të shoh ty, mamin, Benin, të gjithë. Uh, aman, se s'të thashë: Beni më shkruan letra serioze, sikur të jetë i madh dhe më këshillon të mos mërzhitem, aman, veç t'i lexosh. Fundja, s'je jashtë kufirit, thotë, Shqipëri është dhe aty. E di unë të kujt janë këto fjalë, e di, ia mëson babai ato. Sa të vij, pa do t'ia shkul veshët.

Të puth fort, fort
Gladi (që së shpejti e ke aty)

Letra e tretë. E dashur Ket! Tani sapo u ktheva nga një aksion për hapje tokash të reja. Ishim tok me të rinjtë e kooperativës, Nesipi, kryetari, tha: «Msuse Gladionës (kështu ma thotë emrin ai) s'ia haka qeni shkopin për punë buqsie, topi s'e lun', sikur me pas le më shat' n'dor'». Me shëndet kam qenë mirë. Ca kohë më ka munduar dhëmballa e fundit fare, që më doli tani. Ajo është dhëmballa e pjekurisë. Pra, siç e sheh, tani u poqa. Mos qesh, ë. S'e ke idenë sa e bukur është pranvera këtu në male. Ti, me atë damar që ke, do të shkruaje vjersha këtu. Kam qenë shumë e zënë, kemi pasur një inspektim këto kohë. Dola mirë dhe më lavdëruan. Kam ca nxënës, moj Ket, që ke qejf t'i dëgjosh, bilbila janë, e di si e bëjnë komentin, hata fare. U çudit ai i seksionit. Kam mësuar të bëj byrek siç e bëjnë këtej. Të shkrin në gojë, kaq i mirë është. Ma mësoi e ëma e Nuries, e asaj koleges që është vendëse. Kam qenë nja dy herë në shtëpinë e saj. Ta dish ti se ç'gocë është ajo. Dëgjo, do të të them diçka. Demoja do të vijë me shërbim këto ditë në Tiranë. I kam dhënë numrin e telefonit tënd. Takoje dhe sillu mirë me të, Ket, se nuk është djalë i keq. Se mos tallesh se pale si ju duken këta njerëzit e këtushëm juve, malokë, helbete. Mos i var turinjtë, moj, se bëj shaka. Pastaj më shkruaj në letër si t'u duk. Drejtori na ka ikur. Ka ardhur një tjetër. Ai shkoi në Institut në Shkodër, në katedrën e matematikës.

Tani diçka për të qeshur: kam marrë një letër të çuditshme nga një Genc Ajazi, gjeolog. Ai flet sikur të më njihite me rrënjë e me degë. Thotë që do të vijë me një ekip për të kërkuar një vendburim minerali këtu pranë. Pastaj se ç'thotë, sikur dhe unë genkam një lloj minerali i rrallë e ku di unë ç'tjetër.

Qyfyre. Nuk më kujtohet fare kush është ky. Mos është ai i gjati me syze që e gjenim çdo mëngjes afër Kuvendit Popullor? Kujtohu një herë dhe më shkruaj. Kam filluar të mbaj ditar. I shënoj të gjitha në të. U, se harrova: Kam një djalë në klasën e shtatë që shkruan vjersha. E ka shumë pasion dhe në fakt është i talentuar. Pesë vjersha unë ia kam redaktuar dhe ia kam shkruar pastër. I kam nisur në «Zërin e Rinisë». Ti shko dhe interesohu një çikë atje se u bënë një muajt kohë. Djalën e quajnë Nehat Bejko. Nuk do të harrosh, ë?

Tani tjetër gjë. Po ç'thotë hidrocentrali i Fierzës, ë? Hiç, ë? Vepër e madhe. Shiko, moj e poshtër, mos m'i shit mua ato. Le që e nuhata që kur isha aty unë. Nuk vjen kot burri i botës çdo javë me shërbim në Tiranë. Më vjen inat, unë e shkreta t'i them të gjitha ty, kurse ti... Nejse, mua më mirë më bëhet. Po edhe në Fierzë ti, të kam dy herë më afër se tani që je në Tiranë. Kam një ide. Po e more lejen tani, siç ta kanë planifikuar, hajde këtej nga unë. Do të kënaqesh, ta dish. Mendoje dhe më shkruaj. Do të të mbajmë mirë, moj budallaqe. Do të të shpie lart në stan. Atje janë ca djem shumë të mirë! Vetëm që janë të turpshëm, si çupa të padala. Ke ngrënë kos që ta presësh me thikë ti? Hajde, Ket, se nuk do të bëhesh pishman. Më shkruaj. Po e mbyll tani se kam një tog hartime për të korigjuar. I kam thënë mamasë për ca libra, ndihmoje dhe ti se mos m'i gjeni. Të fala të gjitha shoqeve dhe shokëve.

*Të uth e të përqafoj
Gladi (që të pret të vish)*

NJERËZ MBI OXHAK

Tre montatorë punonin në majën e oxhakut të lartë të kombinatit. Mbi qytet shkëlqente dielli. Ata të tre kishin kohë që ishin mësuar ta shikonin kështu qytetin, t'i shihnin kështu nga lart rrugët e tij, njerëzit që lëviznin nëpër rrugë. Gjoksi të mbushej me ajër dhe poezia, siç thoshte Edi, sekretari i rinisë së brigadës së montimit, ishte afër, fare afër, e, ndër-sa thoshte kështu, Edi zgjaste dorën në hapësirë sikur të donte ta prekte atë. Shokët qeshnin. Ata kishin kohë që punonin te ky oxhak dhe çdo ditë ishin ngjitur më lart, tok me rritjen e shtatit të tij. Dhe tani kishin mbërritur te kreu i oxhakut, i cili së shpejti përfundonte, së bashku me uzinën e kombinatit.

Edi zgjidhi litarët e lidhur nën sqetull, fshiu duart me një pece dhe tundi kokën me bezdi.

«Ç'ke, Edi? — Zana e pa duke kapsallitur sytë nga dielli. S'të pëlqen të zbrazësh? Bëju një telegram që këtu, s'vij dot thuaju.» Ajo tregoi me dorë. Edi qeshi dhe pa poshtë qytetin. Vërtet, ja tek ishte komiteti i rinisë, ajo godina atje. Të dukej sikur, po të mblidhje një gur në një copë letër dhe ta flakje, binte taman në dritaret e tij.

«Në ç'orë e keni?» — pyeti Maksi dhe shtrembëroi fytyrën duke shtrënguar një bullon.

«Në dymbëdhjetë.»

«Epo, nisu atëherë», fiu!» Maksi fishkëlleu dhe tundi dorën. Edi rregulloi rripin e pantallonave dhe u var te shkallët.

«Kujdes, o çuna! Kini mendjen, se vërtet poezia është afër, po për drej janë afër dhe ca gjëra të tjera që s'na pëlqejnë.»

«Hajde, pa zhduku tani!» — bëri Zana dhe qeshi.

«Kini kujdes, Zanë, me gjithë mend e kam.» Ai rrudhi ballin me një shprehje të tijën karakteristike dhe koka i humbi poshtë skelës. Një copë herë u ndje fishkëllima e tij. Ishte një nga këngët e festivalit të fundit. Zana ktheu kokën dhe pa sytë e Maksit. Atij i shkoi një i kuq në fytyrë. Kishin dy vjet që punonin në një brigadë. Maksi ishte një djalë që prekej shpejt, impulsiv e që ndonjëherë rrëmbehej lehtë.

«Zanë, — tha ai, . . . — është hera e parë që mbetem vetëm të dy, kështu, apo jo?» Zanës iu mpi këmba e majtë. Ajo u kthye dhe u rrotullua në skelën e ngushtë me një shprehje bezdie në fytyrë.

«Ç'ke?» — tha Maksi.

«Hiç, m'u mpi këmba.» — tha ajo dhe qeshi. Maksi vuri buzën në gaz pastaj gazi befas iu shua dhe në fytyrë i kaloi përsëri një fashë e kuqe. Ai hoqi litarin e sigurimit nga gjoksi.

«Kur të mpihet këmba është kollaj, po ç'të bësh kur të ndodh më keq.»

«Si më keq, Maks? Sot qenke bërë filozof.» Ajo qeshi me një farë habie dhe anoi kokën që të mos i binte dielli në sy. Flokët, që i kishin dalë nga shamia, ia mori era dhe ia mbloodhi prapa veshëve.

«Sepse mund të të mpihet zemra, Zanë, dhe... dhe s'ke ç'i bën asaj.» (Maksi belbëzoi flakë i kuq në fytyrë. Ai e kishte lënë çelësin dhe diçka ndukte me nervozizëm mbi një dërrasë të skelës. Zana e zbuti të qeshurën dhe mbeti në një shprehje midis habisë dhe të një diçkaje të padëshirueshme. Ajo ndjeu shqetësimin t'i luante brenda vetes. Sytë e Maksit kërkonin tani sytë e saj. Poshtë u ndje fishkëllima e Edit. Ai tundte lart të dyja duart për ta dhe dukej i vogël, i vogël në sheshin me pluhur të kombinatit. Zana qeshi e sforcuar dhe diçka tha për të. Po Maksi s'e kishte fare mendjen tek Edi dhe fjalët e saj për të.

«Zana, — pëshpëriti ai, — ... nuk duroj më, Zanë, unë të dua. . . nuk e ke kuptuar ti?» Dora e tij e djathhtë bëri një lëvizje të vrullshme dhe një ashkël dërrase iu ngul thellë në mish. Ai e hoqi dhe në dorë i rrodhi currili i gjakut. Vajzës iu djersitën tëmblat dhe mollëzat e gishtërinjve. Ajo vështroi poshtë dhe mendte iu morën njëlloj si atë ditë kur kishte hipur për herë të parë mbi oxhak dhe xha Nihati e mbante pranë e s'e lëshonte nga vetja. Ajo pa gjakun në dorën e Maksit dhe iu drodh buza.

«Lëre! — tha djali, nervoz e tashmë i zbehtë në fytyrë, — lëre, ç'rëndësi ka kjo. Më dëgjove ç'të thashë, Zanë?» Sytë e tij kishin një shkëlqim jonormal. Ajo i mori dorën dhe u përpoq t'i lidhte shaminë mbi çarjen, ku kishte nisur të mpikxej gjaku.

«Të dëgjova, Maks», tha ajo pa e ngritur kokën. Djalit i dridhej trupi. Ai u hoq praptas. Vështrimi i tij qe i mjegullt dhe ai s'shihte ku vinte këmbët.

«Domethënë, Zanë. . .» — Zëri i tij kishte një nuancë të tillë që dukej sikur ja. . . tani ai do të klithte me sa kishte fuqi.

Ajo ngriti sytë dhe pa sytë e tij. «Si s'e kam ditur, si s'e kam kuptuar këtë gjë?!» belbëzoi zëri brenda saj. Frynte erë. Nëpër qiell shplekseshin ca re të yogla si tym i bardhë. Dhe poshtë ishte toka. E mira, e dashura, por... e forta dhe e ashpra, kur nga lartësia vinte e përplasej mbi të një trup njerëzor. Zanës i mbeti zëri në grykë. Ajo e ndiente zemrën t'i rrihte me vrull, e ndiente në gjoks, në kokë, në krahë, në duar. Maksi kërkonte përsëri sytë e saj. Herë-herë ai bënte lëvizje të vrullshme, nervoze dhe në laringun e vajzës në çdo çast të tillë artikulloheshin ca pasthirrma që vinin e i shuheshin në buzë.

«Maks, dëgjo, Maks, ...» (Sa e vështirë është të gënjesh.)

«Jo, Zanë, s'kam ç'dëgjoj... më thuaj, më do ti, Zanë?» Trupi i tij dridhej. Dridhej dhe dora e vrarë, ku varej e palidhur mirë shamia e Zanës.

«Po, Maks, ... të dua, po dëgjo...» — Sytë e vajzës ishin të mëdhenj e të mbushur me lotë. Shamia i kishte shkarë prapa në zverk. Djali mbeti një çast pa fjalë.

«Zana... vërtet, Zana?!» Zëri i tij mori ca nuanca të çuditshme. Ai mori frymë thellë-thellë, saqë u kollit. Vuri pëllëmbët e veta pranë kokës, sikur të kishte frikë se mos i ikte ajo nga supet.

«Vërtet, Maks, po... prit, e bisedojmë poshtë. Nuk dua ta bisedojmë këtu.» (Po ç'faj kam unë, Maks, për këtë? A kam faj unë, në qoftë se dua një tjetër dhe ty të kam parë kurdoherë vetëm si një shok të mirë e kurrë s'më ka shkuar mendja për ndjenjat e tua?)

«Oh, Zanë, më mjafton kaq, ti më do? Thuaj, thuaje edhe një herë!» — Zëri i tij u zvarris nëpër lutjen dhe dora i lëvizi drejt flokëve të saj valavitës.

«Mos, Maks, të lutem... — Në sytë e saj kishte një lutje më të madhe se ç'thoshte goja e saj me fjalë. — Mos, le të punojmë tani, ... duhet të mbarojmë, u dhashë fjalën shokëve.»

«Pra ti .. Zana, më besoj...»

«Të besoj, Maks, të besoj.» (Ç'bimë e çuditshme është dashuria. Ti nuk ke faj. Po mos vallë e kam unë fajin?!) Ajo ia shtrëngoi në dorë të dy cepat e shamisë, i lidhi në gjoks kombin dhe i zgjati çelësin që ai e kishte lënë aty pranë. Punuan kështu gjer në orën tre. Ajo ndiente kudo, në çdo pëllëmbë të trupit, sytë e tij.

«Kujdes, Maks, — thoshte ajo herë pas here, — hajde më brenda skelës.» Ai buzëqeshte si në ëndërr. Vajza punonte dhe çdo sekondë i dukej si një hapësirë gjigante që donte shumë e shumë kohë të përshkohej.

Ajo erdhi dhe e kërkoi atë pasdite në shtëpi. Maksi rehi me vrap me xhaketen në dorë.

«Zana, pse më ike ashtu qeparë, kur zbritëm? Unë...» — Ai përpiqej të fuste krahun në mëngën e xhaketes. Vajza shikonte drejt përpara vetes si e përqëndruar diku.

«Tani do të ta them, — tha ajo e qetë dhe ktheu sytë nga ai. — Hajde, — shtoi — mos rri kështu, hajde ecim.» — Ajo i shkundi krahun dhe e tërhoqi. Ata dolën të dy në rrugën kryesore. Vajza filloi të fliste e qetë e duke zgjedhur fjalët. Në fytyrën e Maksit u shfaqën pulla të kuqe.

«Si?... — atij iu zbeh zëri. — Ti dashke Nandin, shokun tim dhe unë s'di gjë?!» Vetullat e tij u bënë xhunga mbi sytë.

«Qetësohu, Maks, dhe mendoje më gjerë këtë gjë. Ç'faj kam unë këtu?! Unë e dua Nandin dhe ai më do mua. Së shpejti fejojemi. Të kam dashur gjithmonë, por si shok, Maks, vetëm kaq. Sot atje... — vajzës iu mbushën sytë me lotë... — s'kisha ç'të bëja, Maks.»

«S'kisha ç'të bëja, ashtu? Dhe u talle me mua... Po, ti... po ti më the...» — Ai klithi.

«Pusho! — foli ajo këtë herë. — Pusho! Dëgjon? Kalama! Të thashë ashtu se të dua si shok, të dua të jesh i gjallë e jo të copëtuar poshtë oxhakut.» — Vajza u shkëput prej tij dhe eci përpara:

«Zanaaaa!» — bëri ai si me vete. (Pse të më ndodhte kështu?! Pastaj vështrimi iu kthjellua ngadalë dhe pa përpara, larg, konturet e saj (Na ishte një vajzë që e quanin Zanë.) Mendimet e ndjenjat u kapërthyen brenda atij shpirti njerëzor. (Po unë e desha atë, e desha!) Ai nisi të ecte rrugës e mendime të shumta i vërshuan në kokë. Mund të ndodhte që të nesërmen ai të shkonte e t'i shtrëngonte dorën asaj çupe, asaj shoqeje të mirë me një «më fal!» të madh në sytë e tij. Mund të ndodhte kjo? Sigurisht që mund të ndodhte.

...shkollës, të cilin e kishin marrë për të mirë. Ai kishte shprehur shprehërisht se kishte qenë i këmbëngulshëm për të marrë pjesë në punët e shoqërisë dhe se kishte qenë i gatshëm të bënte çfarëdo gjë për të shërbyer shtetit. Ai kishte qenë i këmbëngulshëm për të marrë pjesë në punët e shoqërisë dhe se kishte qenë i gatshëm të bënte çfarëdo gjë për të shërbyer shtetit.

KANARINA

Sekretari ngjiti shkallët për në zyren e tij. Ai kishte lajmëruar shoferin se pas dy orësh do të mishi për në kooperativën malore të Gallxhisë. Atë ditë koha kishte marrë për mirë. Pranvera atë vit po vinte ngadalë e si me druajtje. Kishin rënë shumë shira dhe mjaft punë të bujqësisë kishin mbetur prapa. Ai hapi perdet e dritareve dhe pdoi një copë herë me sy lëvizjet e makinave të gurorës. Pastaj u ul në tryezë dhe mbështeti bërrylat në të. Në mendje i shkoj gjithë panorama e jetës së rrethit.

«Në përgjithësi, me industrinë i kemi më mirë punët», — tha. — Ajo iniciativa e kombinatit të drurit duhet mbështetur». Ai shënoi diçka në faqen e bllokut-kalendar. «Po. Duhet dërguar më shumë shokët e aparatit në bazë. Në uzinën mekanike kanë prodhuar një agregat të ri. Nëse do të japë rezultat, të mendojmë nëse mund ta prodhojmë në seri. Ata të fermës kërkonin diçka të këtij lloji». — Ai përsëri shënoi në bllok me një shkrim të shpejtë e të pjerrët. «Duhet lajmëruar drejtori i parkut. Transporti s'po u përgjigjet sa duhet punimeve mbrojtëse». — Ai ngriti dorezën dhe vërtiti numërorin e telefonit me po atë dorë.

«Mirëmëngjes! — tha. — Jam Kanan Buzi»... «Faleminderit, si jeni ju? O shoku Stavri, të mora për atë çka biseduam pardje... Si? Jo, nuk e lamë fjalën kështu. Dje ti nuk ke dërguar aq sa ç'biseduam... Po... Domethënë sot kanë shkuar dhjetë, apo jo?... Mirë. Gjithë këtë javë mos i ndërprit. Ç'kemi, ndonjë gjë tjetër? Si shkojnë punët atje ndër ju?... Po kjo është gjë e mirë. Bisedoje me Kasemin këtë. Hajde suksese! Tungjatjeta!» — Ai la telefonin dhe shënoi përsëri diçka në bllok. Pastaj u ngrit dhe nisi të ecte nëpër dhomë. «Organizatrat-bazë të kooperativave duhet të lëvizin më shumë», — tha. U përkul mbi tryezë dhe shfletoi dhe një herë informacionin e dërguar nga sekretari i komitetit të partisë të fermës së rrethit. Nënvizoi një rresht. E la stilografin dhe nisi përsëri të lëvizte nëpër dhomë.

Kanan Buzi ishte i ri në këtë rreth. Atij s'i bëheshin as gjashtë muaj që kishte ardhur. Po ai kishte vite që merrej me punë drejtuese në pushtet dhe hyri shumë shpejt në brendësi të gjërave. Tani mund të thoshte se e njihnte mirë situatën e rrethit, dinte ku ecte puna më mirë e ku më keq. Dinte ku duhej shin përqendruar më tepër forcat e ku duhej kërkuar më tepër llogari.

«Njerëzit punojnë, — tha ai, — punojnë e përpigjen. Bëjmë mbledhje, kritikojmë të metat, neglizhenat, konceptet e gabuara, nxehemi, po njerëzit punojnë». Ai u ul në karrigen e punës me një shprehje kënaqësie në fytyrë. «Ja, brigada e këtij Ndue Islamit ka heronj të vërtetë. Pse, ç'është heroizmi më tepër se kaq?» Ai shënoi mënjandë një porosi për gazetën lokale, lidhur me këtë brigadë. Ra zilja e telefonit dhe ai ngriti receptorin.

«Po... Mirë. Le të vijë.» E lajmëruan së Risto Mihali donte të takohej me të. Ai ishte përgjegjës i stacionit të bimëve medicinale. S'para i pëlqente ky tip. Ishte nga ata njerëz tepër të ngjitur, që të bezdisnin me atë lloj përkujdesjeje të shtirur. «Të lutem, të lutem... merreni një të dredhur nga kafeja ime. Si, nuk e pini, shoku Kanan?... Oh, sa keq... dhe unë e zgjodha këtë lloj duhani apostafat për ju... Sa keq!... Po mirë, urdhëroni të pimë një kafe... Si, as kafën nuk e pini? Interesant. Më çuditët, shoku Kanan. Ç'vullnet çelik që duhet të keni, as duhan, as kafe, as... më çuditët, shoku Kanan». Kanan Buzi kujtoi këto dhe mblodhi buzët. Në komitetin e partisë së rrethit kishte sinjalizime për dëmtime të pronës socialiste pikërisht në stacionin e bimëve medicinale. Për këtë ato ditë kishte vajtur atje një ekip i kontrollit punëtor: «Dicka është», mendoj sekretari. Risto Mihali u duk në derë. Ai kishte shtat mesatar, fytyrë të mprehtë dhe pa tul të tepërt. Nga cepat e syve i shpërndareshin poshtë, në faqe, një tufë rrudha të vogla. Sytë e tij ishin gri të errët dhe kapakët e tyre linin të dukeshin vetëm gjysmat e bebeve. Buzëqeshja i tregonte në anë të gojës dy dhëmbë floriri. Kjo shprehje mund të thuhej dhe ndryshe, për shembull; Dy dhëmbë floriri në anë të gojës i tregonin buzëqeshjen. Këta dy dhëmbë ishin burim i shumë shakave që bënte në shoqëri Risto Mihali: «Ja, — thoshte, — këto janë i vetmi kapital që ka Ristoja, o shokë, ha, ha, ha». Buzëqeshja e Risto Mihalit po afrohej tani pranë tavolinës së sekretarit.

«Si jeni, shoku Kanan?... Gëzohem. Gruan si e keni? Atë Oltionin e vogël, mirë? Është në klasën e

dytë ai. Po, po, e, di, xhevahir, djalë. Më thotë ai
imi, i vogli, për të, pa, pa, pa.

Sekretari që ngritur në këmbë dhe shkundte dorën e të ardhurit. Ai përpigjej të buzëqeshte. «Pa shih, ky ditkërka dhe emrin e tim biri...!» Ai i tregoi karri-
gjen Risto Mihalit.

«Keni ardhur me këmbë të mbarë, shoku Kanan, po, po, me këmbë të mbarë, ja... u hap koha...»

«Po koha do të hapëj, mor shoku Risto, se... behar është dë, sa për mua, unë bëj gjashtë muaj që kam ardhur...»

«Po, po, sigurisht». Dy dhembët e florinj të Risto Mihalit u dukën. Ai vuri mënjane një pako të vogël që kishte në dorën e majtë. Të dy burrat u vështruan në sy. Sekretari e pyeti për punët e stacionit. Risto Mihalit përgjigjej duke tundur të dyja duart. Ai pothuajse s'ëndonte fare mbi ndenjësën e karri-
ges, po dukej se... ja... nga çasti në çast do të hidhej përpjetë sikur dikush të çlironte menjëherë një tok sustash të padukshme. Risto Mihalit mori leje të ndizte një duhan. Pastaj ai pëshpëriti me gjysmë zëri se i vinte keq që s'e pinte shoku sekretar, meqë ishte duhan i mirë shumë. Po le, më mirë që s'e pinte. «Po, po, shumë më mirë, se ç'e donte të flamosurin; ata që e pinë, janë njerëzit pa pikë vullneti. Do vullnet, ore, ta lësh, posi». Sekretari buzëqeshi përsëri. U bë heshtje.

«Po... kishit ndonjë problem, shoku Risto?»

«Jo, jo, ç'është ajo... Po ja, na mbytën punët, ore, për ideal, erdha një herë t'ju shoh si vini me shëndet.»

«Siç e shihni, jam mirë», — tha prerë sekretari. Ai mori një shprehje të vrenjtur, por njerëzillëku e

bëri t'i ngjiste asaj vrenjtjeje një buzëqeshje të pro-
dhuar me zor.

«Gëzohem, gëzohem shumë, shoku Kanan, të ma besoni. Edhe rrethi ka ndryshuar shumë. Këto muaj vihet re një frymë tjetër, veç ta shihnit, shoku Kanan. Po... sigurisht... udhëheqja, sigurisht... Ai nuk e zgjati më ligjëratën, pasi pa dy vija të thella në fytyrën e sekretarit. Kanan Buzi u ngrit në këmbë. Sustat e padukshme nën Risto Mihalini, u lëshuan dhe ai... frrap, u gjend menjëherë i drejtuar.

«Ju kam sjellë dhe diçka... diçka të vogël, shoku Kanan. Ne e kultivojmë aty në stacionin tonë këtë. Meqë erdha... thashë...» Ai e vuri pakon në anë të tryezës.

«Ç'është kjo?»

«Skaliol, shoku Kanan.»

«Ç'është ky skalaol?»

«Skalioli...? Po skalaoli është ushqimi më i mirë për kanarinat, shoku Kanan. (Kanarinat...»

«E pastaj... Ç'më duhet mua kjo?»

«Po... sigurisht, po... për kanarinën tuaj, shoku Kanan.»

Sekretari vuri duart me pëllëmbët mbi xhamin e tavolinës. Ai mori frymë thellë.

«Ku e dini ju që unë kam kanarinë?»

«Sigurisht që duhet të keni, shoku Kanan, po kanarina është... edhe...» — dhëmbët e florinjte u rishfaqën dhe kapakët e syve mbuluan gjysmat e bebeve. «... edhe paraardhësi juaj, shoku... mbante dhe ai, posi. Pastaj, pastaj... shoku Kanan, çdo njeri e ka për detyrë të kujdeset për eprorët e aq më tepër për udhëheqjen... ja, ju i thatë shoferit kur ishit në Tiranë që të blinte diçka për kanarinë». Sekretarit i rrihte fort një damar rrezë veshit. Ai

vështroi një copë herë gojën gjysmë të hapur të folësit.

«Merreni këtë, — tha, — merreni, shoku Risto Mihali. Unë nuk mbaj kanarina. Kam një çupë të vogël që e quajnë Kanarinë». Ai ndoqi ndryshimin e mimikës së tjetrit. Në fytyrën e Risto Mihalit u duk një lëvizje e rrufeshme e tipareve. Vetullat u ngritën, buza e sipërme lëvizi lart, hundë e mprehtë doli përpara, pastaj vetullat ranë poshtë me vrull, mjekëra u lëshua, bebet e syve dukeshin e zhdokeshin nën kapakët disi të mbufatur. Kanan Buzi mendoi se sa pak ndryshon, në aspektin formal një buzëqeshje nga një pamje e vrenjtur. Mjafton të luash diçka, diçka fare të vogël dhe ja... ke kaluar nga njëra te tjetra dhe anasjelltas. Po kjo, vetëm në aspektin formal, sepse, për të kaluar siç duhet nga njëra tek tjetra, dhe atëherë kur duhet, duhet të kesh shpirt të vërtetë njeriu. «Po ky s'është njeri — tha Kanan Buzi, — ky është një qenie e pështirë». Risto Mihali diçka pëshpëriste. Ai bëri përsëri një tentativë buzëqeshjeje. Dhëmbët e florinjte u shfaqën përsëri. Kanan Buzi kishte kohë që s'po e dëgjonte.

«Mos harroni këtë, — tregoi me dorë pakon sekretari. — Dhe tjetër herë mos u kujdesni kaq shumë për eprorët. Këtë kujdes të madh tregojeni atje, në mbarëvajtjen e punëve. Tungjätjeta!» Ai ktheu shpinën. Risto Mihali, i zbehtë dhe i pandjeshëm, deshi të thoshte diçka, po profili i rreptë i sekretarit e bëri të ndërronte mendje. Kur Kanan Buzi u kthye, në dhomë veç tij, s'kishte njeri tjetër. «Bah!» — shfryu me zë inatin e tij sekretari. Ai u ul në tavolinë dhe mbështeti kokën mbi pëllëmbë. Ai shënoi diçka në bllokun e tij. Pastaj ngriti kokën dhe mendoi për atë

që vërtet njerëzit punojnë e përpiqen ndershmërisht e me partishmëri, por midis tyre ka dhe të tillë, që bëjnë të gjitha përpjekjet dhe vënë të gjitha energjitë që të shfrytëzojnë vrullin e përgjithshëm, punën, detyrën për të kanalizuar në turbinën e tyre të vockël të interesit personal sa më shumë ujë nga rezervuari i madh socialist. «Vjen tjetri serbes në derë e kërkon të të komprometojë. . . Përpiqen dhe ata me atë mënyrën e tyre të çajnë. . .» U ngrit dhe eci një copë herë nëpër dhomë. Pa orën. Po shkante dy. Ai telefonoi në shtëpi.

«Kanani jam, Drita. . . Mirë, si jeni ju, Rina ç'bën? Dëgjo, s'do të vij për drekë unë. Do të kthehem vonë, mbasi do të shkoj në Gaxhi. Epo . . . ç'të bëj unë? Mirupafshim. . . E. . . s'ka gjë, e ha në darkë. . . Mos e lër Oltin të dalë pa bërë detyrat. Mirë ju gjetsha!»

Ai la receptorin dhe buzëqeshi me vete pa hequr dorën që atje. «Kam bërë çervish, si e ke qejfti», — i kishte thënë ajo. Përsëri i erdh për të qeshur. Ja, nëpër këtë fill telefoni, ku kishte folur e menduar për industrinë, bujqësinë, për njerëzit, vinte e përcillej kjo fjalë «çervish». Ishte një fjalë shtëpie, gruaje, amvise, një fjalë familjeje. «E megjithatë, dhe pa këtë s'bëjmë,» mendoi Kanan Buzi. Ai vështronte një copë herë jashtë nga dritaret. Vështronte dhe nuk vështronte gjë. Vështrimi i tij shuhej tej. Ai u kthye drejt derës. Pa një hop me mëdyshje pardesyne e tij në kremastar, pastaj e mori dhe e hodhi kraheve, Zbriti shkallët. Pas pak një makinë gulçoi drejt udhës veriore të qytetit.

YJET E JETËS

Iloja nxori paketën dhe nisi të vizatojë skemën. «Është e thjeshtë, — tha ai, — në fakt ky është një separator, një ndarës. Ka dy bunkerë brenda njëri-tjetrit. Materiali bie këtu te ky, ja. Secili bunker e ka daljen të veçantë. Ka një aks me fletë me seksione të ndryshme. Tani dhe presionet këtu dhe këtu nuk do jenë të barabarta. Një pjesë e thërrmijave ngjitet lart dhe shkon në njërin bunker, ato më të imtat, të tjerat mbeten këtu. Kështu bëhet ndarja, kupton?»

Fatos Gjoleka buzëqeshi i menduar.

«E bukur, — tha, — e di që e ke bukur?! Po, . . . po mirë, vallë, mund të ndahen thërrmijat me një kufi të prerë, domethënë këto më të mëdhatë se kaq të shkojnë poshtë dhe këto të tjerat lart?»

«Këtu është puna, këtu kam ngecur tani. Duhet llogaritur seksioni i fletëve dhe sasia e tyre. Me aq matematikë sa di unë, kjo nuk bëhet. Do të më ndihmosh ti, Tos?»

«Kur të duash», — tha Fatos Gjoleka dhe i rrahu krahët. «Ke bërë një gjë të bukur, Ilo.»

«E . . . e, kur ta bëjmë, flasim. Po ama, e di sa na

nevojitet ky në punë?! Mirë... , lëre tani se të mër-
zita me këto.» Ai u shtri përsëri mbi bar. Rreth e
qark u ndeh errësira. Ata kishin dalë e rrinin të dy
në kodrën mbi qytetin e vogël.

Fatos Gjoleka s'ia ndante sytë shokut të tij, i
lumtur tek e dëgjonte që fliste me aq pasion për pu-
nën e tij.

Jo se s'qe i zgjuar, përkundrazi. Po sepse ndo-
njëherë bëhej melankolik, mbyllej në vetvete dhe
s'shoqërohej me njeri. Edhe mësuesit në shkollë e
trajtonin disi më ndryshe se nxënësit e tjerë.

Në gjimnaz e la fare shkollën dhe hyri në punë.
«Duket ka gjetur shokë të mirë atje», mendonte Tosi
e s'ia ndante sytë shokut.

«Çkemi nga Tirana? Tani t'u afrua fundi. Do të
mbarosh e mbase na vjen këtëj. Po të caktuan në
shkollë, do të më kesh nxënës të mbrëmjes. Do të të
shoh ty në katedër e do të më vijë për të qeshur. Pse,
thua ti? Po ja, do të më kujtohet kur qemë fëmijë
dhe vidhnim hurmë të kopshti i papu Janit. Po kur
dilte prifti i xhindosur e na mallkonte me ferr e me
xhehenem, ë?»

Ata qeshën të dy një copë herë. Fatos Gjoleka
kishte dy ditë që kishte ardhur me pushime në shtë-
pinë e tij. Ishte korrik dhe netët qenë të ngrohta e
fosforeshente nga drita e yjeve. Ata ndenjën një hop
ashtu të menduar e me duart nën kokë.

«Sa bukur është, — bëri Tosi, — eh... sa e ma-
dhe është bota.»

«Ra një yll, — thirri lloja, — shihe, ja!»

«Në fakt ai s'është yll. Ca thonë ra një yll, ca ra
një kometë. Ajo është një copë materie e ardhur nga
hapësira kozmike, që quhet meteorit dhe që, duke

hyrë në atmosferën e Tokës, digjet dhe jep ndriçim që shohim ne.»

«Eh, sa gjëra që s'dimë, — thë Iloja. . ., — po mirë, Tos, po ky grumbull yjesh që është mbi në është Kashta e Kumtrit, apo jo?»

«Po. Kjo është Kashta e Kumtrit; hyrë në galaktikë, ku bën pjesë edhe sistemi ynë diellor. Në galaktikë ka miliona yje dhe pätjetër ka dhe sisteme të tjera planetare, të ngjashme me tonin, ku mund të zhvillohen proceset jetësore.»

«Pse, domethënë mund të ketë dhe njerëz, apo jo?»

«Mund të ketë dhe njerëz, po ndoshta ata nuk janë si ne tamam, kushedi se ç'udhë ka marrë jeta atje e ç'kushte të tjera ka gjetur.»

«Sigurisht që këto yje janë shumë larg, apo jo?»

«Shumë, ylli më i afërt është katër vjet e gjysmë dritë larg nesh.»

«Si, ç'është kjo?»

«Po ja, drita, për të ardhur nga ai yll, duhet të udhëtojë katër vjet e gjysmë.»

«Si, ore?! Drita the?! Domethënë. . .»

«Domethënë, kur e shohim ne tani atë yll, nuk e shohim siç është, por e shohim si ka qenë para katër vjetësh e gjysmë.»

«Heu, . . . drej . . . S'më kishte shkuar në mend kjo gjë.» Iloja u ndeh ashtu, me vështrimin e mberthyer në kupën e qiellit.»

«Po pas kësaj galaktike, Tos?»

«Pas kësaj ka të tjera galaktika, bota është pa fund.» Ata heshtën të dy.

«Sa e trishtueshme», — foli Iloja.

«Pse?»

«Po ja, të mendosh që ka njerëz të tjerë diku

nëpër gjithësi dhe ne nuk i shohim, nuk i takojmë, nuk japim e marrim me ta.» Tosi qeshi.

Tosi kishte ngritur kokën lart dhe shquante me radhë konstelacionet e shumta, të cilat i kishte dhënë në provim në janar. Iloja nuk ndihej fare.

«Ilo, mos fjetë, orë? A ikim, së vajti vonë?»

Fatos Gjoleka u ngrit në këmbë. Iloja lëvizti dhe u çua mbi bërryla.

«Ikim, — tha, — vërtet vajti vonë.» Ata i zbritën kodrës sipas monopazit, që e dinin symbyllurazi. Bari fëshfërintë nëpër këmbë. Rreth dëgjohej bulkthi. U ndanë te rrugica. Ilo Petani futi duart në xhëpa dhe hipi në trotuar. Hija e tij herë zgjatej e herë shkurtuhej, lëvizte përpara e prapa tij sipas largësisë apo afërsisë me llamba neon. Ilo Petani ngriti përsëri kokën lart. Ai i ngadalësoi hapat dhe u mbështet te kangjellat e lulishtes «Po unë, — tha, — unë, Ilo Petani, si duhet të dukem në gjithë universin? Si thërrmija e thërrimes së thërrimes. Hajdëee! Ja, të thërres unë tani me sa kam fuqi, kush do të më dëgjon-te? Do të më dëgjojnë këta të mëhallës, dhe kështu Kasoja, roja i magazinave në Manalat, dhe polici Dode, në qoftë se është diku këtu rrotull. Askush tjetër s'do të më dëgonte.» Ai ndenji i menduar dhe pa rrugicën. «Drita e ka shpejtësinë treqind mijë kilometra në sekondë. Kaq më duket e ka. Domethënë dashka vite të vijë prej yjeve te ne. Sa e madhe është bota. Ndoshta është e trishtueshme kjo madhësi e saj. Pa hajdë tani mendo për separatorin tënd, për punën tënde, për hallet e tua. E ç'janë të gjitha këto në krahasim me botën tejmbanë?!» Ilo Petani ndjeu të mërzhitej. Pas gjashtë muajsh që e kishte lënë duhanin, iu ringjall përsëri dëshira për të pirë një cigare. Që nga lart rridhte nëpër qiell shkëlqimi i ver-

dhë i yjeve dhe cipa blu kishte marrë një transparencë të çuditshme. Ai vështroi e vështroi, sa i lotuan sytë. Pse i lotuan vallë sytë? Iu lodhën apo u rëndoi ajo dhembje që ndieu befaz në shpirt? Rrugica kishte heshtur. Rreth e rrotull ndiheshin zhurmat e insekteve të natës. Qetësi. Kishte kohë që Ilo Petani rrinte ashtu i mbërthyer te kangjellat e lulishtes. Dritat e dritarëve nisën të rralloheshin. Befaz te pallati karshi u ndie një e qarë foshnje. Zëri i saj i brishtë e i hollë u hap rreth e qark.» Ky zë foshnje, — tha Ilo Petani, — nuk ndihej atje, te Harusha e Madhe, te Dragoi, ... po unë e ndjeva.» Pastaj ai ndenji i menduar dhe i tha vetes se ç'rëndësi kishte a ndihej atje. «Ja unë e ndiej atë zë, atë klithmë jete të asaj fëmije,» — tha ai. Ai mbushi kraharorin me frymë. «Pa vëri veshin heshtjes. Mos vallë është heshtje ajo? Jo, ka kaq tinguj e zëra. E gjithë jeta lëviz në të. Këtu, nën këtë qiell janë ato, yjet e jetës dhe ti këto duhet të shohësh, këtu t'i ngulësh sytë. Kurse ti bëhesh budalla dhe mendon më kot, trishtohesh më kot. Jeta është këtu rreth teje, e madhe, e bukur, e gjallë, e prekshme, konkrete. Ti punon, përpiqesh, lodhesh, ndien mërzë, gëzohesh, domethënë jeton. «Jeta është këtu, — i erdhi të thërriste atij, sikur të kishte zbuluar diçka të re e të jashtëzakonshme. — Dhe ne, ky vend dhe pjesa më e mirë e kësaj bote, duam ta bëjmë dhe do ta bëjmë këtë jetë më të mirë, ta bëjmë jetën më jetë.» Ai buzëqeshi me vete dhe këputi një lule matanë gandhit. Te kthesa u ndien të qeshura e hapa. «Po del turni i dytë nga puna,» — tha ai. Dhe pa përsëri qiellin dhe yjet. Po sytë tani i kishte plot dritë e ngazëllim. «Na shihni ju ne, o botëra të largëta, — tha ai, — për shembull më shihni mua, Ilo Pe-

tanin, 23 vjeç, mekanik, që mot mbaroi teknikumin dhe dëshiroj të bëhem inxhinier? Më shihni ju?» Atij iu ngroh gjoksi dhe një rrezatim i çuditshëm ndjeu t'i përhapej së brendshmi. Mendimet iu ngatërruan. Ai deshi të thoshte diçka për botën e tij, për shokët, njerëzit që ka rreth vetes, për gjithë atë ujëvarë ditësh e netësh, për pranverën dhe uzinën e tij, për atë ide të madhe, në themelet e së cilës vunë zemrat njerëzit e mirë të epokave dhe në betonin e së cilës vënë zemrën ai dhe shokët e tij, për dëshirën e pushtetshme që bota e gjithë të bëhet dritë, komunizëm. Por ai nuk tha gjë. Vetëm sytë i qeshnin dhe një gaz i madh i qe shpalosur fytyrës. Ai eci për nga shtëpia e tij dhe tha me mendje: separatori. «Ç'diferencë presioni duhet të krijojnë fletët e mëdha me të voglat? Ja, ta zëmë për shembull se fletët e sipërme do të bëhen dy herë më të mëdha...»

NJË ISO REND NË HAPESIRË

Tek agjencia e makinave kishin mbetur vetëm dy burra, Shkoi kohë dhe u err. Të dy burrat u afruan me njëri-tjetrin, pasi gjithmonë errësira i afron njerëzit. Njëri nga ata ishte djalë e tjetri burrë i thyer në moshë, me mustaqe që i mbulonin buzën e sipërme.

«Nga të kemi, o djalë?»

«Nga Lajthiza jam».

«Unë jam më tej, nga Toplani; e ç'bëjmë, o djalë, a nisemi më këmbë? Të ishim nisur me kohë kishim sosur tani». Djali tundi kokën si me mëdyshje, vështroi edhe një herë udhën dhe bëri shenjë me dorë.

«Nisemi, — tha, — kot të presim më, s'ka makina sot, e shtunë është». Ata u nisën nëpër rrugë. Burri kishte një feste të zezë në kokë dhe një xhaketë kadife po të zezë. Djali ishte kokëjashtë, me një këmishë mëngëgjërë dhe një jelek të leshtë. Te kthesa e rrugës, ata prenë për shkurt.

«I kujt je nga Lajthiza, o djalë?»

«I Teki Bërmashit jam; Sulo më thonë».

«Pse, ore, iu bë kjaq djali Tekiut, a? Hajde, dja-

lë, hajde». Burri e vështroi me gaz dhe shtroi mustaqet në anën e buzëve. Qe natë me hënë dhe çdo gjë shkëlqente si e kallajisur.

«Keni një trimëreshë ju andej, o djalë. E di ti apo jo? Shqipe Pocomitin». Burri vështroi përpara i menduar.

«E qysh s'e ditkërkam, orë?! — bëri djali si i fyer. — Një Shqipe ka Lajthiza, sos ka njëqind». Burri tundi kokën.

«Një, një, po e keni lënë pa këngë, o njeri, — bëri ai, — vdiq Dule Plithari dhe silkur vdiq dhe kënga aty ndër ju.» Djali vështroi me bisht të syrit. Burri u vrenjt dhe profili i tij në hënë dukej si kosor i mprehtë. Ai çapiste përpara dhe djali vinte disi prapa, në anë të tij. Burri ktheu kokën nga djali.

«Të zotët jeni ju rinia për punë, orë, të zotët, por të këngës s'jeni ama. Qysh të këngës? Jo të këngës që e gjeni gati, orë, jo. Të këngës që ta bëni vetë». Burri tundi kokën si me shaka e si me inat. Kishin rreth ndonjë orë që ecnin nën hënë.

«A rrimë sa të dredh një duhan, o djalë?» — tha burri dhe i rrahu krahun.

«Si të duash», — u përgjigj djali dhe pa përqark. Ata u ulën mbi ca gurë rrëzë rrugës këmbësore. Burri nxori kutinë dhe e zgjati nga djali. Ai bëri me dorë që s'e pinte.

«Mirë bën, ç'e do të flamosurin». Burri vuri fletën në mes të gishtërinjve dhe ngjeshi duhanin në të. Djali u mbështet pas, në gurët, me duart nën zverk. Burri i shkoi gjuhën letrës.

«E ç'sheh, o djalë, hënë shëh, a?», — qeshi ai. E qeshura e tij u ndje si gurgullimë.

«Nuk shoh hënë, o, jo, po shoh jetën time».

Djali nuk lëvizi vendit. Burri ë vështroi i heshtur. Ai blloi në vete atë thënie.

«Mirë e ke, — tha, — mirë e kë, o djalë»: Dhe vu-ri duhanin në buzë e rrahu xhepat për shkrepësen. «E humba, për nder, — tha, — ptu! e flamosura!» Pastaj e gjeti dhe e fërkoj me tërsëllëm. Shkrepësja bëri flakë: Djali, — i bukur si djalë, rrinte ashtu, me shikimin përpjetë. S'fliste njeri. Përtej, prapa bokës, ishte qyteti. Diku aty afër ndihej cinxri. Burri thithi duhanin dhe u mendua. «Shikoj jetën time, — tha, — hë, qerrata djalë». Ai buzëqeshi lehtë. Befas, në mes të heshtjes, zëri i djalit gurgulloi i ëmbël e i butë. Burri mbajti vesh. Zëri kërkoi pak sa të vinte atje tek duhej pastaj zuri vend. Ishte një zë i fuqishëm e i ri:

Jetës, tënde, çupë,

sa i shkele pragun.

«Mbama, ore, mbama», — tha diku, në mes të këngës, ai. Burri hoqi duhanin nga goja dhe bëri:

Ohoho! (me një zë të thellë e të plotë,) Opo sa i shkele pragun, moreee! Eeeee!

Kur e shkeli hasmi, more,
pragun e vatanit.

Ore, pragun e vatanit, ooo!

Ja ktheu burri dhe bëri ison, një iso të madhe, sikur këndonin dhjetë burra. Djali heshti dhe kërkoi fjalët.

Shqipe Pocomiti, moreee,

Shqipe pushkätopi.

Burri e vazhdoi këngën me një zë të dredhur kraharori. Cigarja e tij e hedhur ngjante si sy i kuq në errësirë. *Ooo, moreee!* — ia ktheu djali dhe u ngjiti lart, mbi zërin e trashë të burrit. — «Eeee!» — bënë të dy pastaj.

*Ç'u ngule si rrap, o moj,
O; të pozicioni.*

Burri ngriti lart dorën dhe e uli poshtë sikur të rrafente edhe me gjeste atë që fliste kënga. Ai mbaroi ison dhe kroi zërin. Dhe djali filloi përsëri:

*Nënia të kish bijë, moj,
fshati, moj, të kish çupë.*

Opo çupë, moreee! — zgjati tej zërin burri me dorën në kraharor. «Eeee!» — Kënga hapej nëpër natë dhe, tek gjente hapësirën boshe, zhurmërat e ditës qenë fashitur, rendte e rendte si e hazdisur, përplasej në grykat e në faqet e malit.

*Të ka Shqipëria, o moj,
Opo yll të kuq në ballë*

Djalit i shkëlqyen sytë dhe ktheu i mallëngjyer vargun që tha burri. Djali tashmë që ngritur e rrinte ndenjtur pranë supit të tij. E mbushën ison të dytë plotë e të gjatë dhe heshtën. Heshtën shumë e shumë, sa burri drodhi përsëri një duhan dhe e piu. Secili rrinte ashtu më vete dhe mendohej për shpirtin e tronditur nga kënga.

«Eeh!» — bëri burri dhe vuri dorën mbi gurë e

u çua. «A ngrihemi, o djalë, se na zuri nata?» Djali u ngrit si nëpër gjumë dhe të dy vazhduan udhën në heshtje. Eoën kështu një copë herë. Djali donte të thoshte diçka. Burri e kuptoi dhe ktheu kokën nga ai.

«Të lumtë goja, o djalë, — tha, . . . — paska Lajthiza, o, paska!» Ai rrahu shpatullën e djalit dhe e shtyu përpara.

«Të lumtë goja dhe ty, o Didin Mokrari!»

«E nga më njeh mua ti, o qerrata?!» — nënqeshi burri i habitur.

«Këngën tënde e njeh gjithë krahina, o Didin», — tha djali dhe e pa drejt në sy. Sytë e të dyve ishin mbushur me shkëlqimin e hënës.

«Po kjo qe kënga jote, o trim, — tha burri i menduar, — dhe kënga jote do të mbetet».

«Jo, — tha djali, — të dy e bëmë». Pastaj atij iu zgjidh gjuha dhe i foli burrit për veten, për shkollën e mbretinjes, për kooperativën dhe të fejuarën e tij në një fshat aty pranë.

«Kam edhe unë një djalë, — psherëtiu Didin Mokrari, — në Tiranë e kam, mëson në shkollë, ja kaq sa ti është. Ç'e do këngës s'ia thotë . . .» Ai psherëtiu përsëri dhe nga shprehja e fytyrës djali kuptoi se e vuante me të vërtetë këtë gjë Didin këngëtari.

«Po mos u mërzit, — foli djali me gjysmë zëri, — mos u mërzit, do këndoje dhe ai. Ja . . . edhe unë kurrë s'kisha zënë këngë gjër më sot». Burri ktheu kokën e vështroi si me çudi.

«Ashtu është, — vazhdoi djali i lehtësuar, — se si më erdhi qëparë».

Habia e burrit po shndërrohej në një buzëqeshje të madhe. Ai i hodhi dorën djalit dhe e hoqi pranë.

Tej u dukën dritat e Lajthizës; udha për në Toplan kthehej më të djathtë. Burri shkurtoi çapet.

«A ia themi dhe një herë, o djalë? — tha. — Ia themi dhe një herë dhe ndahemi pastaj. Po do t'ia marrësh ti, ama, unë ta kthej». Djali uli sytë poshtë dhe i mbajti ashtu një hop. Pastaj e ngriti kokën tok me zërin:

*Shqipe Pocomiti, o moj,
Shqipe pushkëtopi!*

O moreee! — bëri pas tij Didin Mokrari. Zërat e tyre u përziën siç përzihen dy përrenj, një i shpejtë e një më i shtruar e bëjnë një lumë. Ata rrinin ashtu më këmbë, në mes të udhës, me nga një dorë në sup të njëri-tjetrit.

UDHA TE NJERIU

Gazetari mblodhi mjaft të dhëna për heroin e shkrimi të ardhshëm, nga bashkëluftëtarë e veteranë, por vetë atë s'e kishte talkuar ende. Në qendrën e rrethit i thanë se mundahej kot që shkonte në Tëblëvë, pasi ai, Hajdar Goliku, ishte kaq fjalëpakë e gojëkyçur, sa i kalonte të gjithë kufijtë. «Ai s'flet kurrë për veten, — i thanë, — bile nuk i pëlqejnë e i merr zët ata që kërkojnë të rrëmojnë në të kaluarën e tij». Gazetari buzëqeshi dhe tha, se do ta provonte njëherë. «Fundja, kjo është puna jonë,» — tha ai dhe ngriti supet. Pastaj u përshëndet me shokët e gazetës lokale dhe doli në xhade. Tek priste aty, mendoi për njeriun e panjohur. Mundahej ta përfytyronte atë. Pranë i ndaloi një makinë nga të kooperativës dhe e mori. Gazetari e kishte mendjen te heroi i tij dhe pothuajse nuk i dha fare muhabet shoferit. Arriti në fshat kur dielli i zbehtë i dhjetorit kishte nisur të bënte copën e fundit të harkut të tij ditor. Dinte edhe këtë: që Hajdar Goliku, tanimë rreth të gjashtëdhjetave, punonte si telefonist në postë. Pas Çlirimit atë kishin dashur ta merrnin në qytet. «Hajde, — i thanë, — do të të japim këtë apo atë punë.» «Jo, — u tha Hajdar Goliku, — Jam mirë këtu.»

Gazetari pyeti për të dhe i treguan se ishte në postë. U nis. Gazetari kishte tre vjet në këtë zanat. Ç'është e vërteta, kjo ishte pak dhe sigurisht i vinte zor t'i përmendte ata tre vjet. Po sidoqoftë puna e kishte shpënë udhëve e udhëve, fshatrave e qyteteve, kishte njohur njerëz të mirë e të ligj, të mëdhenj e të vegjël, të thjeshtë e të komplikuar dhe diçka dinte dhe ai nga gjithë ajo antologji, ku çdo fletë është një jetë njeriu. Por, tek hynte tani në postë, ai përsëri ndjeu emocion. Kështu i ndodhte thuajse përherë. Dhe ishte e natyrshme kjo: ai përpiquej të hynte te njeriu, tempulli më i madh e më i shenjtë që natyra ngrihti që prej historisë së lashtë të jetës.

Gazetari i dha dorën Hajdar Golikut dhe i tha kush ishte.

«Qofsh shëndoshë!» — uroi burri kockëmadh, pak i kërrusur në supe dhe u ul përsëri pranë telefonit. Në dhomë kishte një sobë, një tavolinë, një shtrat hekuri dhe centrali telefonik me dhjetë fishe.

«Duà të shkruaj një shkrim për ju, shoku Hajdar, — tha gazetari dhe përnjëherësh e kuptoi gabimin që bëri, — kam biseduar me shokë e të njohur tuajt.» Burri e pa në sy. Sytë e tij dukeshin herë të butë e herë të ashpër. Ai lëvizte lapsin në një regjistër të hapur përpara vetes.

«E ç'je munduar, o djalë?!» — foli burri. Fjalët ai i tha me një zë të butë, disi të trashë, ku ndihej shkoqur një nuancë mërzie. Gazetari u përpoq të vinte buzën në gaz. Ra zilja e telefonit dhe Hajdar Goliku bëri «Alo, alo!» Djali e ndjeu veten keq dhe mendoi se duhej të bënte diçka. Ai e pyeti Hajdar Golikun për punën e tij, për kooperativën e fshatit. Nxori paketën, ndezi një për vete dhe ia zgjati dhe atij. Hajdar Goliku vuri pëllëmbën e madhe në gjoks.

Ai s'e pinte. Të gjitha pyetjeve të gazetarit iu përgjigj me nga dy-tri fjalë të thata. Pastaj ai u lte përsëri kokën mbi regjistër. Edhe dy herë të tjera kërkëllima e ziles e preu atë heshtje të rëndë. Gazetarit iu djersitën duart dhe nisi t'i hante rrëza e flokëve. Po ta kisha për herë të parë, tha ai, do të nevríkosesha me të. Fundja unë dua të bëj një shkrim, ta nxjerr në gazetë dhe njerëzit ta këndojnë, kurse ai... ai më sheh sikur t'i kem zënë derën dhe sa nuk më thotë: «Pa m'u sikteris, se më mërzite!» Ç'njeri i çuditshëm, tha dhe iu kujtua që ai kishte marrë disa plagë në luftë. I kishin thënë bile se një copë predhë ai e ka ende në kokë. Me këtë mendim, i vështrroi kokën mbuluar nga flokët e shkurtër e të thinjur dhe u mundua të gjente se ku ishte ajo copë predhë që ai, Hajdar Goliku, kishte një jetë të tërë, tridhjetë e kusur vjet që e mbante në trup si një pjesë të vetes së tij, atë copë predhë të nxjerrë kushedi se ku në Gjermani, të shkrirë e të derdhur kushedi se ku në Gjermani dhe të mbushur me barut e të bërë vrasëse kushedi se ku në Gjermani. Dhe ky njeri këtu që, siç duket, ka në pjesë edhe modestinë e njerëzve të tjerë përreth, hesht, kur mund të thotë shumë gjëra. Befas djali pati të ftohtë dhe mbloodhi mbi gjunjë kimdat e pardesysë. Hajdar Goliku ngriti kokën dhe e pa. Gazetari buzëqeshi dhe i tha se nëna e kishte porositur gjithmonë që të mos nisej hollë mbasi do të mardhte udhëve, po ai s'ia kishte vënë veshin.

«Nëna për fëmijën është një sy e një vesh më shumë», — tha Hajdar Goliku.

«Sa bukur e the», — foli gazetari. Në sytë e tij u zgjerua buzëqeshja. Në fytyrën e Hajdar Golikut diçka u zbut dhe vështrimi iu ngroh.

«Mos deshe zjarr, t'i hedh dru sobës? — tha ai.

— Dimër është. Po unë jam mësuar kështu». Gazetari pa nëpër dhomë. Pás derës ishte një kapiçë me dru. Ai u ngrit vetë dhe mori dy kopaçe. Jashtë kishte nisur të errej. Gazetari u mendua. Si është njeriu, tha ai. Kishte njohur kaq njerëz dhe prapë s'mund të thoshte se kishte njohur dy njëjloj. Po si këtë. . . «vërtet më duket se po lodhem kot,» mendoi. Apo, ia vllente që ta njihnte dhe këtë, qoftë dhe kështu? Gazetari ndezi përsëri një duhan. Ai u ndje i lodhur. Dhe befás, tek hiqte me të gjithë gjoksin tymin, zuri të fliste për udhëtimin e tij. Ai tregoi si ishte lagur gjer në kockë në Elbasan, si ishte tharë në një furrë buke në të dalë të qytetit, si kishte bërë një copë rrugë me një zëtor e si thërrisnin me zëtoristin mes zhurmës së motorit për t'u marrë vesh me sho-shoqin.

«Kur më vdiq babai, — tha gazetari, — isha dhjetë vjeç. Babai ka luftuar në jug, partizan. Ishte mësues dhe i donte shumë fëmijët. Ai fliste me mua si me një të rritur. Më tregonte shumë gjëra nga lufta. . . Nëna më ka mbetur atje, në Sarandë, me vëllanë e madh. Unë po, në Tiranë, po puna na bën të vëmë e të vijmë udhëve. Akoma s'kam marrë shtëpi, beqar thoshin. Tani jam fejuar, dhe këto ditë do të më japin. Rri në një dhomë në një hotel aty në qendër. Nëna bëhet merak. «Korba unë, — thotë në letra, — qysh bën, qysh ha e qysh ngróhesh, o bir?» Si gjithë nënat. Po puna jonë është e bukur, lëvizim, shohim e ndiejmë pulsën e të gjithë vendit. Po jo gjithmonë na shkon mbarë; ashtu si në çdo punë, natyrisht. Edhe duhet përpjekur, duhet grindur, luftuar. Ja, ne kemi një shef atje, ai thotë: «Ç'e ke këtë, pa hiqe shpejt këtë rresht, kjo merret si nxirje e realitetit,» thotë. E pse u marrika si nxirje e realitetit, o shoku shef? E vërteta jo gjithmonë është e bukur. Duke thënë

kështu, ti je si ai njeriu që thotë se dielli është i shëmtuar se me teleskop iu dukërkuan ca njolla. Kështu është, në mes të fushave të pafund me grurë të shëndetshëm mbin edhe egjër, apo jo? Ja, ti je bujk dhe e di më mirë. Po ai thotë: «Jo, hiqe këtë rresht!» Po, po ta heq atë rresht e atë tjetrin, do thonë ata poshtë: «Erdhi gazetari, ndenji, ilku dhe hallet s'na i mori vesh, vetëm sukseset e të mirat na pa.» Se kanë dhe halle mileti, ka pengesa socializmi, nuk është si një tren që shket mbi binarë të grasatuar, pa ka edhe ndryshk, pa ka edhe ndonjë prishje e shtrembërim.

Ai shoi bishtin e cigares te këmba e sobës, pastaj hapi derickën e saj dhe e futi brenda. Më pas zuri të fliste për shokët e tij të punës dhe të fejuarën e tij, që studion në vitin e parë për filozofi.

«Ajo s'ka parë asnjë vend, — tha ai, — veç Tiranës dhe Durrësit, kur shkon për pushime. Nganjëherë i dukem i çuditshëm kur i flas për atë a këtë problem. Në shumë gjëra ajo s'më kupton. Po është çupë e mirë», — tha ai dhe papritur buzëqeshi. Pastaj ngri-ti sytë.

«Ndoshta të mërzita, — tha, po ja që nganjëherë njeriu... sikur paska dëshirë të flasë me dikë».

Hajdar Goliku kishte mbështetur mjekrën në pëllëmbën e hapur dhe një buzëqeshje e menduar i qe nderë në fytyrë. Sytë i shprehnin ngrohtësi dhe gjithë qenia e tij sikur thoshte: «Kështu është jeta, o bir, ndryshe s'do qe e bukur. Po ti lufto, përpigu e mos u tërhiq!» Ata ndenjën një copë kohë në heshtje. Gazetari shihte herë-herë këmbët e veta dhe herë-herë derickën e sobës. Jashtë kishte nisur të errej. Në dhomë ndriçonte zjarri.

«Pa na e hap atë dritë, o djalë, — tha Hajdar Goliku. Pastaj psherëtiu: — E... eh! — dhe drejtoi tru-

pin. — Sot je tek unë, — tha, — ja tani vjen Bekshua, roja i kooperativës dhe shkrojmë në shtëpi. Kam një raki të mirë. E pi rakinë ti?» Gazetari buzëqeshi. Ai u ul përsëri dhe tha diçka për rakinë.

Roja erdhi pas pak. Ai u njoh me gazetarin.

«Shkruaj, ore, shkruaj, — tha, — hajde, Hajdar Goliku, hajde, dragua, ore, dragua, kur vërvitej ky, ore, mbi gjermanë... hajde, hajde, me dorë i mbërthente, ore, me dorë. Shkruaj, që ta dinë rinia, shkruaj dhe për sot, që marrin 14 lekë për ditë-punë e i thamë sikter fukarallëkut, po... Partia, ore, Partia dhe Enver Hoxha, që u falshim nga ditët tona».

«E, o Beksho, se i di ky të gjitha, po hë.» Hajdar Goliku e vuri përpara gazetarin dhe doli pas tij.

«Natën e mirë!» — tha gazetari.
«Natën e mirë!» — tha Beksho rojtari dhe mbylli derën pas tyre.

«Ka qenë në luftë ai?» — pyeti gazetari.

«Ka qenë... eh, kanë qenë dhe të tjerë, po tani s'janë më. Shokë të mirë na vrau gjermani. Eh... Po hajde, kemi një natë të tërë përpara. Edhe do të pimë, edhe muhabet do të bëjmë. Më pëlqeve, o djalë.» Dhe Hajdar Goliku hodhi krahun e tij të rëndë mbi pardsynë e gazetarit dhe e hoqi nga vetja.

Restoranti i qytetit që mbushur plot. Te tavolina pranë derës ishte vetëm një njeri. Unë bëra me she- një dhe ai tha: «Ulu, posi.» Kamerieri i solli atij pja- tën dhe unë bëra porosinë. Pija cigare dhe shikoja shokun e tavolinës. Ishte rreth 30 vjeç, me duar ven- de- vende të nxira dhe me tipare të bukura. Vetëm

flokët i ngriheshin me kryenerësi tufa-tufa. Ai hante shumë bukë. E hante me kafshata të mëdha të cilat i ngjyente në lëngun e gjellës. E pyeta nga ishte. Tha se që nga Fani dhe kishte ardhur në një mble- dhje me mekanizatorët e rrethit. Pastaj unë e pyeta për kooperativat.

«Sa hektarë keni gjithsej?» — thashë unë.

«Nuk e di saktë», — u përgjigj ai dhe u skuq.

«Si ka mundësi?!» — qesha unë dhe përnjëhe- rësh më erdhi disi keq që e vura në pozitë të vësh- tirë.

«Po unë punoj në sharra, — tha ai dhe të kuqtë e fytyrës ende s'i kaloi, — në sektorin e Fanit.» Ka- merieri më solli porosinë.

«Kisha dhe një pilaf,» — tha shoku i tavolinës.

«Mirë, ta sjell,» — murmuriti kamerieri.

«Mos je inxhinier, ti?» — thashë unë. «Po, — thashë unë. Atij iu bë qejfi që e gjeti.»

«Si të quajnë?» — pyeta. «Nikollë, Nikollë Beshi.» — Unë nisa të hajarë.

«Eshtë e vështirë puna juaj?» — pyeta përsëri.

«Ka, — tha ai, — më parë ka qenë shumë keq, tani është rregulluar mjaft. Unë punoj si motorist.»

«Në sharrën me motor?» — pyeta.

«Po. Janë të mira shumë ato. Eh, si na kullonte djersa përpara me sharrat e dorës. Tani s'i përdorim më.»

«Po mirë, konkretisht ç'punë bëni ju?»

«Brigada jonë është në prerje. Jemi 10 vetë, kemi një sharrë me korent. Presim trupat, pastrojmë degët, i lidhim pas traktorit ose në teleferik. Ja kjo është.»

«Në dimër e keni keq, apo jo?»

«Vështirë është, pastrojmë deborën me lopatë, pema duhet prerë rrafsh me tokën.» Ai zuri të han-
te pilafin.

«Gatujnë keq, — tha, — s'gatujnë gjë, kemi një shok në brigadë, prej tij të hash, pa, pa.» Unë buzë-
qesha.

«Druri më i fortë është ahur. Ka ahësartavolina. Po ta punosh sharrën mirë, për 25 minuta e pret një si ky. Presim dhe pishë dhe ahnere. Kjo është një lloj pishë shumë e bukur. S'është shumë e lartë, rri-
tet në majë mali dhe është shumë e vjetër. Të sho-
hësh kur bie. Të vjen keq. Një shok në fillim qante,
po, po, i mbusheshin sytë me lotë.»

«Ka ujë andej?» — thashë unë dhe ndeza ciga-
ren. Ai ma bëri me shenjë që s'e pinte.

«Ka, — tha, — sa të duash. Tani është koha e ari-
ut, arinj ka shumë tani. Është i rrezikshëm ai. Ka

mbytur bagëti. Ka ndodhur që ka mbytur edhe njerëz. Të mbyt me gurë. Ai shkullë lirin të gjithë... Këtë të keqe kemi që vendin e punës e kemi larg, duke prerë, duke u larguar. Në shtëpi nuk shkojmë përnatë.» Më pa drejt në sy dhe më buzëqeshi.

«Mësohesh, — tha, — mësohesh me të gjitha. Po ti nuk je prej këtej apo jo?»

«Jo, — thashë, — jam me shërbim.» Dikush më goditi në sup. U ktheva dhe pashë Kiçon, një shok shkollë. U përqaftova dhe shkëmbyem dy-tri fjalë.

«I lig, — tha ai, — vjen e s'ndihesh fare. Nesër mos zër hotel, se s'të flas me gojë.»

«Mirë, mirë, — thashë, — po ik tani se qenke me shokë.»

«Do të vij nesër të të marr», — tha ai.

«Mirë», — bëra unë dhe e shtyva tej. Nikolla më buzëqeshi. Kishte vënë duart mbi tavolinë. Unë e pashë me vëmendje dhe ai u skuq. Mendova se sa gabim bëjmë ndonjëherë që shumë gjëra i marrim sipas një kallëpi shtampë. Për shembull unë kisha krijuar një lloj modeli në përfytyrimin tim për mallësorin dhe, kur përmendej ai, më dilte një fytyrë e vrazhdë, tipare të egra, të ashpra, kryelartësi, shtat i madh etj. Ja që s'ishte kështu.

«Jam për rrugë, — tha Nikolla, dhe u ngrit, — do më falësh.»

«Ou... po është natë, — thashë unë, — ku do shkosh?!» Ai qeshi.

«Duhet shkuar, — tha, — dy orë mban. I bihet këtej, nga Kolçi në Surroj, Qafa e Britnës dhe bie në Fan. E po, natën e mirë!» — Më shtrëngoi dorën.

«Natën e mirë! — thashë. E ndoqa me një buzëqeshje derisa u zhduk pas derës dhe thitha cigaren. Pas pak kamerieri pa në tavolinë dhe, i alarmuar,

rëndi jashtë. Pastaj u kthye i kuq flakë në fytyrë.

«Pa, . . sikur e dija», — dhe goditi pëllëmbën me pecetën që mbante në dorën tjetër. Më erdhi e papritur. Ndjeva një të nxehtë. M'u duk sikur gjithçka kisha ngrënë pak më parë kishte një shije të rëndë e të keqe.

«Si është puna!» — thashë dhe e mblodha veten.

«I poshtri, — tha kamerieri, — dhe pilaf, don-
te dhe pilaf, aah. . .»

«Mor po si e ke hallin?» — pyeta prapë.

«Iku, — tha, — iku pa paguar. Ah, kur. . .» — Ai shau përsëri.

«Mos u rrëmbe, — thashë, — pyet një herë si e tek. Ai shoku kishte punë dhe m'i la mua të hollat. Urdhëro. Nuk bën kështu.» Unë vura të hollat mbi tavolinë. Kamerieri uli kokën dhe diç murmuriti nëpër dhëmbë. Ndenja dhe pak dhe u ngrita. Isha i sigurtë që ai kishte harruar nga nxitimi. S'doja të mendoja më për këtë gjë. Megjithatë bëja ç'bëja dhe mendimi më kthehej aty. Mora çelësin dhe ngjita shkallët e hotelit për në dhomën time. Ashtu i veshur, u mbështeta në shtrat dhe u përpëqa të lexoja diçka. Nëpër rreshtat e librit më dukej se dilnin ca pisha të mëdha e të rënda. Ato këputeshin e binin në një krah, duke shkundur cullufet e dëborës. Në fillim binin ngadalë, pastaj merrnin shpejtësi. Ndihej krisma e thyerjes së pjesës së pasharruar, pastaj fishkëllima e degëve dhe në fund oshëtima e përplasjes. E mbylla librin. Ndeza një cigare dhe e de-tyrova veten të mendoja për punët që do të kryeja të nesërmen. Trokiti dera. Pata një parandjenjë.

«Hajde, Nikollë!» — thashë. Dera u hap. Ai qëndronte pa hequr dorën nga doreza. Kishte vrapuar. Akoma s'i qe normalizuar frymëmarrja.

«Pse, mor burrë, — thashë, — s' bëhej kiameti, gjëra që ndodhin.»

«Lëre, — tha, — u turpërova fare, u turpërova, s'më kishte bërë vaki.» — Fshiu djersët me mëngë dhe përsëri e mbuloi një purpur turpi.

«Hej dreq, — tha, — ... shumë falemnderit nga ti, o inxhinier!» — Futti dorën në xhep dhe lëshoi të hollat në cep të tavolinës.

«Po rri pak, — i thashë, — çlodhu.»

«Jo, — tha, — më presin, rrugë është, për t'u bërë është.» — Më zgjati dorën. E tërhoqa dhe e përqafova.

«Po të ra rruga, pyet në Fan për mua se më gjën. Natën e mirë!»

«Rruga e mbarë!» — thashë. Ndenja një copë herë me fytyrën te xhami i dritares. Jashtë kishte nisur të frynte erë. Tej, në errësirë shquheshin shtrati i copëtuar i Drinit dhe konturet e masiveve malorë. Përfytyrova përsëri zhurmën e sharrave, vrapin e trupave nëpër lugje, dëborën që shkundej si miell kur rrezohej përta. «Tani ai është i qetë», — thashë dhe hapa përsëri librin.

NJË MAKINË NË RRUGËN MALORE

Befas ai ndjeu cicërimat e zogjve dhe atë zhurmë të mbytur që bën pylli kur nëpër degët e pemëve të tij depërton fladi i lehtë i muzgut. Hapi sytë. «Oul!» — ia bëri dhe i dha trupit. Heshta e dhimbjes e përshkoi të tërin. Ai klithi dhe koka iu vais përsëri mbi myshkun e gjelbër. Dikur erdhi përsëri në vete. Ngriti pak kokën dhe pa këmbët e tij. E majta ishte nën një trup të madh druri që pesë burra s'do ta luanin dot. «E pat kjo, — tha shofer Fadili, — e pat». U mbështet mbi bërryla dhe i dha trupit edhe ca përpara. Rruga dukej deri tej te kthesa dhe pastaj humbiste. Makina e tij iku e fundit nga sharrat dhe ai e dinte se zor të luante ndonjë mjet në këtë orë në Rrugën e Llapushit. Rëndoi mbi pëllëmbën e njëjës dorë dhe i tundi kokën makinës së tij. Ajo rrinte aty mënjanë, me derën e hapur, nga ku duke-shim cepi i xhakoventos së tij dhe zinxhiri i çelësave. Makina iu duk si një genie tepër e pikëlluar dhe shofer Fadili u përpoq të vinte buzën në gaz. «Mirë, — tha ai, — të mbledhim veten më parë... ndize një, shoku Fadil, shoferi i dalluar Fadil, gomari Fadil, që s'ta mori mendja këtë gjë.» Nxori paketën dhe

vuri një «Partizani» në buzë. Pastaj thithi me ëndje duhanin dhe pa lart qiellin që kishte filluar të errej. Një shpend rrahu krahët në degët e pishës pranë tij dhe në sup i ranë dy hala të thara. Preku me pëllëmbë myshkun e kadifenjtë. Ana e majtë e pishës kishte më tepër myshk. «Domethënë këtej është jugu, — tha ai, — apo veriu, s'më kujtohet mirë, . . . si thoshte Gushi kur mësonte atë mësimin e gjeografisë? . . . E ç'të të kujtohet ty, je bërë si ai kali, s'lexon një libër a një gjë, vetëm punë, punë, o burra.» Shau veten. «Gushin e kam të mirë, — tha pas pak, — të pestën e mbaron këtë vit, . . . do ta bëj doktoreshë. Poo, që t'i vërë një këmbë druri këtij hajvanit këtu. «Lëvizi pak padashur dhe dhembja e shpoi. Diç iu kujtua. «Jepi tani, — tha, — plani është ky: do ta gërryesh nën këmbë dheun aq, sa ta nxjerrësh, pastaj te makina dhe. . . o burra!» Kërkoi nëpër xhepa. Iu kujtua që biçakun e kishte të lidhur me tufën e çelësave dhe tundi kokën. Hoqi rreth këmbës myshkun. Toka ishte e butë dhe e lagësht. Ai nguli gishtërinjtë në të dhe hodhi dheun e murmë anash. «Pooo, e kishe lënë kavon në atë gjendje, helbete, shofer i zoti, i forti Fadil, ariu Fadil, kërraçi Fadil. Na tani. . . E ç'grindesh, o derëzi, u bë kjo, do t'ia bëjmë dermanin. Dermanin the? Pooo, me një këmbë. Heshhtë, të thashë dhe luaj duart, atë bëj!» Ai kishte kaluar burimin dhe kishte ndërtrungjet të liroheshin në karrocer. Shau nëpër dhëmbë dhe ndali makinën. I erdhi rrotull ngarkesës dhe mori nga kabina levën. Kavoja që lidhte trungjet ishte dobësuar dhe vende-vende kishte mbetur me dy-tri fije. Ai nisi ta shtrëngonte kur. . . Trungu i sipërm u derdh drejt tij. Ai qe hedhur praptas. . . Pastaj nuk mbante mend gjë.

Këmba shkau në gropën e bërë dhe ai ndjeu t'i

lirohej nga pesha. Mori frymë thellë. Djersa i rrodhi mbi gjoksin leshtor. U hoq pas ngadalë e me mundim dhe ajo diçka e përgjakur, e zhyer me dhé e ashkla druri, ajo diçka, që pak më parë ishte këmba e tij e mirë, doli nga gropa. Shofer Fadili ndjeu një rrëqethje. «Tani ta shohim ç'ka, — tha. — E ç'të ketë, or budalla, ja... e ka pickuar një çikë pleshti pooo... Mirë, mirë, keq do ta kishe po të mos qe mpiksur gjaku.» I erdhi ligisht ta shihte më gjatë këmbën ashtu. Me kokën mënjanë shkau dorën e majtë që nga kofsha, ngadalë, deri poshtë. Gishtërinjtë i kaluan gjurin. «Ja... këtu, — tha... — këtu është thyer. Hajde, pa do ta ngjitim prapë, mos ki dert. Vetëm mos u ndje sa të arrijmë». U shtri në kurriz dhe ndezi përsëri një duhan. Errësira që dendësuar dhe përreth nuk shihje dot më tej se dhjetë metra. Ai mendoi për shokët. «Tani do kenë arritur, — tha, — Gëzimit s'i punonte mirë një kandle. Po nejtse, s'ia ha qeni shkopin atij.» Ndjeu një kapitje si prej të dehuri dhe i erdhi sikur të luante një grimë, qoftë dhe një gisht, do t'i prishej e gjitha ajo rehati marramendëse që e kishte pushtuar. Ai i dha trupit lart dhe fërkoj fytyrën me pëllëmbë. «Tani dëgjo komandën: Me zvarrisje, para!» — tha shofer Fadili.

* * *

Kishin njëzet minuta që udhëtonin. Sapo kaloi qafën kishte marrë tre pasagjerë te përroi i kthjellët. Njërin e njihte, ishte mësues i atyre anëve, tjetri, ai që kishte pas vetes, kishte nja një vit që kishte ardhur nga qyteti. Shofer Fadili dinte vetëm që ishte njeri i kalemit, llogaritar apo diçka këtu

vështirësi makinën dhe bëri ca metra prapa. Në horizont u shquan dritat e qytetit.

«Kanë punë të vështirë këta, jo shaka», — tha fshatari dhe tundi kokën.

«E, t'u bë qejfi, ë, — foli me vete shofer Fadili, — mos u mburr jo, se s'po bën heroizma.» Vuri një cigare në buzë. Mësuesi i zgjati shkrepësen dhe ai e nderi me sytë përpara.» Bëhet, vallë, prapë këmbë, mendoi, bëhet, vallë? E pse mos bëhet! Ndini theu tri brinjë dhe krahun dhe tani është për bukuri, bile punon me ato 40-tonëshet e Fierzës. Do bëhesh, moj këmbë, që ç'ke me të. Kur të mbarojë çupa klasën e të marrë däftesën, do të kërcejë me ty, dëgjove?» E mbuloi përsëri një kapitje tunduese, që e ftonte të linte timonin e të lëshohej symbyllur mbi shpinoren e ndenjësës. «Edhe të të varnin, kaq do të duroje tani», — tha shofer Fadili. Makina kaloi me zhurmë nëpër lagjen e jashtme të qytetit.

«Mbaje, — tha ai i kalemit, — do të zbres unë.» Shofer Fadili s'dëgjoi gjë. Mësuesi e preku në krah.

«Fadil, ti s'je mirë më dukesh.» Shofer Fadili u përpoq të buzëqeshte. Kaloi sheshin përpara agjencisë dhe ndaloi te cepi i spitalit.

«Të falemnderit, or shok, e ta paça hua.» Fshatari i ra shpatullave. Ai i kalemit diç murmuriste nëpër dhëmbë duke u përpjekur të dilte që pas shpinores së shoferit. Shofer Fadili bëri një përpjekje të stërmundimshme dhe lëvizi nga vendi. Rëndoi mbi këmbën e shëdoshë dhe shkau për gjatë derës. Mësuesi zbriti me vrap nga dera tjetër dhe rendi tek ai.

«Shokë, . . . — belbëzoi shofer Fadili, — kam thyer një. . . njëren këmbë, më shpi. . . më shpini pak. . .». Ai mbylli sytë dhe mbështeti kokën te goma e përparme. Të tre burrat e tjerë heshtën një hop.

«Pu, pu, pu, — bëri ai i kalemit, — e dëgjuat? Me një këmbë tha, ë, me një këmbë; qenka për të lidhur ky, ore, drejtohet makina në atë rrugë me një këmbë?! Me një këmbë tha, ë; u bë për të thënë» O zot si paskemi shpëtuar, o vëllezër! Pu, pu!» Ai i ra ballit me pëllëmbë.

«E di ç'ke ti, mbushu që këtej, hajt, sikter!» — shfryu fshatari dhe shkundi krahët sikur të rrihej me dikë.

«Mor po. . .»

«O po mjaft lloмотite të thonë, dëgjon apo s'dëgjon?»

«Ngrije pak, — tha mësuesi, — ngrije pak e ma hidh në kurriz.» Fshatari shau dhe e ngriti shofer Fadilin mbi shpinën e përkulur të mësuesit. Pastaj vrapoi përpara drejt portës së spitalit. Mësuesi e ndoqi pas duke bërë zigzage nga pesha. Ai i kalemit mbeti pranë makinës si kërcu i prerë. Mbështeti një-rën dorë mbi gomë por i dogji dhe e hoqi shpejt. Dritat e rrugës binin në kabinë.

DALLGËT E GRURIT

Në rrugën e ngushtë midis parcelave zhurmonte një motoçikletë. Agronomi i sektorit, Pjetër Hila hidhej lart e poshtë mbi sedilie sipas gropave të rrugës. Ai shihte majtas e djathtas dhe sytë i shkëlqenin. Te kryqëzimi i dy kanaleve e fiku motorin, e ngriti mbi këmbalecë dhe shkundi me dorë pantallonat. Pastaj mori bukën e mëngjesit të mbështjellë me një copë celofon dhe eci rrëzë kanalit. Aty më tej duke shinin mbi grurin tri autokombajna.

«Si jeni, burra?» — tha Pjetër Hila.

«Hajde bujrum!» — iu përgjigj Zenun Tafili me gojën plot. Ata po hanin mëngjes.

«Hajde, o shoku Pjetër, hajde. Hajde e ha me ne. Kushedi se ç'të ka vënë gruaja aty?!» Lec Hidri, njëri nga kombajnerët, qeshi dhe i hapi vend agronomit të ulej. Kombajnerët lëvizën të gjithë më tej.

«Epo, në mos më pastë vënë gjë të mirë sot, kurrrë s'ka për të më vënë!» Agronomi u ul në mes të gazit. Ai mblodhi këmbët pranë vetes. «Po ç'thoni, o shokë?» — tha dhe i pa ata në sy. Kombajnerët heshtën duke u mblaçitur. Sytë e tyre qeshnin.

«Më mirë se vjet është njëherë, këtë di unë.»

«Mos është si i rrallë?»

«Gruri i rrallë? I rrallë jo; veç në qoftë i lehtë në peshë. Agronomi kafshoi bukën. Nuk i vinte për të ngrënë. Ora kishte kaluar nga nënta. Duhej pritur sa të thahej gruri nga vesa e pastaj të hynin kombajnat, ndaj ata vazhdonin të rrinin të ulur aty tek ai shesh. Rreth e rreth ndihej zhurma e grurit. Frynte pak erë. Pjetër Hila e la bukën dhe u ngrit.

«Po ha njëherë, o i uruar.»

«S'më shkon fare», — tha ai. Dhe qeshi me vete; kur ishte në shkollë, sa herë që hynte në provim, kështu s'i hahej. S'i hahej goja për kiamet. Ai hyri midis grurit. E shkoi dorën përmbi të dhe ndjeu në pëllëmbë gudulisjen e kallëzave. Më pas këputi një kallëzë, e vuri në dorë dhe fërkoj pëllëmbët. Pastaj flaku bykun dhe fryu lehtë në dorën e hapur. Mbi pëllëmbë mbetën kokrrat e verdha në të kuqe. I mbajti ashtu në dorë dhe tundi dorën lart-poshtë. «Nuk është i lehtë, — tha, — jo.» E hodhi grurin në pëllëmbën tjetër. Pjetër Hila ishte i gëzuar. Ndiante gëzim në tërë qenien e tij. Iu kujtuan imazhet e romaneve të Balzakut. «Ky është ari ynë.» — pëshpëriti Pjetër Hila dhe sytë e tij të gjelbër të errët ndritën, vështroi dhe një herë kokrrat e bukura dhe i hodhi ato në gojë. «Gëzuar, — tha, — gëzuar bukën e re!» Pjetër Hila ia bëri vetes këtë urim dhe buzëqeshi. Ashtu, me atë buzëqeshje doli nga gruri.

«E, sikur erdhi koha, ë?»

«Gati jemi. Po, sikur të vinte dhe Destani.»

«Ja tek e ke dhe atë», — tha Lec Hidri. Ndanë parcelës po vinte përgjegjësi i sektorit, Destan Agaraj me brigadiere Dafinën. Kjo qe parcela e saj dhe përgjegjësi po e ngacmonte. Ata u afruan duke qe-

shur. Ashtu duke qeshur u përshëndetën me shoqët. Motorët e autokombajnave u ndezën.

«A u furnizuat me karburant? — tha Destani.

«Në rregull jemi me të gjitha», — tha Zenun Tafili nga lart.

«Drekën do t'jua biem këtu. Dritat i keni në rregull?» Lec Hidri bëri me dorë që gjithçka ishte siç duhej. Secili nga kombajnerët e dinte pjesën e tij.

«Ti, Zenun, do të kthehesh pastaj të marrësh anët e parcelës buzë kanalit.» Zenun Tafili tundi kokën. Destan Agaraj bëri me dorë dhe kombajnat lëvizën nga vendi. Sheshi u mbush nga zhurma. Pjetër Hila diçka i thoshte me zë të lartë përgjegjësit. Destani bënte me dorë nga rruga. Atje tej dukeshin një grup vajzash e grash që vinin për të mbledhur kallinj të e mbetur. Pjetër Hila mori frymë thellë. Me vete uroi këtë çast: «Me këmbë të mbarë!» Ashtu siç thoshte kur shkelte pragun e derës ku jepeshin provimet. Zu të lëvizte pas kombajnës së Lec Hidrit. Leci kishte vënë në kokë një kapelë të vjetër kashte, të shtypur e të deformuar. Ndhimësi qeshte me të dhe i tregonte agronomit kapelën e Lecit. Në anë të parcelës erdhën dy zetorë. Ata prisnin të merrnin ngarkesën e bukur të grurit. Agronomi Pjetër Hila vrapoi dhe kërceu mbi kombajnën e Lec Hidrit. Ai u ngjit sipër, mbi bunker. I vinte të qeshte si fëmijë. Futi duart gjer në bërnyl në grurin e bunkerit.

«Është i pastër!» — thirri ai.

«Si?» — Lec Hidri kishte vënë dorën në vesh.

«Është i pastër shumë, them, s'na ka ndodhur kurrë kështu.»

«Siii?» — Lec Hidri u zgjat drejt tij. Pjetër Hila qeshi dhe bëri një shenjë me dorë. Dafina tok me dy shoqe shkronin pas autokombajnës së Zenunit. Dista-

ni bisedonte me zetoristët dhe kontrollonte a ishin zënë mirë nëpër anët spondet, se mos derdhej gruri rrugës. Dafina dëgjoji Pjetër Hilën të thërriste emrin e saj. Ajo vrapoi tek ai.

«Shih këtu, Dafinë. Si të duket ty?» Ai buzëqeshte dhe i tregonte një grusht me grurë. Dafina e hapi grurin me gishtërinj. Ai e pa në sy pa e ndarë buzëqeshjen.

«Mos kujto se unë s'e pëlqej të bukurën, Dafinë. E mban mend ç'më the atë ditë?» Dafina u skuq. Një muaj më parë, kur gruri kishte ardhur gjer te gjunjët, i njomë e i gjelbër, agronomi kishte vënë deytirë të shkuleshin gjembat dhe leguminozet e egra të mbira nëpër të, buzë kanaleve. Të nesërmen ai kishte kaluar nëpër parcela dhe kishte parë shumë lulëkuqe aty në grurë. E thirri Dafinën dhe i tha t'i hiqnin dhe ato. Dafina qe skuqur në fytyrë.

«Pse, — i tha, — ç'të keqe ka prej tyre, shoku agronom?»

«Unë s'kam të keqe, po ka të keq gruri».

«E ç'i bëjnë grurit ato? Ato ngjajnë kaq të bukurra aty midis gjelbërimit. Çuditëmi si nuk e ndieni qoftë dhe kaq pak të bukurën ju, agronom.» Dhe qe kthyer e kishte rendur e zemëruar. Dhe ja, ai Pjetër Hila po ia kujtonte tani këtë gjë. Dafina buzëqeshi përsëri e bërë flakë në fytyrë.

«Po, Dafinë, — vazhdoi Pjetër Hila sikur t'i fliste vetes, — këtu ka më shumë poezi se ç'na duket neve shpeshherë.» Sytë e tij kishin humbur diku midis grurit që mbante në duar. Dafina shikonte edhe ajo aty, në pëllëmbën e tij dhe në sy i mbiu përsëri cipa e lotit. Destan Agaraj erdhi pranë tyre.

«Unë them se dyzet i marrim këtu», — tha ai dhe fshiu djersën nga qafa.

«Po të marrim dyzet këtu, ju heq të dyve një drekë në «Turizëm»», — tha Pjetër Hila.

«Shumë mirë, pastaj bëjmë një çikë pushim dhe ju heq unë darkën, po aty.» Ata qeshën të tre. Larg në rrugë dukej makina e drejtorit të fermës. Destan Agaraj bëri me dorë andej. Pjetër Hila vështroi buzëgaz. Drejtori do të zbriste dhe do të bënte ca nga ato «hëm, hëm-et» e tij të zakonshme. Ai sigurisht do të ishte në qejf, por, si gjithmonë, nuk do ta shfaqte. Do të shtynte lart strehën e kasketës dhe do të vinte grushtet në ije. Shoferi do ta ngacmonte duke thënë se nuk marrin aq po kaq për hektar këtu. Drejtori do t'i kthehej; «Rri, or ti, aty, të thonë!» dhe, megjithëse do të fliste me ton, në fytyrë do t'i vije re atë buzëqeshjen dashamirëse. Pastaj ai diçka do të pyeste për masat që ishin marrë. Më pas ai do të futej nëpër grurë, për t'u gëzuar edhe ai me të. Pjetër Hila qeshi kur mendoi të gjitha këto. Ishte burrë i mirë drejtori i tyre.

«Ç'ke?» — pyeti Destan Agaraj.

«Hiç», — bëri ai me dorë dhe u thirri vajzave që shkonin pas kombajnës së Pandeliut, duke u treguar një copë vend ku kishin mbetur kallëza. Dafina rendi për atje. Pjetër Hila shihte atë copë tokë, ku më parë kishte valëzuar gruri, që ngjante si kokë e qethur. Tani ai grurë valëzonte atje në bunker, pastaj në lëmë, pastaj nëpër thasë, pastaj në miellin e bardhë, pastaj në bukën e ngrohtë, pastaj në krejt jetën tonë të madhe. Ç'ishte ky valëzim i çuditshëm? «Është dallga e madhe e jetës», — tha i menduar Pjetër Hila.

PAZARI I PASDITES

Agron Polloska u bë zëvendësministër. Ç'është e vërteta atij nuk i pëlqeu fare kjo gjë në fillim. Bile s'po e konceptonte dot se atij, Agron Polloskës, përgjegjës turni në kombinat, i thërrisnin shoku zëvendësministër. Atje ku ishte e kishte vënë punën në vijë, përpiquej e lodhej por ama e dinte se ku duhej tamam të përpiquej e të lodhej. Kurse këtu në detyrën e re s'po dinte nga t'ia mbante. Ministri i kishte qëndruar pranë ditël e para dhe i kishte dhënë udhëzime të shumta e megjithatë ai, me shumë vështirësi, po ia mbushte mendjen vetes se do ta bënte dhe duhej ta bënte mirë atë detyrë. Sepse ai ishte komunist, luftëtar në frontin e madh të Partisë dhe Partia ia caktonte pozicionin e luftimit, sot ushtar këtu, nesër komandant atje, pasnesër prapë ushtar atje përtej, se atje është nevoja. Kështu është kjo punë.

«Do ta bëj, i kishte thënë vetes, do ta bëj edhe sikur ta di se i shtrydh trupin dhe mendjen dhe u marr dhe pikën e fundit të energjisë.» Dhe i qe përveshur punës aq, sa sidomos gruaja, që mori përsipër dhe barrën e pazarit, filloi ta ndiente mungesën e tij në shtëpi. Po kjo ndodhi vetëm në fillim, sa u njoh me detyrën, sepse më pas e kishte më të lehtë. Filloi të kishte kohë të lirë.

«Po t'i kushtohesh seriozisht punës, gjithmonë ke për t'ia dalë mbanë.» Këtë po mendonte, ndërsa me torbën e ushqimeve në dorë kishte dalë për të psonisur.

Arjana, e shoqja, ishte edukatore në një kopsht fëmijësh dhe pazarin e pasditës e bënte zakonisht ai. Kishte kohë që e bënte këtë gjë, që kur ishin martuar, bile edhe më parë se të martohej. Ai mendoi se ku i duhej të shkonte dhe u drejtua nga dyqani i mishit. Aty kishte pak njerëz. Kur i erdhi radha, shitësi e pa me dashamirësi.

«Ç'urdhëroni? — pëshpëriti ai. — Mos deshët gjë peshk? Kam peshk të freskët, levrek, peshk i mirë shumë.»

«O, paske peshk, shumë mirë, levrek, ë? Më jep dy kile.» Agron Polloska buzëqeshi dhe iu kujtua se sa do të gëzohej Arjana për peshkun.

«Ptu! — bëri një pensionist me zë të ulët, prapa tij. — Po ky sikur tha që u mbarua.»

«Si the, xhaxha?» Agron Polloskës i ngriu buzëqeshja dhe u kthye nga pensionisti.

«Jo, mor shok, jo, s'është mirë kështu. Kushdi ç'je ti dhe kushdi ç'nder i bën ti këtij myteberi, pa ha dhe peshk.» Plaku ktheu kokën dhe i nguli sytë te druri ku pritej mishi.

«Të lutem, të lutem, mos më fyej mua; të njoh mirë unë kush je ti, po, të njoh. . .» Shitësi që bërë flakë në fytyrë. Agron Polloska e vështroi me gjakftohtësi.

«Vetëm për mua paske peshk ti?»

«Jo, shoku. . ., ç'është ajo fjalë, për ideal që. . .»

«Nuk bën mirë kështu», — tha prerë zëvendësministri. Në kokën e tij tashmë ishte ndërtuar saktë

situata. Ky njeri, shitës mishi, gjer dje ishte indifere-
rent ndaj tij, si ndaj gjithë klientëve të tjerë me të
cilët s'kishte marrëdhënie të veçanta shoqërie, miqë-
sie, fafëfisnie, kurse tani, befaz, i ofron peshkun e
fshehur, nesër mund t'ia japë mishin pa radhë, pas-
nesër mund t'ia paketojë e t'ia sjellë edhe në shtëpi.
«Maskara e faqezi!» — shau ai me vete. E përplasi
letrën me peshk në banak, i shtrëngoi krahun pen-
sionistit dhe u largua. Vështrimi i plakut e ndoqi me
respekt. Prapa tij u bë heshtje. Agroni eci i inatosur
në trotuar. Ç'veti të veçantë paskësh fituar ai, Agron
Polloska, që iu dashkan bërë privilegje?! «Unë jam
po ai që kam qenë, — tha ai, — po ai Agron.» Ashtu
i inatosur hyri në dyqanin ushqimor. Shitësja
mbërtheu përparësen dhe rregulloi rripin në mes.
Ajo e zbuti zërin dhe filloi të përsëriste shpesh fjalët
«urdhëroni» dhe «ju lutem». Në dyqan ishin dy gra
dhe tre burra. Befaz shitësja u kthye nga ai dhe e
pyeti se ç'dëshironte. Agronit i rrahu me forcë një
damar në qafë.

«Ende s'më ka ardhur radha, — tha ai duke e
parë shitësen në sy, — shërbeju atyre njëherë.»

«Ç'është ajo? — bëri shpejt e shpejt shitësja e
skuqur. — S'thonë gjë këta, kushedi se ç'punë keni
ju, shoku zëvendësministër?!» Njerëzit panë nga ai
me vërejtje.

«O... o, urdhëroni, urdhëroni!» — bëri një nga
burrat. Një tjetër ktheu kokën mënjanë.

«Merr, mor bir, të keqen, — tha një plakë, —
ç'është ai llaf, të marrim ne përpara teje?! Merr zo-
trote njëherë.»

«Jo, moj nënë, jo. Të marrësh ti njëherë se je
plakë e je përpara meje, të merrni ju të gjithë, mo-
re shokë, se të gjithë jemi punonjës e qytetarë të këtij

shteti dhe jemi njësoj të nderuar e të respektuar për punët tona. Dhe ti shoqe, — ai u kthye nga shitësja, — nuk vepron drejt. Turp! Ti përfaqëson këtu tregtinë socialiste.» Agron Polloska e mbajti veten dhe fjalët i tha saktë e prerë. Pastaj përshëndeti me kokë dhe u largua duke hequr pas derën.

«Po unë e shkreta, unë. . .» — pëshpëriti shitësja pas tij. Ajo kërkoi sytë e klientëve por ata rrinin kokëposhtë. Zëvendësministri ziente përbrenda. Ai po mendonte me vete të gjitha sa i ngjanë. «Këtu nuk duhen bërë lëshime, — tha ai. — Fajin e kemi ne vetë, na pëlqen privilegji, mësohemi me të, nuk i vëmë rëndësi: «Hë, mo, themi, ç'ka të bëjë kjo», nesër pastaj vihemi vetë në pozitat e atij që na e bëri këtë privilegj dhe ia bëjmë këtë një tjetri ose dhe vetë atij, përsa kemi në dorë. Sa herë e ka ngritur Partia luftën kundër hatërlleqeve, tarafit, servilizmit?! Dhe përsëri ne e harrojmë.» Agron Polloska ecte në Rrugën e Kavajës me torbën bosh në dorë. Atij nisi t'i dhimbte koka.

«O Gone, Agron, ore!» Ai ndali hapat e ktheu kokën. Te dera e bufesë ia bënte me dorë Tolo Bashari, banakieri i vjetër.

«O po hajde, o derëzi, se na harrove. Apo ke frikë se duhet të na qerasësh meqë u bërë i madh?» Agron Polloska qeshi dhe u përçafua me Tolo Basharin. Ashtu të zënë nga krahët u futën brenda.

«Epo ç'kemi, o Gone? Hajde, hajde, zëvendësministër, o qerrata! Po mos na harro. Apo s'të pëlqen më kafja ime?»

«Rri, ore shejtan!» — bëri Agron Polloska dhe e shpoi në brinjë banakierin. Tolo Bashari mbushi dy birra dhe ia shtyu njëren përpara.

«Pije! — tha dhe çoku kriklën e vet pas saj. — Paguaji ti këto se të takojnë.» Agron Polloska buzëqeshi, pagoi paratë në arkë dhe i dha banakierit kuponin.

«Gëzuar!» — tha.

«Gëzuar e me faqe të bardhë!» — bëri Tolo Bashari. Ata pinë birrën dhe folën për tregtinë dhe xhiron e lokalit. Pastaj i dhanë dorën njëri-tjetrit dhe Agron Polloska doli nga bufeja i përcjellë nga shakatë dhe të qeshurat e banakierit. Në sytë e zëvendësministrit nuk kishte më gjurmë inati e mërzie. Po thellë, thellë në bebëzat e syve ai kishte një tjetër ndjenjë. Diçka kishte ndryshuar konceptimi mbi punën e tij. Kjo punë ishte më e madhe e më e gjerë. Sepse për një çast ai kishte menduar se si duhej të manovronte me treguesit ekonomikë e financiarë si duhej të rakordonte plane e shifra, të drejtonte sektorë e degëprodhimi, por kishte harruar se si duhej të punonte me njerëzit, pa të cilët të gjitha shifrat, treguesit, planet, sektorët dhe degët nuk kishin kuptim.

Agron Polloska arriti në shtëpi dhe e shoqja ia hapi derën tek ai përpiqej, në grindje me vetveten, të fuste gelësin e vet në bravë. Sytë e tyre u ndeshën dhe ai u mbështet i lodhur te buzëqeshja e madhe e gruas së tij.

«Hiqi këpucët se kam larë, — tha ajo dhe i mori torbën nga dora. — Oul!» — tha, dhe e tundi torbën bosh. Agron Polloska hoqi këpucët dhe vuri buzën në gaz. Gruaja i vajti pas në kuzhinë. Djali i tyre i vogël lozte mbi divan. Ai bëri «ba-ba» dhe Agroni e mori në duar dhe i ngau buzët me gisht. Pastaj mblodhi buzët e veta i fëshkëlleu djalit si zog. Arjana e

shikonte në sy dhe kërkonte sytë e tij. Ai e la djalin dhe i zuri dorën së shoqes.

«Ç'ke, Goni? — tha ajo. — T'ë ndodhi gjë?» Dhe befasi ai ndjeu si lëvri në qenien e saj shqetësimi për të.

«Jo, — tha ai, . . . — të zakonshme.» Dhe ngadalë i tregoi asaj gjithë panoramën e pasditës. Ajo buzëqeshi dhe mbështeti kokën në supin e tij.

«Po mirë, sipas teje nga kjo gjë ne s'duhet të hamë?» Ai e shtrëngoi kokën e saj pas vetes. Sytë i qeshnin të menduar.

«Jo, moj grua, s'thashë kështu. Për këtë kam faj unë. Po a e di ti, Ari, se si më erdhi, nuk më erdhi hiç mirë nga ato skena, më beso. . . Më kot të kërkojmë të bëhet puna, po qe se harrojmë njerëzit që e bëjnë atë punë. Ja ai kasapi mund të jetë i dalluar, mund të realizojë xhiron, planin. Po pse, a mjafton kjo? U bëjmë remont makinerive, i grasatojmë e u ndërrojmë pjesë, po për njerëzit kujtohem mi më pak dhe shpeshherë jemi formalistë. Njeriu sot duhet të jetë i ndërgjegjshëm për punën që bën e, në qoftëse e bën mirë, atëherë s'ka pse të ketë frikë dhe të bëhet servil ndaj mi të madhit në përgjegjësi. Në qoftëse e bën kështu, shiko se patjetër ai punën e tij nuk e bën mirë, diçka e keqe, e paligjshme, e papranueshme nga shoqëria fshihet në atë punë. Dëgjo, Ari, më thuaj, a mund ta bëj unë këtë detyrë?» Ai i shtrëngoi dorën fort dhe shfaqti me zë atë mendim që i qe vërtitur në kokë tërë atë ditë. E shoqja e pa në sy butë e me dashuri.

«Do ta bësh, — tha ajo, — do ta bësh, Goni, — ajo e ngriti zërin, — ti dhe shokët e tu.» Djali i vogël i Agron Polloskës përpiquej të ngrihej në këmbë duke u mbajtur pas krahut të të atit.

NJË TREGIM NË MUZG

Ekipi i Institutit të Folklorit përbëhej nga dy vajza të reja, muzikologe. Njëra nga ato që e gjatë, me flokë të drejtë e të zinj, me vetulla të larta e të harkuara. Ajo bënte lëvizje të prera, ku vihej re një lloj nervozizmi. Shoqja e saj ishte më e shkurtër, flokëgështenjë dhe mjaft e qeshur.

Në vatrën e kulturës së kooperativës kishte ardhur Mele Rabani, plaku nëntëdhjetëvjeçar i njohur për këngët e tij në të gjithë atë zonë.

«Ky po, ky është magnetofon, — thoshte përgjegjësi i vatrës së kulturës së fshatit dhe shkante dorën, me një ndjenjë të dukshme zilie e respekti, mbi tastot e magnetofonit. — Një që kishim këtu, s'na punonte mirë. . . e kam shpënë ta ndreqin.» Mirëpo të tjerët s'e kishin mendjen dhe atij s'po ia vinte veshin njeri. Kryetari i këshillit u thoshte diçka vajzave. Ato tundnin kokat pa bërë zë. Plaku i shihte ashtu, si nën vetulla. Vështrimi i tij thoshte se s'ia mbushnin syrin ato çupërlina.

«Ë dale de. . ., ta mbaroj këtë të flamosur», — bëri Mele Rabani dhe i tregoi kryetarit çibukun e nxirë. Në vatrën e çibukut, nën hirin e bardhë fekste syri i

kuq i duhanit të ndezur. Vajza e gjatë kishte ngulur sytë e saj tek ai sy. Tjetra e shkundi nga supi.

«Po ç'ke, pra?»

«Hiç.»

«Hiç? . . . Hiç mos thuaj, se kaq gjë e kuptoj unë. S'do të ma thuash, ashtu thuaj».

«Mos është zënë me Benin?! — mendoi ajo. — Ka disa ditë që sikur nuk është në terezi... Është e çuditshme, të dashurosh dhe të kesh këtë trishtim në sy!»

Tjetra u përpoq të buzëqeshte. Kryetari i këshillit prekte me dorë lëkurën e butë të këllëfit të magnetofonit.

«A ta zë, moj çupani?» Plaku shkundi çibukun dhe e rrahu pas oxhakut.

«Gati, xha Mele!» — tha ajo më e shkurtra dhe lëvizi një buton të magnetofonit. Ajo ngriti dorën.

«Oj. . . oiii!» — bëri plaku dhe i dha kokës lart.

*Nuse, moj, yll i pandritur,
nuse, moj ku të kanë nisur.*

*Cipa jote bardhë porsi miell i situr,
nuse, moj, ku të kanë nisur.*

*Kali s'të mban dot, merr për t'u gremisur
Nuse moj, ku të kanë nisur.»*

Plaku shikonte përpara, nga cepi i dhomës. Çupa e gjatë qe mbështetur me të dy bërrylat në tavolinë dhe vërtiste nëpër gishta një nga bobinat e magnetofonit. Përgjegjësi shikonte herë vajzat e herë plakun. Në sytë e tij ndriste gjithë krenari një buzëqeshje. «Hë, këtu më rri, — thoshte ajo buzëqeshje,

— kemi këngë dhe këngëtarë ne, or t'u bëfsha, pa shih... mallëngjeu çupat xha Melja, po si...» Dhe ai i dha një herë dorës përpjetë sikur të thoshte: «Forca, o xha Mele!» Çupa tjetër e vështroi. Ajo ngriti gishtin dhe e vuri te buzët e saj. Po këtë gjest bëri ndaj pëngjegjësit edhe kryetari i këshillit. Çupa e shkurtër tundi nja dy herë dorën për t'i mbajtur plakut ritmin.

*Velloja mbi ballë ç'të është vithisur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.
Nënia dy-tri fjalë ç'të ka molloisur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.
Këngët rreth e rrotull, tabut i stolisur,
nuse, moj ku të kanë nisur.
Zemra e gjorë, moj zog i përpëlitur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.*

Bobina e magnetofonit ra me zhurmë nga duart e vajzës së gjatë, në dysheme. Tjetra shtypi taston dhe vuri duart në bel. Ajo e pa shoqen në sy me një pauzë qortimi.

«Ama dhe ti...! Xha Mele, taksirat e ke dhe një herë, ë?»

«Paçka, moj bijë, paçka». — Plaku kroi zërin dhe filloi përsëri: «Oj... oiii...! Vajza pa sytë e shoqes së saj. «Seç ka», — tha me vete. Te sytë e çupës së gjatë sikur po shtohej e po shtohej masa e kristaltë dhe nga kjo sytë e saj po bëheshin të ndritshëm, të ndritshëm.

*Nëna dy-tri fjalë ç'të ka molloisur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.
Zemra e gjorë, moj, zog i përpëlitur,*

*nuse, moj, ku të kanë nisur.
Djali që s'të dhanë, komit arratisur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.
Oj... oiii!*

U dëgjua kërcitja e tastos së magnetofonit.
«Shumë mirë, — tha vajza, — të lumtë, xha Mele!» — Vajza qeshi dhe vuri dorën mbi supin e plakut dhe tjetrën mbi përkrahun e kryetarit. Plaku tundte kokën si me shaka. Vajza ktheu bobinën. U dëgjua fëshfërima e shiritit. Pastaj zëri i Mele Rabanit disi i transformuar:

*Nuse, moj, yll i pandritur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.*

Kryetari diç i thotë në vesh xha Meles, por ai ia bënte me dorë.

«Një Mele Rabani ka fshati, or t'u bëfsha, një! — thirri përgjegjësi.

«Pa dale, dale njëherë», — bëri plaku dhe u ndeh nga magnetofoni. Vajza e shkurtër pa shoqen. Kristalë i syve të saj po shkrinte. Edhe pak dhe ajo masë e ndritshme do të rrëzohej mbi mollëzat e faqeve.

«Ti po qan? Ç'ke kështu pra?» — Shoqja e tërhoqi atë mënjanë duke u përpjekur t'u zinte pamjen dy burrave që dëgjonin këngën.

«Unë e dua atë... e dua...! Po si nuk duan ta kuptojnë ata të mitë», — pëshpëriti shpejt e shpejt vajza e gjatë dhe i shkundi krahun shoqes sikur ajo të kishte faj që s'po kuptonte se ç'i thoshte tjetra. Plaku kishte vënë dorën në vesh e dëgjonte zërin e tij. Dy burrat e tjerë panë vajzat dhe pastaj njëri-tjetrin në sy.

*Kali s'të mban dot, o moj,
merr për t'u gremisur,
nuse, moj, ku të kanë nisur.*

Zëri i Mele Rabanit dilte nga shiriti i ngrohtë e i dridhshëm.

Vajza e shkurtër kaloi pëllëmbën e saj mbi parakrahun e shoqes.

«Kjo këngë, — mendoi ajo, — është e vjetër. Vjen thellë nga shekujt, e megjithatë na trondit edhe ne, sepse ka edhe sot nga ata njerëz që pengojnë lumturinë e çupave, ndonëse të ndryshuar, me tjetër pamje, me tjetër veshje, me tjetër mënyrë të menduari e të vepruari...». Ajo vështroi shoqen dhe i erdhi keq për të dhe për gjendjen e saj. Pastaj pëllëmba e saj u shtrëngua më me forcë mbi krahun e saj. Vajza mendoi se shoqja e saj nuk do të përfundonte si heroina e kësaj kënge të lashtë, se ato kishin aq forca, sa të mos e lejonin mbytjen e dashurisë së tyre, mbasi tërë shoqëria është me to, është me atë dashuri të pastër e të bukur.

Jashtë binte muzgu. Në dhomën e vogël të shtëpisë së kulturës nuk ishin vetëm ata të pestë, tre burrat dhe dy çupat muzikologe. Ishte dhe një nuse mbi një kalë që merrte të gremisej, me një nënë që shpirtvrrarë i thoshte diçka në vesh, me një djalë që e shuante britmën e dhembjes në brinjën e malit që ishte streha e komitëve, ishin dhe një sërë njerëz të tjerë nga Tirana, njerëz modernë, me zakone moderne. Kishte shumë njerëz ajo dhomë e vogël. Po vallë e dëgjonin të gjithë këngën e vjetër të Mele Rabanit dhe zërin e tij që mbartte zemrën e madhe të popullit?

SHOKU I VJETËR

Pinim birrë. Kisha kohë pa e takuar atë, shokun tim të fëmijërisë. E shikoja dhe përpiqesha të vija re gjurmët e viteve të moshës. Ai kishte gishtërinj të gjatë e të drejtë dhe gotën e mbante në një mënyrë të veçantë. Pamë njëri-tjetrin në sy dhe qeshëm pa shkak. Pyetëm për të rejat e secilit. Pastaj përsëri heshtëm. E pashë në sy.

«Hë, — i thashë, — fol». E kuptoja gjithmonë kur donte të më thoshte diçka. Ai mbledhi buzët e tundi dorën sikur donte të fshinte diçka.

«Hiç, — tha, — ja... e shkela mbrëmë». Unë u mbështeta në shpinoren e karriges dhe ndeza cigaren. «Rrija atje, — tha, — tek ajo tavolinë... Ngjitur kisha tre djem të rinj». Heshti. «Mbrëmë këtu kishte dhe orkestër». Heshti përsëri. «Kishte dhe njerëz më shumë». Rrotulloi gotën mbi tavolinë. «Në lokal hyri një çift i ri. Vajzës i hipi një e skuqur nga vështrimet e njerëzve dhe filloi të shikonte poshtë. Djali gjeti një tavolinë të lirë dhe e drejtoi shoqen e tij për aty. U ulën. Ishin pas nesh. Djalin e kisha përballë, ndër-sa vajza ishte në profil. Befas u kujtova se e njihja atë djalë. Ai e ka pasur shtëpinë ngjitur me gjyshen

time. Kisha kohë pa e parë. Ishte punëtor i zoti, i zinte dora çdo gjë. «Ç'e do, — thoshte gjyshja, — i mirë, i mirë ky djali i [Nastës, po si shumë i qullët ama. Do mbetet pa martuar ditëziu». Unë buzëqesha me vete dhe më beso që ndjeva një farë kënaqësie të çuditshme, kot fare, ja... për atë që ai ishte fejuar apo ishte në prag të fejesës. Vajza ishte e bukur. Ai ia preu mezen me thikë dhe ia vuri përpara. Lëvizjet i bënte të ngadalta, sikur kryente një punë shumë serioze e me shumë rëndësi. Vajza çukiste lehtë përmbi pjatë me pirun, si të kishte frikë se mos i thyhej në dorë. Djemtë pranë meje shikonin andej me ngulm. Ata përkuleshin ndaj njëri-tjetrit dhe pastaj kukurrisnin së qeshuri. Ai në mes tyre, një djalë i gjatë e biond, me cigaren në mes të gishtave, bënte çmos t'i binte në sy vajzës. Kisha hyrë aty në lokal, gjysmë ore përpara, fare i qetë e i kënaqur, por në atë çast nisa të ndieja një nervozizëm të çuditshëm. Vajza, me atë nuhatjen e mprehtë të femrës, diçka kuptoi dhe u spostua. Tani na kishte kthyer kurrizin. Djemtë pranë meje përpoqën gotat e qeshën. Djali që njihja unë i shtinte vajzës herë pas here birrë nga shishja dhe i fliste për diçka, me atë mënyrën e tij të qetë e të ngadalshme. Të thashë, kishte dhe orkestër. Loznin një pjesë të bukur. Ç'ndiente vallë ai djalë? Sigurisht që ai ishte i gëzuar, por këtë s'e shfaqte hapur. Vajza hidhte flokët pas e rrotullonte vështrimin nëpër sallë dhe, sa herë bënte kështu, djemtë qeshnin me zhurmë. Ndjeva që po më nervozonte kjo gjë. Pse, mor, ta hajë dreqi, të jenë kështu ca njerëz?! Shikoja përreth tavolinat. Njerëzit e ndonjë tavoline ishin të kënaqur. Buzëqeshjet u ndeheshin si fasha të ndritshme mbi sytë dhe buzët. Një plak aty pranë meje shihte me qortim tavolinën e djemve.»

Shoku heshti gjatë. Unë e shihja se ai e kishte vesh-tirë të shprehej. I buzëqesha dhe çokita gotën time pas së tijës, që ai e vërtiste pa prerë mbi mbulesën e tavolinës, sikur donte ta vidhose në të. Piu një gllënjë dhe vazhdoi përsëri: «Djemtë vazhdonin të qeshnin me zë. Dy të tjerët ngacmonin djalin e gjatë blond, i cili bënte ca shenja të lehta me kokë për nga tavolina përtej. Desha të paguaja e të ikja, po djali që njihja unë e thirri kamerierin para meje. Ai, me qetësinë e zakonshme rreshtoi kartmonedhat pranë bllokut të kamerierit. Vajza u ngrit dhe drejtoi trupin. Djali i lëshoi rrugë përpara vetes. «Do ta kthejë dhe një herë kokën», — tha njëri nga djemtë pranë meje. «Te dera», — tha tjetri. Djaloshi blond buzëqeshte dhe rrihte me gishtërinj tavolinën. Orkestra filloi të lozte prapë dhe unë u përpoqa të mendoja me çdo kusht diçka tjetër. Befas djemtë qeshën me të madhe. Një burrë i moshuar i pa me qortim. «E. . . , — tha njëri, — ç'ta punoi, as ta vari fare!» Tjetri e goditi blondin në sup. Ky rrudhi turinjtë dhe vuri cigaren në buzë. Ma bënte kraharori vu, vu, si një kazan që valon. Më kujtoheshin sytë e mirë të djalit që rrinte pranë gjyshes sime si dhe vajza e bukur dhe e druajtur. Njëri nga djemtë qeshi dhe u përkul pas. Karrigia e tij rrëshqiti dhe ai u mbajt te tavolina ime. Piruni trokëlliu në pjatën bosh. U ktheva nga ata. «Maskarenj», — thashë nëpër dhëmbë. Djaloshi blond më pa me përcmim dhe bëri një shenjë sikur të tregonte një majmun në zoopark. Tjetri më tregoi grushtin që poshtë mbulesës. S'përmbahesha dot. Paguam e dolëm pothuaj në një kohë. Aty te lulishtja desh i rraha të tre. Ja, kaq. Do t'i rrihja mirë. E di që do të bëja gabim, po... më mirë që ndodhi kështu. Ja. . .»

Shoku im pa poshtë te këmbët e tij. Vërtet më mirë që ndodhi kështu, se këto punë nuk zgjidhen me të rrahur, po ja që në jetë të qëllon gjithsesi. Vështroja fytyrën e tij të mprehtë dhe sytë e hequr e si me bisht. U përpoqa t'i dalloja ndanë vetullës, nën lëkurën e butë, atë damarin mavi, që i pulsonte sa herë që nevríkosej. Po, unë e dija. Ai do t'i kishte rrahur ata. Mund të rrihte edhe pesë njëherësh. Sepse, në fund të fundit, njeriu nuk lufton me atë shtresë mishi që u është veshur eshtrave të tij, por lufton me karakterin e tij, me ndjenjat dhe vetitë e tij më të mira. Është më i fortë gjithmonë ai që dashuron më shumë atë që meriton të dashurohet dhe që urren më shumë atë që meriton të urrehet. Ne u pamë në sy dhe buzëqeshëm në një mënyrë të veçantë, ndryshe nga herët e tjera.

MINIATURA

1. Gazetari ndihej i lodhur nga rruga. Makina s'kishte dhe ai qe detyruar ta bënte udhën më këmbë. Dhe ja, kishte arritur në fshat. Fshiu djersët dhe priti t'i afrohej një burrë i moshuar, që mbante një qysqi në dorë.

«Ku janë zyrat e kooperativës?»

«Atje là,» — tha burri dhe bëri tej. Gazetari e ndoqi me sy. Burri u drejtua te një godinë e sapolyer me gëlqere. Gazetari ndenji një hop me mëdyshje. Pastaj e ndoqi tjetrin nga pas. Kur iu afrua godinës, te dera ishin dhe dy të tjerë. Një i shkurtër që, mendueshëm, duke çaluar lëvizte përpara derës e një tjetër i gjatë, me mustaqe të kuqërremta e me feste në kokë. Dera ishte hequr dhe muri në krah të saj qe prishur.

«Këtë gjeta, s'kishte tjetër, — tha burri dhe tregoi qysqinë. — Mbase na bën punë dhe kjo.»

«O burra, se u ngrys», — u hodh tjetri. Dy nga ata i vunë shpatullat një trungu të madh rrapi dhe i treti futi qysqinë nën të. Burrat rënkuan dhe trungu lëvizi drejt derës. Pastaj ata rënkuan përsëri dhe përsëri rrapi lëvizi.

«Zor të hyjë», — foli i gjymtuari dhe mori frymë thellë.

«Do hyjë», — ia priti tjetri.

«Ç'bëni kështu?» — s'duroi gazetari. S'foli njeri. Gazetari u skuq e buzëqeshi.

«Ç'bëjmë the? Ja, përpiqemi ta shpiem brenda këtë.» Gazetari buzëqeshi përsëri.

«Është muzeu i fshatit ky, nuk e sheh?» Burri, i gjatë me mustaqe të kuqërremta tregoi me dorë tabelën e hequr e të vënë rrëzë murit. Gazetari prapë s'po kuptonte gjë. Ai bëri një gjest habie dhe tregoi trungun.

«Po mirë, këtë pse e futni brenda?» Burri, të cilin kishte takuar në fillim, lëshoi qysqinë dhe ngriti trupin.

«I pushtetit je ti, a?»

«I pushtetit», — vuri buzën në gaz gazetari. Burri e pa një hop.

«Është monoment ky, monoment, merr vesh ti?»

«Ka luftuar Birçe Sinani te ky rrap, ore baba», — tha mustaqekuqi. Ai tundi kokën.

«E njeh Birçe Sinanin tiii? Katër sahat luftë. Ja këto këtu plumbi i ka bërë. I sheh këto?» Burri u përkul mbi trungun dhe diçka tregoi me gishtin e trashë ngjyrë dheu.

«Pyjorja e preu pyllin për sistemim, — shpjegoi burri me mustaqe të kuqërremta, — dhe rrapin na e dha neve si fshat. Është yni ky. Tani do ta shtiem brenda, ta kemi në muze, po ja... po na mundon ca. Prishëm dhe murin se nuk e nxinte dera.»

«Eh, o Birçe Sinani!» Burri, të cilin e takoi në fillim, lëshoi rëndë dorën e tij mbi trung. Gazetari u mendua një çast me sytë në atë trung peme. Pastaj instinktivisht dora i preku bllokun në xhepin e majtë.

E lëshoi atë përsëri ngadalë në xhep dhe iu afrua më pranë trungut.

«S'kishin për ta vrarë të mos qe ai delenxhiu i Prroskës. Ai i nxori larot te selishtja e sipërme.»

«Edhe fishekët iu sosnë.»

«Mor po s'vritej ai, joo. Eh, Birçe Sinani, Birçe Sinani, djalë për kokë të djalit ishte.» Gazetari preku ngadalë trungun. Nën mollëza ndjeu lëkurën e ashpër e plasa-plasa të trungut. Dhe për një çast iu duk sikur ai, Birçe Sinani, ishte aty, brenda atij. trungu dhe atë çast do të dilte, do të shtynte tej të dyja gjysmat e trungut e do të thoshte: «E si jeni, o shokë?»

«O burrani, se u turpëruam me kryetarë sot, i dhamë fjalën ta mbarojmë pa derman gjersa të bjerë dielli.» Gazetari rrinte ashtu duke shëtitur vështrimin sa nga njerëzit, tek ai trungu i madh i rrapit.

2. Tek ura e vogël e qytetit ishte grumbulluar një varg i gjatë makinash. Përmatanë urës, vinin në qytet autokombajnata e rrethit që kishin korrur grunjëret e Korçës. Ato vinin ashtu të mëdha e të rënda duke mbushur me zhurmë e me pluhur udhën e qytetit. Kombajnertë ngrinin kasketat dhe përshëndetnin të njohurit.

«Ehej, ç'thotë Korça?»

«Pesëdhjetë kuintalë për hektar, këtë thotë.»

«Qenke shëndoshur, o Brahim, të paska prirë klima.»

«Ç'të mos shëndoshej ky? Një brigadë e Ziçishtit merrej me ushqimin e tij.» Ndihmësi tha këto fjalë dhe duke qeshur u ra krahëve të ustait të tij.

«Epo... ca shëndoshen, ca martohen; kështu është ndarë,» — shkeli syrin Brahimi, kombajnerti i kombajnës së parë dhe, duke qeshur, bëri shenjë për nga pas. Mësuesi, që i kishte folur, qeshi dhe ai pa marrë

vesh gjë dhe vazhdonde të përshëndeste kombajnerët e tjerë. Kombajnati kalonin. Nëpër sfurqet e tyre kishte tek-tuk ndonjë kërcell gruri. Çeliku i sfurqeve shkëlqente nën diellin e pasdites. Në kombajnën e gjashtë, veç kombajnerit dhe ndihmësit ishte dhe një çupë, e cila e skuqur flakë në fytyrë shihte përreth. Te këmbët kishte një bohçe. Kombajneri zgjati dorën dhe i hoqi shaminë nga koka. Asaj iu derdhën flokët pas dhe nga kjo gjë u turpërua dhe më keq, saqë s'dinte ku të futej nga turpi. Kombajneri me ndihmësin qeshën. Kontrolli rrugor, Seit Veloja e ndali kombajnën pranë kthesës. Ai i zbriti motorit dhe diç zuri t'i fliste kombajnerit duke bërë me shenjë lart. Zhurma ishte e madhe dhe ata jepnin e merrnin me duar. Nga kombajna kërcëu poshtë ndihmëskombajneri dhe shkëmbeu ca fjalë me Seit Velon. Pastaj të dy ata ia dhanë të qeshurit duke treguar sipër nga kombajna. Kontrolli Seit Veloja i nderoi dhe u bëri shenjë të vazhdonin. Ai i hipi motorit dhe mbërriti duke qeshur tek ura.

«Ç'kishte, shoku Seit, kundravajtje?» Mësuesi buzëqeshi dhe e përshëndeti.

«Kundravajtje, — tha kontrolli rrugor, — ishin tre vetë në kombajnë. Po nejse... nganjëherë edhe lejohet. — Ai qeshi. — Ishte martuar qerratai. Kishte marrë një deli çupë nga Korça. Kishin që vjet dashuri. E bukur, ë?» Mësuesi i ra ballit dhe qeshi me të madhe. Dikush aty pranë tha:

«Të lumtë, Telo Stefani, e kishe hak, se na nderrove, ha, ha, he!» Mësuesi, akoma duke qeshur, pa përtej. Telo Stefani dhe nusja e tij e re dukeshin larg. Flokët e saj i hapte era dhe ajo përpiqej t'i mblidhte si duajt e grurit.

3. Grupi i nxënësve kapërceu bulevardin e

madh. Ata ishin rreth njëzet vetë. Djemtë kishin koka të qethura dhe vajzat, më të shumtat, gërsheta. Ato mbanin veshur triko të leshta. Të gjithë ecnin me druajtje, sikur të kishin frikë se mos bënin pis pllakat katërkëndëshe të rrugës. E megjithatë, hareja fëmijërore e mposhte këtë ndjenjë dhe herë-herë ata thoshin diçka me zë të lartë, apo tregonin diçka me gëzim. Nxënësit kishin ardhur nga malësia për të parë Ekspozitën e Madhe. Me ta ishin dy arsimitarë, Edmond Daiu, tiranas dhe Besa Malaj, mësuese muzike, bashkëfshatare me nxënësit. Mësuesja ecte bri tyre, ndërsa Edmond Daiu vinte pak si në fund. Ai kishte një qehre të prishur dhe vetullat gati sa s'i bashkoheshin mbi hundë. Frynte pak erë dhe ai përpigëj ta mbante brenda kostumit kravatën, që era ia hidhte mbi sup. Besa ktheu kokën dhe pa nga ai. Po ai bënte sikur s'e shihte vështrimin e saj. U takua me një shok dhe të dy u përqafuan. Ndërkaq nxënësit ecën përpara. Po djali nuk i shpejtoi hapat që t'i arrinte. Mësuese Besa i mbajti nxënësit.

«Ecni, ecni, — foli ai si nëpër dhëmbë, — ç'më prisni mua!»

«Mondi, ç'ke, mos je pa qejf? Apo s'i gjete mirë në shtëpi?» Besa iu afrua. Sytë e çupës ishin të ngroh-të e dashamirës.

«S'kam gjë, jo,» — bëri ai dhe pa përpara. Mësuesja u foli dy djemve që ngriheshin. Ndërkaq Edmon-di qe shkëputur pak nga grupi.

«Si duket s'ka qejf ta shohin të njohurit që është me këta nxënës fshatarë», — mendoi mësuese Besa dhe u tremb nga ky mendim. «Turp, turp të ketë.» Pastaj ajo pa nxënësit e saj dhe iu duk sikur dikush po ai fyente ata, po cënonte gëzimin e tyre. Dhe ai dikush ishte aty, aty prapa, ishte Edmond Daiu. S'e

kishte parë kurrë atë djalë me këtë sy mësuesja e re. Po ja sot ajo e vuri re qartë këtë shqetësim. Ajo pa përsëri atë dhe përsëri nxënësit e saj. Po vështrimi i kishte tashmë një tjetër peshë. Nga shpirti i gjerrë i vajzës doli aq forcë, sa të mos lejonte lotët të mblihdeshin në bajamet e syve të saj. Ajo nuk u bëri zë nxënësve të prisnin mësuesin elegant që takoi dy vajza të njohura. Vajzat treguan nxënësit me dorë dhe Edmond Daiu u skuq e për diçka bëri shaka. Mësuesja i largoi sytë nga ata dhe u përpoq të largonte dhe mendimin. Ajo u tregoi diçka nxënësve për monumentin bri të cilit shkonin. Ajo hodhi flokët pas dhe qeshi me nxënësit e saj. Kjo e qeshur mbuloi dhembjen që ndjeu pak çaste më parë. Nxënësit ndien gëzimin që buisi në fytyrën e mësueses. Dhe mbi supet e tyre nisi të letohej pesha e druajtjes. Pas grëpit të fëmijëve, atje në largësi, vinte, duke ruajtur distancën, Edmond Daiu.

...një...
 ...
EKSKURSIONI
 ...
Më më fund edhe shefi u shpreh dakord me mendimin për të organizuar një ekskursion. Po ai kishte thënë se ë mira që që ekskursioni të bëhej kështu, pamarë familjen, kush burrin e kush gruan, e kush kalimaj të, vetëm si administratë. Ky mendim u pranua. Në administratën e ndërmarrjes në bëhemi gjithsej 27 gra dhe 6 burra. Pra, ia vlen të që të bëhej një ekskursion për 8 Marsin. Unë jam i ri në këtë kolektiv, pak kohë kam që kam ardhur. Bile disa nga shoqët e shoqet e punës nuk i njoh ende mirë; ata me të cilët më lidh më tepër puna jam përpjekur t'i njoh. Më shumë shoqëri kam me Uljan Thanasin. Ai punor si disenjator, është një djalë i gjatë e zeshkan, njeri që i ka të thella buzëqeshjet. Them kështu se me të vërtetë ai mezi buzëqesh. Në fillim më dukej mendjemadh, por tani jam i bindur se nuk është ashtu. Është djalë serioz, nuk merret me fjalë të kota dhe kur vë re të meta t'i thotë në sy. Doloreza Sovaja, që punon me ne, e ngacmon shpesh atë. E ngacmon siç mund të ngacmojë një femër e hedhur e tipit të Dolorezës, grua e martuar, një djalë beqar si Uljani; i hedh ndonjë fjalë, i adreson ndonjë shaka, e thuhet për çdo gjë përpiket të dalë kundër mendimit të tij dhe kënaqet kur ai nervozohet. Doloreza, apo Dola, siç i themi ne, është një grua e bukur që akoma s'i ka

mbushur të tridhjetat. Ajo e di që është e bukur, se s'është e vështirë ta kuptosh këtë gjë. Mirëpo mua më duket se ajo jeton vetëm për hir të kësaj bukurie. Ndoshta s'kam të drejtë, por kam mendimin se ajo e vlerëson këtë, që është një femër e bukur dhe njerëzit, e veçanërisht burrat, e pëlqejnë. Unë këtë mendim nuk e kam biseduar me njeri, as me Uljanin. Mbase ngaqë ai sillet me të njëjloj si me çdo shoqe tjetër të punës. (Kjo gjë Dolës nuk i pëlqen.) Kur grinden ata të dy (kjo ndodh gjithmonë brenda kuadrit të shakasë), unë përpiqem të luaj rolin e arbitrit. Filloreta, apo Filloja, që është shoqe e ngushtë e Dolës, argaliset së qeshuri. Ajo është më e re në moshë e megjithatë e trajton Dolën si më të vogël se veten, i thotë ca emra përkëdhelës, e quan «zog», «kukull», «artiste» dhe kurrë s'ia kundërshton mendimin. Filloreta ka dy fëmijë dhe është nga ata tipa që kalimin nga vajzë në nënë e bëjnë menjëherë, aq sa të duket se ato kështu kanë qenë gjithmonë, gra me fëmijë...

Pra, ne vendosëm që ekskursionin ta bënim të shtunën dhe kështu bëmë. Kishim lajmëruar me telegram hotelin e gjuetisë në N. Unë s'kishim qenë ndonjëherë atje. Uljani, po. Autobusi i pronotuar u mbush me zhurmë. Shefi hipi në autobus i fundit. Shumë zëra e ftuan:

«Shoku shef, urdhëro këtu përpara!»
«Jo, këtu të dritarja, shoku shef!» Unë u ngrita dhe e tërhoqa nga krahu:

«Hajde, — i thashë, — se Uljani ka marrë tavllën me vete dhe do t'ia kalojmë mirë udhës.»

«Oho, — bëri ai. — ... Jo, jo, po shkoj këtu të gratë se për nder të tyre e bëjmë ekskursionin, apo jo? Dola, ku ma ke vendin?»

«Se mos më thatë ju, shoku shef, që t'jua ruaja.

Megjithatë, urdhëro. Fillo, shtyhu më tutje.» Ajo kishte mbledhur flokët pas dhe dukej më e bukur se kurrë. Hodhi një vështrim me ironi këtej nga ne. Uljani luante këmbën si me sustë.

«Ta hajë dreqi! — tha. — Kush ka një cigare?» Këtë shprehje të tijën e dija tashmë. Ai e thoshte vetëm kur nxehej. Mund të kishte vetë cigare, por ja që kështu e thoshte. Unë buzëqesha dhe folëm për diçka tjetër, duke nxjerrë paketën. Drejtori, që kishte zënë vend përpara, me shoferin, na hoqi vërejtjen se s'duhej të pinim duhan aty. Unë buzëqesha përsëri si i zënë në faj. Autobusi u nis. Unë me Uljanin folëm për ndeshjen që kishim parë natën e shkruar në televizor. Pas mesh dëgjoheshin të qeshurat e gravet.

«E mjera unë! — thoshte Neta aty në krah. — Kushedi ç'bëjnë fëmijët! Të voglin e kisha dhe me pak temperaturë.» Ajo përplaste pa zhurmë pëllëmbët dhe shikonte nga dritarja. U ndje kitara e Agromit. Gratë filluan të këndonin.

«Hej, rini, po ju pse s'këndoni?» Këtë, drejtori e kishte për ne. Ne buzëqeshëm. Atë çast kishim filluar lojën. Kishim vënë kutinë e tavllës mbi gjunjët tanë dhe hidhnim zaret.

Autobusi shkiste në rrugën e asfaltuar. Koha që hapur pas ditësh të tëra me shi. Në perëndim retë kishin nisur të skuqeshin. Midis gazit e të qeshurave, dëgjohej pas nesh, herë pas here, timbri i veçantë i zërit të Dolës. Ajo tha një herë: «E di ai më mirë, le të na e thotë ai mendjemadhi.» Dhe një herë tjetër: «Jo, po, thoni de, ai ka tjetër mendim, ai filozofi. Shiko, bën sikur s'dëgjon.» Sigurisht, që e kishte fjalën për Uljanin. Por ai s'kthente përgjigje. Uljani nuk fyhej nga fjalët e Dolës. Me sa kuptoja unë, ai

s'para ua vinte shumë veshin fjalëve të saj, ndonëse sjelljet e saj shpesh e nervozonin. . . Pra, dhe Uljani mendoka si unë, për të.

«Hej, Uli, dëgjon apo jo? — thirri Filloja. — Ore . . . pse s'i kthen përgjigje çupës ti?»

«Lëre, moj, lëre, ç'i flet atij mendjemadhi.»

«Patri, Fillo, se më ka vënë përpara ky, ka një dreq shansit sot. . . si i do i bien zaret.» Uljani buzëqeshi dhe u kthye përsëri. Shefi bëri një shaka dhe gratë qeshën. Ai është një burrë i shkathët e buzëgaz. Atij s'mund t'i thuash më i ri tani, por ama dhe i vjetër s'i thua dot. Në përgjithësi, për sa kohë që jam këtu, mua më është dukur burrë i mirë. Nuk e lë punën t'i shkasë nga dora.

Unë hodha zaret dhe futa brenda dhe dy gurët e fundit. Buzëqesha dhe pashë me bisht të syrit nga Uljani.

«Shyqyr që fitove një herë», — tha ai.

«Kë quan një herë ti? Një muaj rresht? Se më duket se këtë muaj s'ke fituar ndonjëherë.

«E. . . e!» — bëri ai një shprehje mospërfilljeje, me shaka.

«Qenka rrahur duket, shihe, Fillo, shihe si i ka varur turikat. Bravo Titi, ia bëre mirë.» Dola përplasi pëllëmbët dhe shoqet e saj e pasuan. Uljani tundi dorën dhe vështroi nga xhami.

«S'kemi kohë, të nisim një tjetër», —tha. Vërtet, po arrinim në N. Shoferi e ndaloj autobusin pranë agjencisë.

«Mua gjer këtu më keni, o shokë, — tha ai pasi ktheu trupin pas, që nga ndenjësja e tij. — Hoteli tre çerekë ore mban në këmbë.» Pas u dëgjuan protesta. Drejtori diçka zuri t'i thotë shoferit.

«O. . . o!» — protestonin gratë.

«Po jo, mor shok, më duhet të kthehem. Nesër do të vij t'ju marr prapë.» Në të dy mblodhëm gurët e tavllës. Shoferi, duke lënë hapur derën e pasagjerëve, zbriti poshtë dhe përplasi derën e tij.

«Epo, . . . — tha drejtori, — s'kemi se ç'bëjmë.» Ai u mat të ngrihej. Dola me Stelën vrapuan midis sedilieve dhe kërcyen jashtë. Ato e vunë shoferin në mes. Ai kishte futur duart në xhepat e xhakaventos. Pastaj i nxori dhe i mblodhi përpara fytyrës duke i tundur. Të gjithë bisedën ne e shihnim si pantonimë. Dola buzëqeshte me djallëzi. Ajo tundte kokën dhe përplaste këmbën pas bordurës së agjencisë. Shoferi ngriti kokën lart dhe hapi krahët anash. Ai buzëqeshi dhe bëri një shenjë nga autobusi. Të dyja gratë e tundën nga krahu dhe erdhën me vrap duke qeshur.

«Mos luani, — tha Stela. — Iu mbush mendja: Kjo i mbush mendjen dhe dreqit, jo një copë shoferi.»

«U, të keqen!» — thirri Filloja. Dola kaloi pranë nesh me një vështrim triumfues. Pastaj u kthye dhe u përkul drejt Uljanit:

«Ah, të të shihja të ecje më këmbë, që të të dilte gjuha, . . . na. . . » Ajo vuri pëllëmbën para gojës duke qeshur.

«Mos ma qaj hallin, jam mësuar unë. Shpëtuan këpucët e tua lustrine, atë thuaj.» Uljani buzëqeshi. Po unë e kuptova që ai ishte i nervozuar. Prapa nesh u bë zhurmë e u ndien të qeshura. Shefi po përgëzonte dy gratë që kishin bindur shoferin. Unë me Uljanin dhe Agronin zbritëm të pinim nga një cigare. Shoferi erdhi pas pak.

«Ikim?» — na tha neve dhe u ngjit në sedilie. Ne flakëm bishtat e cigareve dhe zumë vendet tona. Shoferi ktheu kokën me një të qeshur në buzë.

«Ç'të bësh, — tha, — kanë festën | gratë. Ç'të bësh?!...» Ai ndezi motorin.

«U bëfsh lëmsh!» — pëshpëriti, gjysmë me vete, Uljani.

«Në fakt, sikur s'na e kishte qejfi të zbrisnim e të ecnim këmbë», — foli unë.

«Edhe mua s'ma kishte qejfi», — tha ai prerë. Nga pas filluan përsëri këngën. Ishte një këngë e vjetër, që këndohej gjithmonë. Në të përsëritej në fund të çdo vargu fraza : «Çohu, filan, e merr një valle!» Kur erdhi radha për të thënë këtë, Dola e ngriti zërin mbi shoqet:

«Ngrehu, Uljan, e merr një valle!» Plasi e qeshura. Gratë përplasin pëllëmbët. Tani vinte vargu tjetër i këngës: «Kape fistëkun, kape fistëkun dorë për dorë!»... Uljani u ngrit në këmbë dhe zuri dorën time. Ai thirri:

«Kape Titin, kape Titin dorë për dorë, mashalla, mashalla sa m'paska hije.»... Drejtori buzëqeshtë me gjithë shpirt, ndërsa shefi qeshtë me zhurmë, së bashku me gratë. Uljani fshiu ballin me shami. Ne të dy u pamë në sy. Shumë herë përpiqemi ta kuptojmë në këtë mënyrë njëri-tjetrin. Dhe ai, dhe unë s'kemi qejf të themi shumë fjalë. Pse u ngrit ai dhe këndoï? Ai s'kishte atë tip. Kurrë s'ka kënduar. Ndoshta s'donte që në vend të emrit tim të thuhej ndonjë emër tjetër, për shembull të thuhej: «Kape Dolën, kape Dolën dorë për dorë!», që ndonjë nga çupat shejtane mund ta thoshte. Ndoshta e bëri nga kjo. Ndoshta. Ku ta dish. Ndërkaq ne kishim arritur. Pse i thonë këtij hoteli Hoteli i Gjuetisë? Ndoshta vijnë shumë gjuetarë këtu.

«Nga jashtë s'duket gjë hiç, — tha Uljani, — po brenda është bukur.» Shoferi hapi derën. Ne zbritëm

më zhurmë. U futëm në hotel. Ata na prisnin. Lamë plaçkat dhe dolëm përsëri në oborr. Hoteli ishte vërtet i bukur. Ai kundërmonte një erë të këndshme pishë. Gratë lëshonin pasthirma gëzimi. Ndërkaq ishte errur. Nga përendimi rridhnin thërrimet e fundit të dritës së diellit që kishte kohë që qe fshehur në horizont. Ajri ishte i freskët dhe me lagështirë. Dola hodhi në qafë një shall akrilik. Siç dukej ajo kishte qemë dhe më parë aty. Edhe kamerieri dukej e njëjtë; së ë përsëndeti kur shkua. Në u endëm ca nëpër oborr. Agroni kishte mbështetur kokën mbaj kitarë dhe lëshote ca akorde që dukej sikur is përpinte mbremja. Pranë tij ishin Maqoja dhe Zana me Sonjën. Zana seçi thoshte për një këngë dhe ai përpiquej ta mësonte. Ora vajti tetë dhe ne u ulëm të hanim darkë. Tavolinat ishin vënë rresht, të gjitha bashkë. Shefi qe ulur në mes të Dolës e Stelës. Në krye ai kishim lënë vendin drejtorit, jo për gjë tjetër, pësepe të tërë ë donin dhe e respektonim atë njeri të mirë dhe punëtor. «Pu, pu, — tha shefi si për t'u justifikuar dhe vështroi nga ne të dy, — akoma më dhemb koka nga rruga. M'i fixorën mendtë fare gratë, për nder.» Ai qeshi dhe vështroi anash. «Ashtu? — Dola bëri sikur vrenjti vetullat. — Po hë, pra, pse rrini këtu, atëherë, meqë ju paskemi nxjerrë mendtë? . . . Kur s'paskë qejf. . . » «O. . . o! — bëne gratë e tjera përreth dhe qeshën. — Shejtan që është. . . », — bëri shefi dhe përsëri sikur kërkoi aprovimin tonë. Unë buzëqesha. Uljani bënte sikur s'e kishte mendjen aty dhe po i thoshte për diçka që nga larg kamerierit. Ganiu, një shok yni, tha përsëri një sentencë morali ashtu, me atë mënyrën e tij origjinale. Unë qesha. Në pëngjithësi, të gjii-

thë ishin të gëzuar e të kënaqur. Dollinë e parë e ngriti drejtori. Pastaj e mori fjalën (ndonëse s'ia dha njeri) shefi, i cili përpopej të bënte shaka. Pastaj tha ca gjëra të përgjithshme. Pastaj bëri një shaka. Kënduam këngë. Ngriti një doli dhe i uroi gratë Ganiu. Edhe unë thashë nja dy fjalë dhe urova për festën.

«Bravo, Titi, — tha Dola, — paske damar poeti.» Pastaj plasi një diskutim: A është 8 Marsi festa e të gjitha grave pa përjashtim, apo vetëm e grave dhe jo e vajzave? Të gjithë flisnim me zë të lartë dhe mezi merreshim vesh. Pas nja dy orësh u mbledhëm tek oxhaku i madh dhe vazhduam përsëri shakatë e këngët. Uljani seç tregonte. Zana, Sonja e Neta qeshnin me lotë. Drejtori ulej herë me një grup e herë me një tjetër. Ndërsa shefi s'iu nda asnjë çast Dolës. Hodha sytë dhe pashë Dolën që i bëri një shenjë Fillos. Shënja donte të thoshte: «Ç'më mërzi dhe ky!» Shefi, pikërisht atë çast tha diçka dhe ajo qeshi duke përkulur kokën pas. Flokët iu shpleksën dhe ajo i mbledhi me dorë.

«Uf, doli! — bëri. — M'i lidh një çikë, Fillo.» Shefi zgjati dorën t'ia mbante po e tërhoqi prapë.

«Eh, të kishim një magnetofon, — tha ai, — të kërcënim», — dhe i dha dorës përpjetë.

«Shih, shih, shefi!» — qeshi Neta.

«Për ju e patë, — bëri ai, — se për ne mori fund puna», — foli, duke dashur të fuste në këtë mes dhe drejtorin. Gratë qeshën.

«Nuk e besoj», — tha Dola.

«Çfarë nuk beson?»

«Ja, ... që ka marrë fund puna juaj».

«Unë, s'thashë gjë», — bëri shaka dhe drejtori, ndërsa shefi qeshi me të madhe dhe përsëriti disa herë fjalën «shejtani!»

Ora kishte kaluar nga njëmbëdhjeta. Të gjithë kishim ardhur në qejf. Në fakt mbremja kaloi bukur.

«A, more shokë, kur s'është gjithmonë 8 Mars!» — thirri Ganiu. E qeshura vazhdoi gjatë. Nisën gjë e gjëzat: Dola u përkul nga ne.

«Ç'ke, që i ke varur turinj të?» — i tha ajo Uljanit.

«Unë? . . . Pse, ç'të bëj? Veç të bëj vertikalen, që të të mbushet mendja se jam në qejf.»

«Vertikalen të bësh.»

«Mos, moj, edhe gjysmë ore dhe kalojmë më 9 mars, — tha me shaka Uljani, — gjer në orën dymbëdhjetë e keni ju gratë.» Dola fliste kot, pasi unë Uljanin rrallë e kisha parë me aq humor. Arriti një moment, sa pothuajse të gjithë qenë mbledhur rreth tij dhe ai tregonte ç'bënte në stadium një shok tifoz. Gratë vdiqën së qeshuri. Dola tha me zë të ulët se do të donte një kafe tani.

«Ç'kafe? — bëri Filloja. — Ata e kanë mbyllur kuzhinën tani.»

«Dua!» — buzëqeshi Dola dhe mblodhi buzët si fëmijë e vogël. Ajo i kishte hedhur krahët rreth gjunjëve. Pastaj u kthye nga shefi:

«Kush është burrë, më sjell një kafe tani». Shefi u përpoq të buzëqeshte. Ai u hoq sikur s'e kishte mendjen aty. Dola u përkul drejt tij. Ai qeshi përsëri.

«S'ua prishim grave sot, — tha dhe u ngrit. Pas pak (në fakt kjo «pak» mua m'u duk shumë e gjatë) u kthye me filxhanin e kafes në dorë. Uljani kishte mbledhur vetullat.

«Dreqi ta hajë, — tha, — kush ka një cigare?» Unë buzëqesha dhe nxora paketën. Ne e ndezëm dhe u pamë në sy.

«Zgjate dhe këtej, mos u bëj kurnac, Titi, sot

na lejohet edhe neve»! Dola buzëqeshi. Ajo e mbante filxhanin me elegancë mbi pjtë.

«Jo... ç'ne...!» — thashë.
«U, u... i paske pa filtër», — shtrembëroi buzët ajo. Shefi i zgjati paketën e tij. Ajo e mori dhe erdhi pranë nesh.

«Të paktën, ma ndizni», — tha.
«Kujdes, — tha Uljani, — kujdes mos derdhësh kafën.»

«S'ka gjë, — tha ajo. — Do shkosh ti të më marrësh një tjetër.»

«Po, kur të jetë tetëdhjetë marsi, jo tetë marsi», — shfryu ai. Sonja diç i thoshte Zanës. Unë e dija që shumë sjellje të Dolës atyre nuk u pëlqenin. Ganiu ia mori këngës përsëri. Ganiu këndonte me pasion, me sytë pak të mbyllur dhe gratë e ndiqnin këngën me fjalë e me të qeshura. Shkuam të flinim vonë, pas dymbëdhjetës. Unë isha në një dhomë me Uljanin. Kur hymë aty, ai përsëri tha atë të famshmen: «Dreqi ta hajë, kush ka një cigare?»

«Mor, po ç'ke kështu ti? — thashë. — Mirë kaloi më duket. Ajo Dola e teproi një çikë, po lëre, ç'ke me të.» Ai shfryu. Futu gishtërinjtë në flokë dhe u lëshua në shtrat.

«Po të mos ishte e bukur, ajo do të ishte një hiç, — tha ai dhe më pa në sy. — E kupton ti këtë? Pse duhet të sillet kështu ajo? Shfrytëzon faktin që është e bukur dhe dobësitë e të tjerëve ndaj këtij fakti, për të plotësuar çdo kapriçio të saj. Dhe gati gjithmonë i ecën. Dëgjo, Titi, unë e njoh mirë Dolën, ajo.. ajo është e ndershme. Një grua si ajo nuk mund ta quash imorale, në asnjë mënyrë. Po ç'emër t'i vëmë? Thua është natyra e femrës kështu? Nuk e besoj. Jo të gjitha sillen si ajo. E pe ç'bëri me shefin?»

Ai ndezi cigaren dhe e thithi me fuqi. Faqet iu bënë me gropë.

«Ç'ke me të?! — thashë unë përsëri. — Ai piu një çikë, ishte në qejf, fundja e çfarë se i plotësoi një dëshirë asaj? Them që ai është burrë i mirë».

«I mirë? Kush tha se është i keq? Po mirësia është koncept relativ, ashtu si çdo koncept, mor Titi. Ohu...» — bëri ai dhe nisi të zhvishej. Unë buzëqesha. Nuk mendoja ashtu si fola, por doja ta qetësoja atë. Ai e fiku cigaren në tavllë dhe u fut në shtrat. Unë ndenja ashtu një kohë. Pastaj ndeza abazhurin te koka e krevatit tim dhe fika dritën e dhomës. Nuk kisha gjumë. Akoma tani nuk kam. Ja, mora bllokun dhe shkrova këta rreshta: Më ndodh ndonjëherë kështu. Ç'kam shkruar gjër tani, s'm'ka lexuar askush veç Genit e Nikos, shokëve të mi të shkollës. Ata thonë se unë mund të bëhem shkrimtar. Sigurisht, që më bëjnë qejfin. As Uljanit nuk i kam thënë se shkruaj. Tani ai po fle. Foli ca fjalë nëpër dhembë ashtu nëpër gjumë. Është djalë i mirë Uljani. Po ishte inatosur shumë. Unë i mendoja me vetë ato që më tha ai dhe ato që shoh, dëgjoj, jetoj vetë. Dhe më duket se ai ka të drejtë. Nuk di dhe vetë si ta shpjegoj, por ai ka të drejtë. Një njeri të dobët, Dola mund ta shpjegojë në një hap mjaft të gabuar, mund të bëjë që ky njeri të ndër marrë diçka që dëmton jo vetëm atë por dhe shumë gjëra të tjera që lidhen me të. Mos ka faj vetëm Dola, apo cilado Dolë tjetër? Jo, nuk kanë faj vetëm ato. Njeriu duhet të jetë dinjitoz. Koncepti dinjiteti i shkon vetëm njeriut, asnjë qenieje tjetër. Kjo ka të bëjë diçka me pushtetin e logjikës së ftohtë, racionale, mbi dallgët e ndjenjave dhe të pasioneve që i buisnin njeriut në shpirt.

Pse i shkrova të gjitha këto? — As unë nuk e di.

Po ja... më duket sikur bisedoj me veten. Është një tregim kjo që shkrova? Mbase nuk është tregim. Po a ka rëndësi kjo? Unë lashë lapsin dhe pushë fytyrën e Uljanit. Ai që kthyer këtej, ashtu nëpër gjumë. «Ai është djalë i mirë, — them me vete, — dhe unë do ta kem një shok të mirë». Dhe vendosa lapsin mbi këto fletë letre që shkrova.

nga mbledhjet e tyre (shprehjet e tyre) të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë
dërguar nën emrin «Vali» dhe «Bona» të cilat i kanë

LOKALI PRANË JETËS

Kishte pak kohë që maturantja Valbona Hasimi ishte kamariere në barin e bar-restorantit «Teuta». Kur i kishin treguar punën, asaj i qenë dukur të gjitha të qarta e të thjeshta. Po kur, me bluzën e zezë e përparësen e bardhë, me koronën me frutat në flokët gështenjë, të cilat i mbliidhte pas, dhe me tabakanë në dorë, u mat të dilte nga banaku në sallën e barit, mbeti një çast e shtangur dhe i erdhi sikur po i lozte e gjithë dyshemeja nën këmbë.

«Ç'ke, moj bijë, ç'ke, moj të keqen? Hajde, me këmbë të mbarë!» Tefta, banakierja e vjetër e shtyu lehtë dhe me buzën në gaz. Ajo bëri dy hapa dhe ja, u gjend në mes të tavolinave.

«Ouuu!» — bëri dikush.

«Shoqe, dy kafe, të lutem, dhe një sifon.» Vajza kishte në fytyrë një buzëqeshje të madhe, që ua dhuronte të gjithëve... Kjo ishte dita e parë në punë.

Kurse tani i ishin bërë disa javë aty. Shumë nga frekuentuesit e rregullt të barit i ishin bërë fytyra të njohura. Ca nga ata e thërrisnin me emrin e plotë, disa «Vali!», disa «Bona!». Ajo lëvizte midis tavolinave e lehtë dhe e shpejtë. Ky burri i shëndo-

shë, në ditët e para e kishte thirrur t'i paguante dhe i la 5 lekë në vend të 4 e 80 qindarkave dhe që ngri- tur t'ë ikte normalisht. Ajo e kishte arritur te dera dhe i kishte kthyer 20 qindarkat. Burri e kishte parë me gudi, dhe kishte buzëqeshur, duke formuar me buzët e fryra një «O» saqë ajo, po të kishte pasur pranë De- tin, shoqen e saj të ngushtë, do tia kishte shkrepur ga- zit me të madhe. Ja dhe ai atje, mjeku K. me cigaren e varur në cep të buzës, i shkurtër e i zeshkët, që duket mendjemadh, në fillim e thërriste «Çupë!», me zërin pak si të ngjirur e pa e parë fare në sy. Pastaj zuri t'i fliste me emër por, gjithmonë, ajo pati përshtyp- jen se ky njeri do të kishte konstatuar se, ngaqë vin- te i shkurtër, kishte një çikë nevojë për ashpërsi e sjellje të rëndë dhe këtë gjë përpiquej ta fitonte me nuancën e zërit dhe mënyrën e sjelljes. Valbona vuri buzën në gaz nga ky mendim. Në bar hyri dhe kom- pozitori B. C. plot jetë e gjallëri. Ai u afrua te banaku dhe kërkoi një paketë me filtër.

«Ç'thotë kësulkuqja jonë e vogël?» — tha ai dhe bëri «Uuu!», sikur imitonte ujkun. Ajo qeshi. Nuk e dinte pse i thoshte kështu ai, «Kësulkuqe». Valbo- na çoi porosinë te dy tavolinat e qoshes dhe u kthye përsëri te banaku. Mbështeti njërin krah aty dhe u mendua. I pëlqente puna e saj. Në fakt, më saktë du- hej thënë: kishte nisur t'i pëlqente. Është një punë me shumë jetë, mendonte ajo, me shumë njerëz. Lloj- lloj shqetësimesh e gëzimesh vijnë e mbledhen në këto tavolina. Përkrah njëri-tjetrit mund të rinë një pensionist, që bën bilancin e jetës së tij, me një nxë- nëse shkollë që së bashku me shoqen e saj, tek lëpij- në duke përplatur buzët akulloren e bardhë me re- çel, mund të mendojnë gabimisht se kështu do të lë- pijnë gjithë jetën e tyre. Vijnë punëtorë dhe nëpu-

nës, të sapomartuar e nga ata që një ditë do të mar-
tohen, vijnë artistë, shkencëtarë. ... vjen dhe Ai. Ai?
Ç'është Ai? (Asaj i zbehet buzëgazi dhe kërkon prej
vetes një pamje të ngrysur. Pse i pëlqen Ai? Ajo e
largon mendjen dhe afrohet në një nga tavolinat ku
e thërrasin. Te dera ndihen zëra. Ajo kthen kokën
dhe shkuqet pa dashje. Është Ai me dy shokë. Të tre
zënë një nga tavolinat pranë xhamit që ndan barin
nga restoranti. Njëri nga ata ngre dorën lart, po ajo
bën sikur s'e sheh. Lëviz me shpejtësi nëpër sallë,
si mbi akull dhe bëhet më e gjallë dhe më e qeshur
se më parë.

«Bona! Një kafe, thuaj Leftës, se e di ajo si e
dua unë».

«Valbonë, moj bijë, si e harrove babën tënd, moj
bijë?!»

«Shoqe, dy xupa, të lutem!» Këto të fundit janë
studente. Ajo vrapon nga tavolinat në banak dhe ana-
sjelltas. Dikush nga ata të tre e thërret në emër. Ajo
afrohet dhe merr porosinë. Ai s'ia ndan sytë. Valbo-
na nuk e di se ç'është Ai! Dikush i ka thënë se është
një poet i ri, që ka botuar një libër me vjersha. Ajo
shpie tek ata tri fërnete dhe kthehet në banak. «Gjith-
monë fërnet pi», — thotë dhe përsëri kërkon prej ve-
tes një pamje të ngrysur. E largon mendjen dhe për-
sëri mendon për punën e saj. Sa ndryshon jeta e
shkollës nga jeta e punës, thotë ajo. Shumë gjëra i
mendoja ndryshe, i dija ndryshe. Kurse tani jam në
mes të njerëzve, si në një udhëkryq. Në lokalitimin
hyn e gjithë jeta e qytetit, njerëz gazmorë e të vrenj-
tur, seriozë e hokatarë, hyjnë realizimi i planeve e
sukseset e arritura, festivalet që bëhen, koncertet që
jepen. Ja, tek ajo tavolina rrinte dhe kompozitori B. C.
me një poet. Ata e kishin thirrur dhe i kishin lexuar

një tekst kënge. «Na gjej një titull, — i kishin thënë, — së e kemi për festivalin e radios». Ajo e kishte lexuar dhe kishte mbledhur supet buzëgaz. Pastaj kishte thënë: «Vërojani» Dielli brenda zemrave».» Ata të dy qenë parë me njëri-tjetrin dhe e kishin pëlqyer. «Mirë, — kishte thënë kompozitori B. C., — të takojnë dy ftesa për një natë të festivalit. Pasnesër do të t'i sjell, moj Kësulëkuqe.» Dhe bëri «Uuu!» si ujku...

Nga tavolina e Atij e thirrën përsëri. Ajo u ngrys dhe shpuri përsëri atje tri fërnete. Këtë herë ajo vetë u përpoq të shihte sytë e tij. Djali mbeti si i prerë dhe diç i tha kot së koti shokut.

«Si the, ore? — pyeti shoku i tij. — Ç'flet, mor Tos? Ç'thotë ky kështu, o Beni?» — Iu kthye shokut tjetër dhe qeshi me të madhe. Pas krahëve të Valbonës u ndie zhurmë karrigesh që lëviznin. Dikush i foli:

«Shoqja kameriere, kur të keni mundësi kushtëjini pak vëmendje përfaqësuesve të klasës punëtore të Fierzës.» Ajo u kthye dhe lëshoi një pasthirmë habie. Pastaj u përqaftua me Lekon dhe me të gjashtë shokët e saj të maturës që bënë stazhin në Fierzë. Në lokal u bë zhurmë e madhe dhe Valbona u skuq nga turpi. Duke shërbyer nëpër tavolina, ajo gjente rastin të shkëmbente dy-tri fjalë me shokët e saj.

«Vali, të paguaj unë, të lutem!»

«Valbonë, urdhëro këto të miat, tamam i ke, dëgjoni, moj?!» Doktorin vuri në kokë «republikën» e tij dhe ndezi cigaren e varur në buzë. Tek ngrihej nga karrigia, e gjeti të nevojshme t'i thoshte edhe se kishte shumë klientë atë ditë, po ajo të mos mërzitej e të mos ngatërrohej. Ai ngriti lart gishtërinjtë për përsëritje dhe iku. Ajo buzëqeshi me çiltërsi, pastaj u ngrys. Pa nga tavolina e Atij. Djali kishte mbetur i

ngrirë. Dy shokët e tij flisnin e qeshnin, kurse Ai vetëm sa u mbante ison. Ajo tavolinë nisi të bëhej e bezdisshme për klientët përreth. Djemtë qeshnin me zë të lartë dhe mbështeteshin rëndë në shpinat e karrigeve, të cilat lëkundeshin mbi dy këmbët e pasme e gati sa s'binin praptazi. Valbona përcolli shokët e saj te dera dhe rendi përsëri tavolinave. Djemtë e thirrën përsëri. «Këtë herë foli Ai:

«Tri fërnete të tjera», — tha.

«Fërnët nuk ka më», — tha ajo prerë dhe e pa në sy. Djali i hoqi sytë me vështirësi.

«Ou, si kështu, — tha njëri nga ata, — nuk ka fërnët?»

«Nuk ju sjell më fërnët, — tha ajo ngadalë e zëulët. — Si s'keni turp!» bëri pastaj shpejt e shpejt dhe sytë iu rëmbushën. Djemtë panë atë pastaj shoku-shokun. Ai ishte zbehur në fytyrë dhe gishtërinjtë e duarve iu zbardhën, tek shtrëngonte cepin e tavolinës. Heshtën e s'folën një fjalë. Ajo rrëmbeu gotat e zbrazëta dhe u largua. Kapërceu lotët dhe i buzëqeshi artistit Ramo Mezini që luante në një film të fundit. Djemtë u ngritën nga tavolina. Ai erdhi te cepi i banakut dhe vuri të hollat në tabaka. Nuk e ngrinte fare kokën. «Na fal, — tha ashtu kokulur, — na... ja ashtu, ne... na fal!» — Dhe u largua rrëmbimthi. Ajo e ndoqi me sy tek zbriste shkallët të arrinte shokët. Pas xhamit, të dërsirë të barit, njëri prej tyre diç i tha Atij, po Ai bëri me dorë një shenjë padurimi dhe eci përpara. Valbona Hasimi deshi të mendonte diçka për të, diçka të mirë, me të cilën do t'i dukej se do të ngushëllohej, po s'mendoj dot asgjë.

«Vali, moj çupë, po hajde, moj xhan, këtu!»

Vajza buzëqeshi e lodhur.

«Shoqja kameriere, më duket se e tepruat tani.

Kemi gjysmë ore që presim. Shërbim i thonë këtij? -
Ky i fundit ishte një i sapomartuar apo i sapofejuar,
dukej. Valbona i buzëqeshi ëmbël. Buzëqeshi dhe
nusja apo e fejuara. Djaloshi u çarmatos, inati iu tret
dhe vuri buzën në gaz edhe ai.
«Urdhëroni!» - belbëzoi kamerierja mekanikisht,
po mendjen s'e kishte aty.

KOMANDANT

Kishte një mbledhje të ditës për të diskutuar mbi
shitjen e tërësive të mëdha të mallit dhe të shërbimit
në tërësi, mbuluar me musharë të gjelbra e me
trjeshkollantë në tërësi të mëdha me shërbim për
mes dekadës së pyjeve. Mbi dhuratë e shërbimit
nga shiritet e përvetësimit të këmbës gjatë tërësive
zinxhëresh. Kështu që është një vlerë e mëdha
mbushin gjoksin me frymë dhe shërbim me një ndje-
një të dukshme këmbësive. - Dhe, merr, për shill, gjë-
hetul çështjet me tërësi të mëdha - tërësime të
Makinë që lëvizte me shpejtësi të gjatë dhe pamorë
njërin në tërësi të përvetësimit të tërësive të mëdha
e shërbimit për tërësi të mëdha të makinës të komandantit
Një mbledhje të ditës ai i kishte për tërësime të mëdha
për tërësime të mëdha tërësive të mëdha e shërbimit
çështjet dhe vijat e kontaktit nga lëvizjet e këmbësive
dukshin në tërësi të mëdha të komandantit tërësive të mëdha
i mëte. Në tërësi të mëdha tërësive të mëdha tërësive të mëdha
e shërbimit për tërësime të mëdha tërësive të mëdha tërësive të mëdha
shërbimit tërësive të mëdha tërësive të mëdha tërësive të mëdha
sëni komandantit tërësive të mëdha tërësive të mëdha tërësive të mëdha

ta shante që po vonoheshin. Pastaj edhe vetë komandanti do të dilte ta shtynte makinën, gjersa ta nxirrnin andej ku kishte mbetur. «Hajde tani, — thoshte ai, — jepi tani, ne po të shpiem ty, jo ti ne.» Shoferi vinte buzën në gaz si fshehurazi e mbërthente timonin. Shpesh, ngapagjumësia, komandantit i binte koka përpara. Qëllonte që edhe vritej te xhami. Atëherë shante nëpër dhëmbë dhe ngrinte trupin për t'i rezistuar gjumit. Shoferi, kur shihte që nën troshitjet e makinës komandantit i mbylleshin sytë dhe i anohej koka, ndalonte ngadalë-ngadalë, shihej në sy me oficerin e shtabit dhe vinte gishtin te buzët. Komandanti përmendej dhe pyeste se ç'kishin që s'ecnin.

«Është prishur një kandle, shoku komandant, dy minuta dhe e rregulloj.»

«A, more ti...». Komandanti shante sipas zakonit. Shoferi kërcente jashtë e hapte motorin. Pas pak komandanti dremiste me kokën e mbështetur mbi shpinoren. Shoferi përsëri shihej në sy me tjetrin dhe buzëqeshnin të dy. Pas pak ai zgjohej.

«More, prapë këtu ti?!»

«Si urdhëron, shoku komandant, ja, u nisëm, shoku komandant.» Shoferi i jepte gaz dhe makina tundej nga vendi me zhurmë.

... Atë ditë ata po shkonin të shihnin forcat e krahut tjetër, matanë malit. Kur zbritën në xhade, shoferi psherëtiu i lehtësuar.

«E, shpëtove, ë? — bëri komandanti. — Dashke asfalt zotrote. Po në luftë, kur ta bën armiku xhaden dhëmbë-dhëmbë e me gropa, sa të hysh ti i tëri brenda, qysh do ia bësh, ë?» Shoferi buzëqeshi. Ai ia njihte tani të gjitha huqet e zakonet komandantit të tij. Në tonin e rreptë e si me inat të atyre fjalëve, shoferi ndiente shpirtin e mirë atëror dhe dëshirën për të

bërë, shaka por edhe për të thënë një të vërtetë së bashku me të. Ç'ishte e vërteta, tensioni dhe pagjumësia e atyre ditëve e kishin bërë më nervoz komandantin. Po shoferi e njihte mirë dhe të gjithë vartësit e tij e njihnin mirë. Ata të gjithë e dinin se sa përpjekje ai për secilin, dinte hollësisht nga jeta e shumëkujt, dinte për fëmijët e tyre dhe për hallet që mund të kishte filani apo filani.

Shefi i ndërlidhjes, Azbi Sinani, që prapa e shikonte se komandanti me përpjekje të mëdha po e mbante kokën të mos i binte në gjoks. Në asfalt, ku tronditjet e makinës ishin zbutur, kjo rezistencë ishte mjaft e vështirë.

«Pushojmë pak, shoku komandant, ju u kapitët fare,» — tha ai.

«Ç'na thua, more?! Ti bëjmë radiogram armikut: Dy orë pushim sa të flemë një çikë gjumë. E? Jo, more.» Të tjerët qeshën.

«Hajde ti, mos u zgërdhi, po jepi gaz se u vonuam.» Ai vuri dorën te mbajtësja dhe i dha trupit përpara. Ishte mbërëmje me hënë. Kaluan nëpër qytetin e vogël. Te sheshi kishte fare pak njerëz. Në të dalë të qytetit, dritat e makinës përfshinë një çift që rrinte te trangu i një peme, buzë xhades.

«Mbaje, — bëni komandanti, — jepi pas, he, dëgjon?» Shoferi frenoi me vrull. Ferrodarë kuisën. Azbi Sinani bëri një shprehje çudie dhe pa nga xhami. Makina lëvizi me zhurmë pas. Dy siluetat te pema ishin një djalë e një vajzë. Djali ishte oficer. Komandanti u hodhi dritën e elektrikut të dorës. Qe e çuditshme se si e vuri re ai oficerin në gjithë atë shpejtësi të makinës. Oficeri ngriu në drejtqëndrim.

«Pa shih, pa shih, ç'bën këtu ti, karafil, dashuri, ë? Shokët bëjnë luftë, ti bën dashuri. Jo moreeee!»

«Shoku. . .», — oficerit iu mor goja e belbëzoi diçka.

«Pusho!» — thirri komandanti.

«Si urdhëron, shoku.»

«Në luftë për këtë pushkatohesh. Dezertor!» Shoferi ndjeu zërin e ngjirur të komandantit dhe e kuptoi se ai ishte nxehur mjaft. «Futu brenda, të arrestoj në vend!» Shef Azbiu hapi derën e makinës dhe djali, duke hyrë, përpoqi kokën pas parëfit anësor. Vajza kafshonte buzën e poshtme e skërmiste me gishtërinj koren e pemës. Oficeri deshi të thoshte diçka.

«Nisu. . . mos. . .», — u dëgjua prej tij kur gumëzhiu motori. Vajzës iu mbushën sytë me lotë, po gojën s'e hapi fare. Shoferi shkeli gazin dhe makina shkau me shpejtësi në rrugë. Komandantit s'i kishin rënë të tijat.

«I repartit je ti?» — buçiti ai.

«Jam oficer i repartit. . . Reparti im s'është caktuar të marrë pjesë në lojë.» Oficeri mezi mundi t'i nxirrte këto fjalë ashtu gjysma-gjysma. Komandanti s'foli një hop.

«Hë, hë! — bëri ai. — Hë, hë! — bëri përsëri. — Domethënë s'qenki në lojë ju? Ë. . .? Po mirë. . . gjene, duhet të jeni në gatishmëri. S'duhej të të jepnin leje atëherë. Apo ke ikur pa leje?» Toni i tij u zbut.

«Jo, shoku komandant, — oficeri diçka e kishte marrë veten po zëri përsëri i dridhej. — Kishte dhënë e fejuara një provim dhe komandanti im më lejoi ta përcjell gjer në qytet. «Azbi Sinani i vuri dorën në gju. Një çast u bë heshtje.

«Domethënë ajo ishte e fejuara, ë?»

«Si urdhëron, shoku komandant.» Komandanti bëri përsëri «hë, hë» dhe heshti përsëri. Ai shikonte

përpara poçnuk i rrihej në sedlie. I dha trupit dhe u kthye pas. Oficeri i ri vështroi sytë e tij të enjtur nga pagjumësia dhe vetullat e rëna.

«Ç'notë mori nusja jote në provim?» Oficeri ktheu kokën anash dhe pa me habi atë që kishte në krah.

«Tetë, shoku komandant!» Azbi Sinani ndjeu se si djalin e përshkoi një fërgëllimë e lehtë.

«Hë, hë, — bëri komandanti, — kurse unë... u rrëzoja në këtë provimin me ty, or djalë, more vesh, u rrëzoja. Ktheje makinën, ti, ore!» Shoferi e pa në sy: «Ktheje, ore, të thashë, dëgjon apo jo? Ç'më sheh ashtu?» — thirri komandanti. Makina frenoi dhe u kthye në çast. Motori uturonte. Pas pak, dritat nxorën në pah vajzën që ecte me të shpejtë ndanë xhades. Ajo ktheu kokën. Mbi faqe kishte një vazhdë lotësh. Klithma e frenimit!

«Thuajti të hipë, ti, ore!» — hë, hë, dhe të më falë thuajti! — Shoferi përkuli fytyrën mbi timon. — Mos u zgërdhi ti, more vesh, shiko se mos na mbjellësh në ndonjë hendek, atë bëj.»

Oficeri dhe vajza e tij zbritën të dritat e para të qytetit. Djali mori drejtqëndrim dhe ndërroi.

«Shoku komandant!»

«Nisu tani! Pas pak makina rendte me shpejtësi në drejtimin e mëparshëm. Derisa u gdhi ajo natë, komandantit nuk iu var asnjëherë koka prej gjumit. Vetëm bënte herë pas here «hë, hë» dhe shikonte përpara.

...

...

nëna kishte ardhur si gjithmonë shtatorëve, por këtë
 radhë s'kishte gjetur atë si gjithmonë, me atë rre-
 mujën e zakonshme dhe me këmbishtë e palara pas
 dëbës. Ajo puthte nusen e të birit dhe diç pësbërisht
 me gurgullimë origjinale të xërit të saj. Fotografija
 e vogël e Kleas, të cilën plakë e mbante në boshnjë
 tok me të hollat, në një shami, në këmbishtë e feshë,
 ishte prekur nga gishtërinjtë e saj. Plakëve e grave të
 shtetit kurdozë për nusen e bukur të Artan Bregut të
 tyre. «E bukur e nënës, vogël e nënës!» — thekiste
 plakë dhe i puthte ballin. «Po, s'okuzim s'kapë atë
 Artan kishte katër vjetër e njëzetë ditë të
 30

SIMFONIA
 Ishte një koincidencë e bukur për Artan Bregun,
 që e ëma kishte ardhur nga fshati pikërisht atë ditë,
 kur do të jepej premiera e simfonisë së tij në Sol-
 maxhor. Ata po ecnin më këmbë nga shtëpia drejt
 Pallatit të madh të Kulturës. Frynte pak erë dhe
 kompozitori ndiente, tek mernte frymë, herë parfumin
 e së shoqes, herë atë aromë mallëngjyese të së ëmës,
 që i kujtonte fëmijërinë. «Nunu, moj!» — psherëtiu
 ai padashur dhe i shtrëngoi krahun plakës. «Bin i
 nënës!» — tha nëna dhe yuri kokën e vogël, mble-
 dhur në shaminë e zezë, mbi bërryllin e tij. Në Tiranë
 po binte mbrëmja. Makinat e ujit kishin kaluar për
 të fundit herë mbi etjen e asfalteve dhe dielli, si një
 titan i lodhur, ishte i pafuqishëm për një avullim të
 vrullshëm të cipës ujore. Nëna kishte ardhur një ditë
 më parë. Kishte ardhur siç vinte gjithmonë shtatorë-
 ve, me hejbenë e madhe dhe bohçet. Rrushin e kishte
 futur në kavanoza të mëdhenj dhe napën me djathë e
 kishte mbështjellë bukur në celofan; «Është koridhi
 yt, — i tha ajo të birit, — ju, nuse, s'keni si ky këtu,
 jo.» Klea e kishte pëlqyer shumë atë rrush kokërrfor-
 të me një formë të zgjatur e shije të ëmbël. Kështu,

nëna kishte ardhur si gjithmonë shtatorëve, por këtë radhë s'e kishte gjetur atë si gjithmonë, me atë rrëmujën e zakonshme dhe me këmishët e palara pas derës. Ajo puthte nusen e të birit dhe diç pëshpëriste me gurgullimën origjinale të zërit të saj. Fotografia e vogël e Kleas, të cilën plakë e mbante mbështjellë tok me të hollat, në një shami, nën këmishën e leshtë, ishte prekur nga gishtat e të gjitha plakave e grave të fshatit, kurioze për nusen e bukur të Artan Bregut të tyre. «E bukur e nënës, zogëz e nënës!» — thoshte plakë dhe i puthte ballin. . .

Artani kishte katër vjet që e njihte atë, që tani e kishte grua. Ai dinte, ose më mirë, mendonte se dinte pikat e dobëta të saj. Dinte atë që një vajzë qyteti, si Klea, shumë marrëdhënie të tij me nënën, shumë gjëra të së ëmës dhe bile shumë gjëra të tija të përforcuara nga prezencat e asaj plakë të brishtë e të vogël do t'i dukeshin të çuditshme, të pakuptueshme dhe ndoshta ndoshta edhe të kundërta. «Po, ndoshta edhe të kundërta», tha ai dhe vëshitroi të shoqen. Klea i buzëqeshi. Ajo rrinte në krahun e djathtë të plakës me një shprehje të papërcaktuar mirë në fytyrë.

«Mirëmbërëma profesor!»

«Mirëmbërëmani!» Ai u tundi kokën studentëve të tij.

«Hej, Artan Bregu, sot ke pikën e vlimit. Mbahu, vogëlush!»

«Pusho, mor derdimen! Ti je më keq se macja e zezë, po të dole përpara.» Ai i dha dorën kalimthi inxhimier Aliut dhe Stavri Vokolës, qeshi me ta dhe nxitoi të arrinte nusen dhe nënën.

«Jemi vonë», — foli thatë Klea. Kompozitori pa orën.

«Shokë i keshe ata, more bir? M'u panë djem të mirë». Nusja vuri buzën në gaz.» U, u... U shastisa fare...»

Kishte gjashtë muaj që qe martuar Artan Bregu. Atë kohë, ata të dy shkuan me pushime dhe e ëma nuk pati rast ta njihnte mirë nusen e re. Klea ishte pianiste. Në rrethet e muzikantëve flisnin fjalë mjaft të mira për të, por vetë Artani në thellësi të ndërgjegjes ishte i bindur se ajo kurrë s'do të bëhej dot një artiste e përsosur. Vërtet ajo kishte një kulturë jo të paktë muzikore, por s'mjafton vetëm kjo, thoshte ai. Sepse, që të jesh artist, veç të tjerash, do të thotë që ta nxjerrësh elementin e së bukurës edhe në atë pjesë të jetës, ku një sy i rëndomtë do të shihte vetëm diçka po të rëndomtë e të zakonshme. Ja për shembull, ti rri shtrirë në barin e prillit në një brinjë muzgu dhe ndien një mori tingujsh rreth vetes. Është dhe dikush që këndon tej. Kënga s'është gjë por mënyra se si e thotë ai atë këngë, me copa, herë e ndërpret, pastaj e nis përsëri, është e bukur, të shtyn për diçka. Në një rast si ky Klea rrudh buzët. «Çudi, — thotë, — po të mos e dija se je ti ai që ke bërë kaq gjëra të bukura, do të besoja se ke një shije vulgare e ordinere.» Kështu thotë. Asaj i mungon aftësia dhe etja për zbulimin e së resë, e së panjohurës, nuk hyn dot kollaj në shpirtin e njerëzve, dhe pa këto... Ai kishte pasur mjaft punë kohët e fundit. Do të kishte qejf që disa ditë pas plazhit t'i kalonin në fshat, por ja që s'u bënë mbarë. Veç të tjerash, kishte përshtypjen se edhe Kleas s'i pëlqente shumë ai udhëtim; ajo s'kishte thënë gjë, por...

«Pa shih, pa shih!» — bënte plaka tek ngjitnin shkallët para hyrjes së Teatrit të Operës. «Tane, bir, dëgjove për Muçon? Vdiq Muço ziu, vdiq i var-

fri, shkoi. Të donte shumë ty, i këputej shpirti? Mban mend kur të mbante kalapiç dhe ti e shpoje: Dee, dee!? Po tani ish plakur shumë dhe e kishin lënë mendtë korbin. Shpëtoi. Oi, oi!»! Plaka tundi dy-tri herë kokën dhe Artanin e mori me mend që ajo diçka po këndonte me vete, një refren të lashtë, burrëror. Ai pa të shqen në sy. Dhe ajo po e shihte. Ai i buzëqeshi. S'mund t'i thoshte gjë tani.

«Ç'saze që qenkan, morë bir! Nuse, t'u bëftë nëna, asaj së madhes i bie ti? Qysh i thonë asaj, nuse e nënës?»

«Piano, mama.»

«Të pamë njëditëzaj tek i bije, kishin ngritur televizorin ata te Zykajt. I shastise tërë sa ishin aty, papo qysh i luaje ato duar pët e pët, e pët e pët, ... dritëz e nënës.» Ajo afroi kokën e Kleas te supi i saj dhe u zgjat e i puthi ballin:

Kishin zënë vend në një nga kupetë anësore. Kompozitorit i rrahu zemra fort. Ai pa shumë të njohur në sallë. Dikush i tundi dorën. U bë heshtje. Instinktivisht i erdhi të luante duart sipas lëvizjeve të dirigjentit. Sytë i kishte ngulur në një pikë në fund të skenës. Dy violinat iu futën një adaxhiojeje të butë e meditative. Kjo qe aroma e arave në male, fëshfërima e drurëve dhe zhurma e ujërave. «A do ta njohë ajo?» — pyeste Artan Bregu. Pa vjedhurazi të ëmën. Grushti i saj i vogël kishte hyrë brenda në faqen e zhubravitur.

«Oj, oi! — bëri plaka. — Të shtrinë, o Myfit Rrapua, të shtrinë te grykë e tri dhënet ta ngrinë pusinë.» «E njohu, — tha ai, — e njohu!» Ndjeu zemrën si një zog që shkundte krahët. Plaka ktheu kokën dhe e pa në sy. Pastaj kaloi gishtërinjtë mbi fytyrën e tij. Ai nuk ia dëgjonte zërin por e dinte që tani ajo mermëriste lloj-lloj tinguish e fjalësh të ëmbla. «Nunù, e mira moj!» — i erdhi atij të thërriste. Ia mori kokën dhe ia mbështeti në supin e tij. Të gjitha harqet e ndiqnin tani dy violinat. Ishte sikur t'i kishe shkruar pas një rrëkeje të vogël fare të vogël, që nga burimi i saj dhe duke ecur me të shihje tek zgjerohej e mblihte ujin e gjithë një mali. Zgjerohej e fitonte veti të reja, krijoheshin shtjella më të mëdha, oshëtima e saj sa vinte e rritej. Tingujt e ngjirur të violave kërkonin të thoshin diçka. Fagotat vinin e mbështetnin kokat, ashtu të lodhura nga një udhë e gjatë dhe e vështirë, të lodhura por që prapë mbahen e s'duan ta bëjnë veten. Oj, oi!» — thoshte violincieli. Dhe të dridhte e të rrëqethte të tërin kjo oi, oi» e largët dhe njerëzore, kjo «oi, oi» që ai instrument i madh, si një shpellë druri, e kishte huajtur nga nëna e tij, nga ajo plakë e mirë, e paditur, e pashkollë, nga gjithë ato plaka e nëna të tjera që kishin ditur ta quanin gazin edhe kur jetë kishte vërtitur teket e saj më të llahtarshme.

«Ç'hoqëm atëherë, o bir, — pëshpëriti plaka, — unë korba isha çupë e re; vinin gra flokëlëshuara e të lemerisura. Shkuan me muhaxhirët e tjerë për Vlorë. Sa vdiqën atë kohë! Vdisnin njerëzit si mizë e lisit. Oj, oi, ç'kemi hequr!» Kompozitori ndjeu diçka të vakët t'i ngjitej nëpër grykë, një afsh përvëlues e kaploi të tërin. Liroi kravatën dhe shkopsiti këmishën. Tingujt kishin përfshirë sallën. Kornot flisnin diçka

mallëngjyese e të dashur, violat dhe oboet e zhvillonin më tej. Violinqeli, si një plak i moçëm e i mençur, ndërhynte diku dhe tregonte historitë e lashta të vendit të tij. Herë-herë tingujt mblidheshin e holloheshin si të kalonin nëpër një unazë të ngushtë, herë-herë hapeshin si grunjërat në një fushë të gjerë, kur u bie era. E i lëkund herë në një krah e herë në një tjetër:

O çoban, çoban i malit, ç'të qan fyelli, o çoban; ku rëndojnë malet thua? Supet tona se ç'i mbajnë! Ç'e këndonte yt atë këtë, ç'e këndonte. Hiqte një gurmaz raki dhe ia thoshte: «Mbamani, ore, ju mbajttë e mira!» — u fliste djemët. Ti s'ishe atë kohë, të keqen. Pastaj erdhi lufta. Ai mori Avninë me vete dhe vate në mal. Motin tjetër shkoi dhe Besua i nënës. Atë kohë paç mbetur me barrë tek ti. Sa i rëndë që ishe, të keqen nëna, sa i rëndë, a më dukej mua nga dertet a.» Ajo psherëtiu dhe ai ndjeu tingujt e dridhshëm të zërit të saj që endej përkrah tingujve të orkestrës.

«Beson e zunë me plagë. Bilbili i nënës, u bë burrë e shkuar burrave. «Më vrimi, orë, më vrimi, — tha, — se për këtë turp që më gjeti, që rashë gjallë ndër ju, gjëmën do t'ju bëj po më mbeti jetë». Dhe, tek e vunë t'i binin, ia kishte marrë dhe një herë: *U ngjiçë në mal të lartë, hapej bota tej e tej, në më dashtë nënia mua, të këndojë e të më gjejë*». I bukuri nënës, i vogli i nënës, oi, oi! Erdhi një nga Pocomiti një natë. Ai i thosh këto. Kish qenë aty kur e vranë. I thosh dhe i këputej loti. Kish sosur lufta. Të lamë ty tek Esmaja dhe u nisëm me plakun. Ish dimër dhe hoqëm keq. Ndenja në gjunjë te varri sa u bëra kallkan. Plaku më hiqte. «Ngrehu de, — thosh, — mjaft, ngrehu!» Motin tjetër prunë dhe Avninë aty dhe i vumë tok.

Është lapidari aty tani. Të shpura ty para se të vije në shkollë, mban mend? Të shpiesh edhe nusen, dëgjon? Shpjere, të keqen nëna!» Atij i zienin veshët. E shihte orkestrën si në një mjegull të dendur. Ndjeu gishtërinjtë e Kleas ta preknin që pas shpinës së plakës. Në sallë endej një andante e ëmbël. Ish-te momenti kur, duke ndjekur udhën e rrëkesë, përpara teje kishte dalë deti. Kishe qenë dëshmitar i metamorfozës së asaj rrëkeje të brishtë, kishe parë se si u rrit e u gjallua, si u bë përrua, lumë i vogël e më pas lumë i gjerë e madhështor, që fshen në gjoksin e dallgës kaq energji. Dhe ja, tani përpara teje ishte deti. I madh, i bukur, me një ngjyrë që s'e përcaktoje dot saktë. Ja dhe dy motivet e tij bazë. Ato qenë zhvilluar veç e veç dhe tani ishte pika e takimit të tyre. Kompozitori e dinte se ky ishte vendi më delikat i simfonisë. A do të dilte ky bashkim si i qepur keq apo do të ishte i natyrshëm e organik? Një shok i tij, kritik i muzikës, që e kishte dëgjuar veprën në skelet, thoshte se kjo do të ishte diçka e panatyrshme, motivet qenë të kundërta. Njëri baritor, fshataresk, kishte erën e fushave dhe të mëndrës, tjetri ishte një lirikë e kulturuar, me horizont më të gjerë.» Megjithatë, — tha Artan Bregu, — të dyja janë përsëri të afërta, kanë një burim të përbashkët, shpirtin e popullit. Sepse në tablonë madhështore të jetës qëllon të rrinë pranë një ajsberg i madh gjer në lodhje, me një lule të vogël me pesë gramë materje të gjallë shpërndarë në kërcellin e petalet e saj me ngjyrë të ndezur; një oqean i gjithë, ku përshkëndisin reflektet, me dy fije bari që patën për baba të mirë diellin, vizioni epik i një mali vigan me tingëllimin lirik të një brengje të druajtur; një shteg ku kanë shkuar rrotat e qerreve dhe këmbët e kafshëve me asfaltet avulluese,

ku zhurmat e makinave vijinë dhe ikin si një karusel fantastik, hoteli madhështor i qendrës së qytetit me stallet e lopëve. Ro, këto dy motive janë të afërta, sepse të dy janë të miat dhe mua me pëlqen edhe të pikafe në «Drini», ku shndrisin tavolinat dhe zhurmon këndshëm ekspresi, edhe të fle me bërinj të në stam me berrucën e leshtë krahëve, tek ndien të të shpojë trupin kashka dhe hundët era e bagëtisë. Kështu është

«Biri nënës, kur e bëri plakë, më u bëre i madh e i mençur, të të shihte plakziu kështu, të të shihte! S'arriti mavria, jo. Ama, kur këndonte e ia ktheje ti nganjehere, thoshte diteziu!» «Pa-pa, moj plakë, q' të tigarë që e ngjet këngën qerratai. «Plakziu, plakziu!» Plaka tundi perseri këken dhe u struk e gjitha në karrige. Ai e pa dhe iu rrëmbushën perseri sytë. Dhe i hipi një dëshirë titanike ta merrte në duar atë gjë të vogël e të pakte, atë krijesë të brishtë, që kishte aq jetë brenda e ta ngrinte lart, që ta shihnin të gjithë, që ta dëgjonin të gjithë çuçurimën e saj të përsëritshme. Sepse këtë muzikë që dëgjonin s'e kishin të bërë vetëm ai por edhe kjo plakë e shtrenjtë, me ato këngët që i këndonte netëve, kur e kapiste gjumi, edhe gurët e shkrepëve të tij kur binte e vritej e prapë i ishin të dashur, edhe Klea me çiltërsinë dhe naivitetin e saj, edhe shokët e tij të mirë, edhe qyteti i tij, ditët e tij të vrullshme. Ai i kishte qëmtuar këta tinguj me durim e pasion, si ata kërkuesit e lashtë të artit që lanin tonelata rënë lumi për të mbledhur disa gramë metal të çmuar. «Nunu, e vogla e shtrenjtë!» — pëshpëriti ai dhe i mori dorën e ia puthi.

Ishin ndezur dritat në qytet. Ai ndiente akoma dorën e nxehtë dhe përqaftimet e shokëve pas shfaqjes. Ndiente diçka brenda vetes dhe s'e dinte saktë nëse ishte gëzim apo krenari. Klea dhe nëna digjibisedonin me zë të ulët. Bulevardi kishte mjaft njerëz.

«... po ja, rri me fëmijët e Remziut, e tim kurnati. Nuk më iket, moj çupë, s'më iket andej... s'më ndahet shpirti.»

«Po pse, moj mama, hajde te ne, një djalë ke, të vetëm, nuk bën kështu, hajde, thuaj, thuaj se do vish!» Klea kishte përkulur kokën pranë veshit të plakës dhe mundohej të fliste ulët, që të mos e dëgjonte i shoqi...

«... hë, kështu. Atëherë të vjen nëna ty, ta rrit nëna, mos ki dert, zogëz e nënës. «Klea u skuq. Plaka u zgjat dhe e puthi. Pastaj foli për Tiranën, për dritat, për fshatin dhe prodhimet e këtij viti. Në shtëpi, hëngri si gjithnjë dy kafshita, me gjithë lutjet e Kleas dhe deshi të shtrihej. I puthi të dy, djalin dhe nusen.

«Ju paça të lumtur, — tha, — e paçi shtëpinë dritë!» — dhe shkoi matanë. Ata mbetën vetëm dhe u panë në sy. Ajo mbështeti kokën në gjoksin e tij. Ndenjën shumë ashtu, pa folur. Po ata flisnin e flisnin me zërat e tyre të brendshëm. A e kishte ndihmuar sa duhet ai, Artan Bregu, të shoqen e tij të re për ta njohur tamam jetën?! Dhe ai kishte këtu pjesën e tij të fajit. Dhe këtë gjë e pranonte tani gjithë qenia e tij, sytë dhe lëvizjet e dridhshme të dorës. Klea shtrëngonte nën kapakët e syve rruazat e lotëve. «Unë jo gjithmonë e kam kuptuar botën e tij të ma-

dhe të bukur dhe aspak vulgare, siç më është dukur ndonjëherë. U deshën 40 minuta muzikë dhe kjo plakë e dashur, që aq shumë i shkon emri «nënë», për ta kuptuar Artanin ashtu siç është. Më fal, i dashuri im».

Artani u ngrit, shkoi te xhaketa dhe kërkoi paketën. U mbështet përsëri në divan dhe nxori me forcë tymin e cigares. I kishte kapërcyer të tridhjetat kompozitori Artan Bregu. Dhe, tek rrinte ashtu, i lëshuar, hiri i djegur i cigares u zgjat e u zgjat dhe ai ndjeu ta shihte jetën e tij në një formë të gjallë e konkrete.

U ngjicë në mal të lartë, hapej bota tej e tej.
Një motiv i ri po ngjitej nëpër qenien e tij.

XHIROHET NJË FILM

Skenaristi erdhi me urgjencë nga Tirana. Ai ishte një shkrimtar i njohur. Ishte nervoz dhe këtë gjë e theksonte dhe lëvizja e shpeshtë e çantës nga njëra dorë në tjetrën. Nervozitetin e ruajti dhe kur ngjiti shkallët e hotelit dhe hyri në dhomën e regjisorit.

«Si je? — tha ashtu sa për të thënë diçka si fillim. Regjisor i buzëqeshi dhe, tek rrinte e mbërthente këmbëshën përpara pasqyrës së dollapit, pa fytyrën e tij të shqetësuar. — Ti e di që mua s'më pëlqejnë këto gjëra. Ndryshime në skenar unë s'lejoj. Këtë ta kam të qartë, apo jo?»

«S'kemi bërë asnjë ndryshim, por unë mendoj se ti vetë duhet të ndryshosh diçka, shoku Vangjel. Ke pirë kafe? Ja, zbresim e pimë bashkë tani.» Ai i futi krahun dhe e tërhoqi nga dëra e dhomës. Skenaristi iu bind si pa qejf, ndonëse nuk ia pëlqente aspak këtë mënyrë sjelljeje regjisorit të ri, Eno Pristanit. Ai ishte 10 vjet më i ri në moshë dhe sillej me të sikur të ishin moshatarë. Ata zbritën në kafenenë e turizmit. Regjisor i nisi t'i fliste për disa momente të skenarit ku mendonte se diçka duhej ndryshuar.

«E di, shoku Vangjel, — tha, — linja e Fanes më

duket se diçka do. . . ndonjëfarë motivimi, kështu siç është nuk ecën. Kemi gjetur një aktor të mirë. Është këtej nga fshatrat, ma sugjeruan ata të shtëpisë së kulturës. Është i shkëlqyer, do ta shohësh vetë. Mirëpo rolin s'e nxjerr që s'e nxjerr. Po pse, o Ethem, — i thashë, — pse s'po e arrin dot?

— E di, — tha, — ka diçka që s'vete, nuk është kështu, or jo.

— Si nuk është kështu?

— Po ja, s'është kështu, unë fshatar jam vetë. Nuk ndryshuam si me sustë ne, fap dhe o burra në kooperativë. A beson, o vëlla, — më tha — ja unë, që më shëh këtu e që kam qenë edhe partizan, dy a tre vjet mbasi pata hyrë në kooperativë, u binda për të marrën e saj. U binda se e pashë, ore, që ishte më mirë, e pashë me sytë e mi. Po jo kështu, të ardhka çupa nga aksioni dhe fap, ta mbushka mendjen. Prandaj s'më ecën, or më vëllai, — tha, — prandaj s'më ecën. Dhe ka të drejtë, kështu them dhe unë. . . Po a e di ç'ke ti. . . rri ca ditë këtej, rri ca ditë dhe do të bindesh dhe vetë.»

«Sipas teje unë s'e njihkam jetën.»

«Unë them se jeta është aq e gjerë, e madhe dhe e larmishme, sa që vitet që mbajmë ne nuk dalin për ta njohur të gjithë atë, e aq më tepër për të deklaruar se «e njohim jetën».

«Të lutem, shoku Eno. . .» Shkrimtari e ndjeu veten të fyer nga këto «nësimë elementare»

«Më duket se s'ka gjë të keqe të rri ni ca ditë këtej, shoku Vangjel. Ky do të jetë ambienti kryesor i filmit dhe ju si skenarist duhet ta njihni. Skenari është njëjaft i mirë, unë e kam thënë, po, diçka do. . . diçka. . . pastaj dhe ca lulka të tepërta e të kërkuara duhen mënjtuar.»

«Flisni konkretisht, . . . ju lutëm, skenari është aprovuar nga një këshill artistik.» Shkrimtari u hëq prapa në karrige. Regjisori ngriti mëngët e këmbëshës dhe zbrëtheu një kopsë të saj në kraharor. Ai buzëqeshi.

«Mirë, do ta bisedojmë më me qetësi. Po ju po më trajtoni si një kritikë dashakeqës.» Ai i preku kra-hun me po atë buzëqeshje. Kamrieri solli kafet. Te dera u dukën syzet e Inajet Bakiut, drejtorit të filmit. Ai pa nëpër sallë dhe, kur i vuri re ata, bëri një gjest shkrehjeje e shfryu frymën me forcë.

«Shyqyr, — tha, — shyqyr që ju gjeta. Si je, sho-ku Vangjel? Kur paski ardhur? Mirë bëtë, shumë mi-rë. Kemi nevojë për ndihmën tuaj.» Vangjel Aranaj bëri toka me të dhe i buzëqeshi, tashtu si me pahir. Drejtori u kthye nga Enoja:

«Autorizimin, — tha, — të gjitha i thamë e i bë-më dhe atë e mbajte ti.» Regjisori i ra ballit.

«U budallallepsëm, — tha, — e kemi humbur fa-re.» Ai qeshi përsëri dhe u ngrit.

«E kam shpër, — foli pas pak — bota e erdha.» Te bariaku pagoi dhe i tha kamrierit të çonte dhe një kafe tjetër në tryezë.

Eno Pristari euti me Inaja të mëdhenj nëpër sa-llë, drejt derës. Një cep i këmbëshës i kishte dalë nga pantallonat ngjyrë mjalti. Doku i pantallonave ishte mbledhur i zhbravitur prapa gjunjëve. Inajeti me ndoqi regjisorin me sy gjer te dera.

«Xhevalir djalë, — tha si me vete, — Nuk i gjen-det shoku. — Pastaj u kthye nga shkrimtari. — Dëgjo-më mua, Vangjel, më beso, apo ç'përpiqet. Ka rënë gjastë kile që kur filluam xhirimin. I kam vënë re-gjim të rreptë, o ti vërë ato kile që ka humbur, i kam thënë, o bëhet hataja. Jam apo s'jam drejtor filmi.

Po ku dëgjon ai. Mendjen te puna e ka, aq sa harron dhe të hajë. E di ç'bëri një ditë? Kishte marrë nja dhjetë a dymbëdhjetë pleq të fshatit. Është ajo skena e mbledhjes së fshatarëve. U lodh e u mundua Iloja, Nako Sotiri, Vangjel Topanai, dhe kur iu mbush mendja se ia kishte arritur, i pyeti pleqtë: «Mirë ishte kjo?» Pleqtë rrinin dhe tundnin kokat. «Mirë; u lumtë, mirë e kanë, po ja...» — tha njëri. «Hë, atë po ja-në na thua, xha Resul. Atë duam.» Pastaj pleqtë thanë jo kjo kështu, kjo ashtu, kjo thuhet kështu e nuk thuhet ashtu. Ai e ktheu përsëri planin. Ama doli bukur që ç'ta shihje. Megjithëqë u lodhën, të gjithë në fund e pranuan që ishte xhiruar një plan i bukur.» Shkrimtari dëgjonte dhe vërtiste nëpër gish-ta një paketë bosh cigaresh.

«Do të iki dhe do të vij përsëri të rri ca ditë,» — tha ai.

«Mirë do të bësh, dhe ai i ri është dhe do ndonjë ndihmë. Po do të dalë një film, o Vangjel, që ç'të të them unë.»

«Po Esmanë kush e lot?» — tha ai.

«Dakina Frashëri. E mirë është, bëhet ajo... mirë del.» Regjisori erdhi dhe u ul pranë tyre.

«Na, — i tha Inajeti dhe i zgjati zarfin. — Shiko se mos kemi harruar gjë.»

«Ç'ke ti? Mos ki merak. Të kam thënë, ti vetëm me anën artistike; të tjerat... ky babaxhani. Hiç mos ki merak». Inajeti hoqi syzet dhe i fshiu xhamat me shami. Në fytyrë iu dukën dy rrathë të bardhë rreth syve.

«Shoku Eno, sonte nuk ndihem në formë, nuk xhiroj dot sot.» Dakina Frashëri me flokët e bukur

gështenjë dhe me një fustan basme me lule të mëdha që i zbulonte krahët dhe një pjesë të supeve, ku djelli kishte dhënë një kontribut jo të paktë, rrinte përpara tij dhe në gjithë qenien e saj, nga këmbët në fijet e flokëve lëvizte një shprehje nazike e përkëdhelëse që aq shpesh gjen strehë të sigurt te një femër. Eno Pristani diç kërkonte në tavolinën e mbuluar me shkresa e letra, dhe nuk po e shihte fare në sy.

«Si the? Ë, po. Mirë, moj Dakinë, deri në mbrëmje mbase të vjen qejfi». Ai buzëqeshi dhe uli kokën e diçka kërkonte nëpër sirtarë.

«Shoku Eno...»

«Mos më thuaj shoku Eno, se më mërzite.»

«Mirë pra, Eno...», — tha vajza dhe buzët e gjithë fytyra i morën shprehjen e mëparshme.

«S'kemi kohë, Dakinë, duhet bërë sot. Tani, shohim e bëjmë po të jesh sëmure... Kështu?» Ai i vuri dorën poshtë bërnylit dhe bëri të dilte. Pastaj iu kujtua diçka dhe ndali në vend. «Prit, kisha dhe diçka, Dakinë, nuk them se ke punuar keq për kaq sa kemi bërë, por... dua që ta kesh mendjen vetëm në rol përsa kohë që jemi këtu, më kupton?» Sytë e këtij djali, në përgjithësi të hutuar e rrëmujaxhi, që harronte shumë gjëra, që mund ta hante mëngjesin në orën 12 dhe drekën më 6 pasdite, që mund të binte për të fjetur në orën 5, kur kishte gdhirë, shikonin tani sytë e saj me seriozitetin e një mësuesi të ashpër.

Vajza u skuq dhe kafshoi lehtë buzën. Ai doli i pari dhe vajza e ndoqi pas pa thënë as edhe një fjalë të vetme. Dielli ishte i fortë dhe i nxehtë. Në shtëpinë e pionierit, që rrethi ia kishte vënë në dispozicion ekipit të filmit, kishte gjallëri e lëvizje.

«Shoku Eno, do të xhirojmë natën? E kam hallin për llambat. T'i marrim të gjitha?»

«Të gjitha», — tha regjisori. Dakina Frashëri u shkëput. Ajo mbeti aty në oborr, nën mrezet e diellit. Eno Pristani doli nga dera e kopshtit në rrugë dhe ndjeu vapë të madhe. Piu një arançatë te qoshja. Pastaj u kthye dhe piu një tjetër. Shitësja vuri buzën në gaz me të. Djersët i buluan më me vrull. Ai shau. Brenda vetes së tij bëhej një dialog i ashpër. «Ç'të duhen ty këto gjëra? Po fundi, më duhet, po, më duhet se ajo është e shqetësuar këto ditë dhe po shtyn xhirimin. . . Pastaj është e re, ku e njohu ajo këto tri ditë atë? Mbajmë edhe përgjegjësi për jetën e saj. Pse, vetëm bëj filmin dhe shko tutje?! Nuk them, mbase ajo vetë mund ta zgjidhë po kaq drejt këtë çështje, ndaj dhe është nervoze, po ai Engjëll Krisiko të hutoi. . . Le që unë s'i thashë ndonjë gjë. Puna e saj kryesore tani për tani është filmi, roli i saj.» Në fillim, kur kishte ftuar në film Engjëll Krisikon për rolin e Ajdinit, i kishte shpresat krejt të humbura, dhe i kishte ardhur çudi kur ai kishte pranuar. Roli i Ajdinit ishte një rol i dorës së dytë në film. Ndërkaq Engjëll Krisikoja kishte oferta të tjera për të tjerë filma. Ndërsa tani e kishte të qartë. Engjëll Krisikoja, me sytë e tij bojë qielli dhe fjalët me parfum dinte gjithmonë të bënte të hapej për të gonxhja e simpatisë që fle në shpirtin e çdo vajze. E këtë herë ai, siç dukej, s'kishte zgjedhur keq. Dakina Frashëri ishte e bukur dhe e freskët. Ajo atë vit kishte mbaruar maturën.

Ai ndjeu ta thërrisnin, në emër. Ktheu kokën, pastaj u kthye i gjithë në drejtimin nga erdhi zëri, me një buzëqeshje të sinqertë në fytyrë. Vangjel

Aranaj vinte drejt tij me xhaketen në njërën dorë dhe valixhen e vogël prej lëkure në dorën tjetër.

«Vapë», — tha ai dhe liroi dorën e ia zgjati tjetrit.

«Sa mirë bëre, — tha Eno Pristani. — Dhomën e ke gati. Hajde. Tamam kur më duhesh ke ardhur.»

«E lexove «Dritën» e së djelës?» Shkrimtari buzëqeshi si me çiltërsi dhe vuri përsëri syzet e diellit. Eno Pristani bëri një shenjë të papërcaktuar me dorë.

«Motor? Ka motor. Gati! Fillo! Stop! Po jo kësh-tu, Engjëll, ta thashë një herë, pa nervozizëm. Ajdini është natyrë e qetë, e shtruar. Në kinoprovë ishe më mirë. Hajde. Gati!»

Xhirohej buzë lumit. Dielli digjte si sy i zjarrtë në ballin e qiellit, të cilit më shumë se kurdoherë i shkonte fjala qiell. Mekanikët dhe elektrikistët e filmit punonin me kanotiere e me pantallona të përveshura, dhe herë pas here vinin e lagnin fytyrën dhe krahët në ujën e lumit që qe pranë. Enoja kishte në kokë një kapelë letre me strehë të gjerë dhe lëvizte krahët e dobët sikur të dirigjonte një orkestër të madhe. Vangjel Aranaj, ndërsa bisedonte me Ethemin, ndoqi me simpati një copë herë figurën e regjisorit që lëvizte majtas e djathtas.

«Gjermanët erdhën nga poshtë, nga Ballabani, — po thoshte atë çast Ethemi. — Vinin në këmbë e me kuaaj. Urat i kishim prishur. Komandanti i tyre ishte mbi një kalë të bardhë, me pantallona të shkurtra, ja, si tani e mbaj mend. Naaa, e kishte leshtë e këmbës. E shihja me dylbi derrin, po kishim urdhër të mos shtinin.»

«Stop! Mjafton, pushim!» Eno Pristani kërcëu nga karrrocëria e makinës. «Dani, të përgatitet për mbasdite plani i Nasit me Fanën kur kalojnë lumin.»

«Po ai plan sikur ka dhe ca ushtarë?»

«E di, ka vajtur t'i marrë Inajeti, Shokë, s'arrijmë dot të shkojmë në qytet. Unë them të hamë këtu, në mensën e kooperativës. Dakord? Në orën pesë të gjithë këtu.» — Ai u fut në lumë me gjithë sandale dhe i hodhi dy-tri grushte ujë fytyrës.

«Pa hajde, o çapajev, pa hajde e ndize njëherë», — tha Ethem me buzën në gaz e cigaren shtrembër.

«S'e more që s'e more vesh që s'e pi duhanin, o xha Ethem. Dëgjo, mos më thirr më kështu, as Çapajev as Skënderbe, lërmë, për nder, se ç'i dëgjon këta djemtë pastaj kur të më ngacmojnë.» Eno Pristani buzëqeshte dhe fshinte fytyrën me shami. Ethem kishte vënë pëllëmbën mbi sytë gjysmë të mbyllur dhe qeshi një copë herë me të, me një zë të ngrohtë e të ngjirur. Vangjeli i zgjati një tog letrash.

«Diçka kam ndryshuar, — tha. — Shikoje njëherë. Për fundin bisedojmë në darkë.»

«Mirë, shumë mirë,» — përsëriti regjisori i kënaqur. Ai i fshiu dhe një herë duart pas pantallonave dhe mori fletët. I shfletoi ato dhe u tërhoq drejt makinës.

«Dale, ore birçe, dale se s'të lë pa drekë unë ty sot, dje se qysh më shpëtove ashtu.»

«Lërmë, xha Ethem, ja...»

«S'ka ja e la, hajde se do hamë bukë!» — U afrua Engjëll Krisilkoja me këmishën rozë lëshuar mbi pantallonat e hekurosura.

«Eno, për mua s'ke më nevojë besoj?»

«Jo, Ik po të duash. Dëgjo, Engjëll, kemi bërë një ndryshim të vogël... Mirë, mirë, ta them pastaj

në darkë.» Engjëll Krisikoja bëri me dorë dhe u nis të largohej. Në rrugë u dëgjua zhurmë makinë. Një Zis mori me zhurmë kthesën. Mbi të ishin një dhjetë ushtarë. Makina frenoi dhe ngriti pluhur. Engjëll Krisikoja iu shmang me shpejtësi pluhurit dhe i inatosur i bëri shoferit një shenjë me gishta pranë kokës. Pastaj ai pa që zbriti Inajeti me Dakina Frashërin dhe mbeti në mëdyshje, pa vendosur të ikte apo jo. Regjisori i buzëqeshi Inajetit. Ai bëri një shenjë të kuptueshme pëlqimi me dorë.

«Të gjitha në rregull», — tha drejtori i filmit, akoma pa ardhur te grupi. Ai i futi krahun regjisorit dhe i tregoi punët fill e për për. Pastaj e terhoqi mënjane dhe nxori nga xhepi i xhaketes prej doku një shishe arancate.

«Pije, — tha, — se është akoma e ftohtë.»

«Phë! Ç'je çmendur ti!» — tha buzëgaz Eno Pristani.

«Pije, pije, — foli Dakina, — se në e pimë nga një dhe të sollëm edhe ty.»

Ai hoqi tapën dhe ktheu shishen. Dielli i vrau sytë dhe ai rrudhi fytyrën.

«E, e, vapë!» — aprovoi Inajeti. Erdhi Ethem i dhe e zuri regjisorin nga krah. Ata u nisën të gjithë grup për në mensë. Në krah të Eno Pristanit ecte Dakina. Ajo shihte nga anash profilin e tij sikur për herë të parë ta vinte re.

«Mban mend ç'më the pardje, Eno?» Ai buzëqeshi i hutuar dhe tundi krahët.

«Për nder, Dakinë, jam bërë tym fare, s'mbaj mend as se ç'ditë është sot, — iu shmang me dashje Enoja. Dakina Frashëri hodhi flokët pas. Ajo ishte e kuqe flakë në fytyrë por ishte diell dhe dielli përligjte shumë gjëra.

«Por... ti kishe të drejtë, Eno, unë...»
Vajza ia kishte ngulur sytë e mëdhenj. Ja, ai
hiqej sikur s'mbante mend asgjë nga ato që i kishte
thënë... «S'i jep rëndësi sepse s'do të më fyej». Ajo
e dinte më së miri se ai e kujtonte për bukuri atë
bisedë. Ç'njeri i çuditshëm që ishte ai, Eno Pristani.
Ç'zemër e mirë fshihej brenda atij njeriu rrëmuja-
xhi e punëtor!

— Dëgjo tani, — po thoshte Eno Pristani, — do
të bisedojmë dhe me Vangjelin. Ai e bëri ndryshi-
min. Tani, kur të kthehesh nga aksioni, do të vep-
rosh ndryshe. Ne jse do të bisedojmë më gjatë.

«Eno...! — tha vajza me një hare të habitur. —
Aman, ç'njeri je ti kështu?!»

«Ky, moj çupë, është një njeri që, po s'e more
osh, nuk ha drekë.» Ethem i u hodhi krahët të dyve
dhe i shtyu përpara. Shkrimtari Vangjel Arana j vuri
buzën në gaz nga kjo fjalë e thënë kushedi për të
satën herë. Me xhaketën krahëve thithte pa pushim
dëhanin.

ÇËSHTJE NË INSTITUCIONIN C.

....Veç sa thashë më sipër, ai në biseda me sho-
kë reklaman sendet e jashtme, në një rast ka thënë
se «mulliri amerikan, i kafes qenka më i mirë se mu-
lliri ynë i kafes (prodhim i Gjirokastrës)». Në një mi-
ting, organizuar në kryeqytet, vetëm pas shumë pre-
sionesh, u bind të mbante një pankartë. Ky është një
apolitizëm i theksuar. Vetë mosha e tij (mbi 30 —
vjeç) dhe fakti, që akoma nuk është martuar, dësh-
mon për koncepte të gabuara mbi jetën, për bredh-
je lule më lule e shfaqje imoraliteti, (që, po të vëzh-
gohet më me imtësi, do t'i gjenden). Në një institu-
cion të tillë të rëndësishëm si ky, ynë, ndoshta nuk
do të ishte me vend prania e njerëzve të tillë. Lidhur
me personin në fjalë, mbetem në dispozicionin tuaj
për sa do të dëshironit të dinit për të. Me nderime,
Lahim Koka.

Kosta Brahimi palosi letrën dhe vështroi shokun
e tij të punës si të kërkonte një mendje. Mihallaq
Shanaj, burrë rreth të pesëdhjetave, me flokët të
thinjur në tëmblat, rrihte gishtërinjtë mbi tavolinë,
me një qeshje jo për këdo të dukshme.

«Ç'i thua kësaj ti?» — pyeti Kosta Brahimi dhe

hapi duart. Duart e tij ishin të vogla, me thonjtë e gishtave të futur thellë në mish dhe të ngrënë në caste padurimi e nervozizmi të brendshëm. Në pëllëmbët e tyre kishte kallo. Ai kishte pak kohë që punonte në komitetin e partisë si instruktor. Kishte qenë tornitor dhe vetë e dinte ç'kishte hequr muajt e parë gjersa u njoh me punën e re, në të cilën nuk do të kishte të bënte me copa hekuri, po me koncepte dhe njerëz.

«Ti e njeh këtë?» — pyeti Mihallaqi dhe tregoi me gisht emrin në fund të letrës.

«Jo! — Kosta Brahimi bëri një shenjë nervoziteti dhe ngriti flokët me pëllëmbë. — Po, pyeta dhe diçka Kam marrë vesh. Kanë që të dy karakteristika shumë të mira. Lahim Koka është kimist, ka mbaruar studimet jashtë, punon mirë, anëtar partie, aktivist i mirë i organizatës. Ky tjetri, Lirim Skënderi, është inxhinier elektrik. Ka punuar katër vjet në linjat e tensionit të lartë. I talentuar. Ka bërë disa racionalizime me vlerë. Që prej dy vjetësh punon në institucionin C. Rrjedh nga një familje shumë e mirë, prindërit anëtarë partie. S'di ç'të them.» Kosta Brahimi mblodhi buzët. Ballin e tij e përshkuan horizontalisht dy vija të thella.

«Në këtë letër diçka s'më pëlqen, — zgjati fjalët Mihallaqi duke vështruar mbi tavolinë. — Më duket si me tendencë keqdashjeje, sikur është nisur për keq...»

Tjetri mendohej.

«Çuditë për një gjë, — shtoi Mihallaqi i menduar. — Pse ai, Lahimi duke qenë anëtar partie nuk i bën problem organizate dhe kolektivi këto shfaqje, kur qenkan kaq shqetësuese?!» Ata të dy heshën për një copë kohë.

ket, — mendoi Kosta, — përshtypja që kam pasur se ky njeri ë pëlqen së tepërmi qetësinë s'paska qenë kaq e rastit».

Kosta Brahimi foli edhe me shokë të dikasterit. Njëri prej tyre, drejtori Dalip Shaqiri, burrë i shtruar, me ca sytë butë e të përzemërt, i foli fjalë të mira për inxhinier Lirim Skënderin. «Është me talent, — tha, — Rrëmbëhet ndonjëherë djalë i ri... duhen marrë më shtruar punët..., ndërsa Lahim Koka... burrë i pjekur, i gjallë, aktivizohet,... Punon mirë, megjithëse ka qejf ta reklamojë pak si tepër punën... ka qejf të duket...» ... Ai kishte buzëqeshur me buzëqeshjen e tij të madhe e të gjerë.

Ai bisëdoi edhe me Merin, sekretaren e organizatës së rinisë, e pyeti për shokët, Taqon, Rajmondin, Lenën, Lirimin. Ajo foli shumë mirë për ta. «Shkojmë mirë, — tha, — punojmë të gjithë... Lirimi? Ai harrohet shpeshherë pas punës, kështu, po ta shohësh, duket mendjemadh, po nuk është ashtu. Është nevrrik një çikë dhe nxehet shpejt po për të mirë e ka. Kimist? Po, kemi dhe një kimist. Lahim Koka e quajnë. Ai merret me pastrimin e ujërave dhe të ajrit atmosferik nga ndotjet industriale. Përpunon metodika. Ka një laborator këtu. Nuk e di se ç'ka bërë, ... por ai punon. Lahimi, thotë Taqoja (Taqoja është një shakaxhi që s'ë ka shokun), ka gjetur metodën më të drejtë të pastrimit të ujit dhe ajrit nga ndotjet. Sipas tij duhet që të mos punojnë tërë ato uzina e fabrika që ndotin ujërat e atmosferën. Çfarë s'i pjeñll mendja Taqos.» Ajo qeshi dhe u rindanë.

... Kosta Brahimi e mendonte pa prerë të gjithë këtë problem. «Po, — thosh, — këtu s'kemi të bëjmë me një çështje të thjeshtë, për shembull: inxhinier Lirimi është vërtet njeri me të meta serioze, apoli-

tik, indiferent, imoral etj., as varianti tjetër që Lahim Koka është njeri i vogël, meskin e ambicioz (përse të jetë ambicioz ky njeri ndaj Linitit?) e që shtrembëron punën e Partisë. Cili nga të dy variantet është i vërtetë do të sqarohet në një mbledhje të gjerë dhe këto të meta do të ndregen, po shqetësimi tani është diçka më i madh. Këto gjëra fshihen brenda punës së kolektivit. E keqja është se njerëzit jo gjithmonë u hyjnë thellë këtyre gjërave, ata mund të të hedhin një llaf, të ta thonë me një buzëqeshje, të të thonë një shaka. «Në fakt unë s'e di mirë këtë gjë», — thonë. — «Kështu kam dëgjuar.» Një shok i vjetër kishte thënë: «Lahim Koka është parimor» (shiko se ç'fjalë zgjedh si për ta përcaktuar): «Punon, po ama ngarkohet pak si shumë me punë të organizatës, (ndihet që këtu ky shok nuk i thotë të gjitha rezervat e tij për këtë gjë).» Kosta Brahimi buzëqeshi hidhur me vete. Sytë e tij u përqëndruan diku. Një damar i rrinte me forcë në qafë. «Duhet, — tha, — që gjithkush ta bëjë në veten e tij të ashpër e të paprenë luftën e klasave. Në këtë mënyrë njeriu do të jetë si deti, që nxjerr në anë të tij çdo mbeturinë dhe nuk do të moçalohet si ujë i ndenjtur. Dhe duke menduar të gjitha këto, Kosta Brahimi, deri vonë pas mesit të natës shënonte me laps në bllokun e tij, nga i dukej se shihte sytë e dashur të udhëheqësit të Partisë.

Të nesërmen, tek po dilte nga porta e institucionit C, atë, Kostë Brahimi e takoi Lahim Koka. Ai ishte një burrë i qeshur, me sy bojë hiri të fshëhur shpeshherë pas qerpikëve.

«Ju njohim, — tha, — shoku Kosta, ju njohim.

Kemi dëgjuar fjalë të mira për ju.» Dhe i futi krahun e deshi ta kthente për një kafe. Kosta Brahimi kundërshtoi me njerëzi dhe ata vazhduan përsëri udhën.

«Kam dëgjuar një letër, tha, ... në komitet, natyrisht këtu është çështja e punës, çështja e Partisë, se sa për vetë, ... sigurisht që nuk kam ndonjë interes, apo jo? (Nuk e di ... ndoshta e dini ju atë letër?)»

«E di». Kosta Brahimi nuk i hoqi sytë nga sytë e bashkëbiseduesit, megjithëse nuk kishte aspak një ndjenjë të këndshme nga kjo gjë. «E di, — përsëriti ai, — po organizata bazë juaja nuk e dinte këtë gjë.»

«Tani, organizata... si të thuash, po ja... ka që e dinë, ka që s'e dinë. Në një kolektiv, kur familjarizohesh, si të thuash, ... edhe s'biej në sy shumë gjëra, apo jo? Dikush edhe e mbron tjetrin se i intereson ta mbrojë, për shembull, apo jo? Po atij djali do t'i bënte mirë të shkonte një herë në gjirin e klasës punëtore, ta shihte një herë punën... klasa punëtore mund ta ndihmonte.»

«Klasa punëtore nuk është çerdhe. Veç kësaj, ju vetë keni qenë në gjirin e saj, shoku Lahim?» Kosta Brahimi i tha shpejt dhe prerë këto fjalë ndërsa vetullat e tij të tendosura bënë një kënd të ngushtë përmbi sytë e zemëruar. Lahim Koka u skuq.

«Shoku (Kosta, — tha, — më vjen shumë keq, siç duket nuk u shpreha saktë dhe ju s'më kuptuat drejt, ... ju lutem!» Ai i futi përsëri krahun dhe nisi t'i fliste ca gjëra pa kuptim. Partia ka thënë kështu, njerëzit duhet të jenë kështu, kuadri duhet parë me këtë sy... Kosta Brahimi bëri një shenjë padurimi.

«Kështu, shoku Kosta, ... veç kësaj, kemi dhe fakte të tjera, ai e ka përcjellë Ilira K. në shtëpi dy herë, një herë bile i kanë parë pranë pallatit të saj

fare afër, me injëri-tjetrin. Ilira K, është e shoqja e... ju e dini, sigurisht, grua e nderuar, po... ai i vjen rrotull, kështu del, apo jo?» Papritur Kosta Brahimitriu kujtua një tablo e botës në Erën e Mesozoikut, me hardhuca gjigante që rrëshqitnin mbi sipërfaqen e saj. Atij filloi t'i dridhej trupi.

«Pse nuk i thoni këto gjëra në organizatë, në kolektiv, shokë dashur?» Zëri i tij kësaj here n'që ngritur aq, saqë tërhoqi vëmendjen e kalimtarëve. Kosta Brahimi e kuptoi këtë dhe ndjeu se një i këq i lauftytirën. Tjetriu gjallërua. «Ajo që...» «Atëherë, këto gjëra duan kujdes, domosdo, po... nuk mund t'i shtrojmë në organizatë se do të shkakttonim skandale, pakënaqësira... deri dhe divorce, po... apo jo?» Lahim Koka rrezatonte një buzëqeshje të vajosur, buzëqeshje që pothuaj s'i qe ndarë nga buzët që nga fillimi i bisedës. Kosta Brahimi s'po dëgjonte më se ç'thoshte bashkëbiseduesi i tij, i cili fliste pa pushim. I dha dorën atij dhe, pasi e shkëputi atë me vështirësi nga e tjetrit, që ngulmonte e diçka përpiquej t'i thoshte, nxitoi hapat nën pishat e bulevardit të madh.

Në mbrëmje ai e mendoi gjatë çdo fjalë të informacionit për komitetin e partisë. Bëri një gjumë të shqetësuar e copa-copa. Kjo ishte jeta. Ndërtohej një kështjellë e tillë që se kishte parë bota. Prandaj kishite dhe probleme të shumëllojshme në të. Bota e vjetër qe shembur, po vallë ku shkuan mbeturinat e saj? Mos vallë globi i la këto mbeturina në trajektorën e tij kozmike? Mos vallë u mbuluan e u groposën nga pluhuri i kohës? Jo. Një pjesë të tyre i mbaratnin me vete njerëzit, e ndonjëherë edhe njerëzit tanë, sado të mirë e luftëtarë që të ishin për të renë. Dhe kjo kështjellë e madhe dhe e re që ngrihej, kjo

kështjellë, ku njeriu do të gjente vendin e tij të vërtetë, ngrihej jo vetëm në luftë me armikun e dukshëm por edhe në përpjekje me ato mbeturina që përbënin armikun e padukshëm.

Një nga sekretarët e komitetit mori pjesë së bashku me Kosta Brahimin në mbledhjen e hapur të organizatës bazë të partisë së institucionit C. Tek ktheheshim nga mbledhja, natën vonë, kur në qytet autobusët urbanë e kishin ndëmprerë qarkullimin, ata të dy blisoduan gjatë për njerëzit, për punën e Partisë dhe përpjekjet e saj të vazhdueshme për të krijuar te secili një luftëtar të çështjes së saj dhe vësh-tirësitë e shumta që dilnin këtu.

VDEKJA E PLAKUT

Gjermanët u tërhoqën në pozicione të reja. Me sa duket, ata pritin përforcime. Një siti partizan i Potomit, që koordinonte veprimet me forcat e batalionit të tretë, mori urdhër ta linte fushën e luftimit dhe të zinte grykën e lumit. Luginat mbeti e shkretë. Nuk ishte e lehtë të perceptoje tanimë se vetëm pak çaste më parë mbi ato shkurre e gëmusha, Scopëra shkëmbinjsh e togje dheu me fijet e sapombira të barit, vdekja kishte shtrirë pelerinën e përgjakur. Poshtë nga mali dëgjoheshin lca tingëllima të rralla zikesh. Mbi gjithë luginën insektet e stinës filluan të zhurmëronin përsëri. Befas u ndie një rënkim njeriu, diku nën një kuckë të rralluar shqope. Një ushtar gjerman që shtrirë aty, me kaskën e rrokullisur mënjane dhe me flokët e verdhë të përgjakur. Shkëmbi ishte i kuqërremtë, damarë-damarë e s'kuptohej lehtë se ku që derdhur gjak e ku jo. Ushtari gjerman rënkoi përsëri. Sytë i mbante të mbyllur dhe mbi fytyrën e tij kishte hedhur hije vdekja.

Zilet u afruan. Në fillim luajtën shqopat, pastaj u dukën kurrizet e bardha e të lëmuara të dhive, pastaj një shkop, një feste e zezë dhe më pas figura e

plotë e një plaku. Plaku kishte mustaqe të bardha në të kuqërremtë, poture shajaku e një llabane të dhir-të. Ai u fliste dhive e bashkë me të folurën përziante copat e një kënge. Te këmbët e tij vinte rrotull një qen i bardhë me pulla të zeza, me bishtin që e tundte përpjetë me elegancë. Qeni lehu dhe u vërvit nëpër shkurre. Plaku mbajti vesh një hlop dhe hapi shqopat me dorë. «Pa shih, pa shih, jerman ky... pa shih!» U afrua tek ushtari dhe shtyu tutje qenin që s'e pushonte të lehurën. «E pusho de, e morëm vesh, të bukur gjë që na gjete, pa hiqur tej tani!» Plaku kundroi me vëmendje ushtarin e shtrirë. «Eh, lanet!, — tha, — ku e ke vatanë e ku të bie koka! E ç'kërkon këtu, o i paudhë?!» Plaku mendoi se ushtari ishte i vdekur, nxori qesemë e duhanit dhe u ul aty pranë. Ushitari rënkoi dhe lëvizi njërin krah. Buzët i drodhën dhe një plagë gjaku u shfaq në cepin e tyre.

«S'të ka dalë shpirti, joo, — tha plaku dhe e pa vëngër. — Ky i ka vrarë, — tha, — Suatnë e Kasëmit dhe Tekinë e Danes, dhe Gorishtën e Pinajn e poshtëm ky i ka djegur. Milët i lig, — shau plaku, — sojzës! Vjen gjer këtu male e pas malesh për të vrarë e, fundi, vritesh vetë. Ptu!» Gjermani lëvizi përsëri, fikthi i ulej e i ngrihej pa pushim dhe buzët i fërgëlluan. Plaku e pa një copë herë. Pastaj nxori nga brezi paguren, ia hoqi kapën dhe ia afroi te buzët. Gjermani s'lëvizi më. Balli iu bë i bardhë dhe asnjë fije muskuli s'i luajti.

«Vate ky, — tha plaku, — gjeti ç'kërkoi.» Ai i shkopsiti bluzën me gishtërinjtë e tij të fishkur. Dora i preku një zinxhir. «I krishter, — tha plaku, — i krishter qenka, ptu, lanet!» — tha dhe lëshoi në gjoks kryqin e vogël. Nga xhepi i bluzës u derdhën doku-

mentet e të vrarit. Plaku mori në dorë një bllok. Në përfaqet e tij kishte lule të thara të vendosura ashtu midis fletëve. Ca prej tyre plaku i njihte, ua dinte emrat po ca s'i kishte parë ndonjëherë. Nën lulet e gjethet kishte fjalë të shkruara me një shkrim të madh e të bukur. «Lanet, — bëri plaku, — po këto ç'ti ketë dashur?» Nga duart e plakut shkau një disk i vogël metalik me numrin B93765K. Ky ishte matrikulli i ushtarit të vrarë gjerman. (Në dokumentet e tij thuhej emri: Erih Kramer Kajnc, natyralist, 36 vjeç, profesor asistent në Fakultetin e Dijëve Natyrore të Baden-Badenit.) Por plaku Kalo Çërava nuk i njihte gjerat e nuk i mori vesh të gjitha këto. Pastaj ai drodhi një duhan dhe e thithi me ëndje. Shikonte përtej grykën po sytë i shkisnin herë-herë tek ushtari i vrarë. «Jerman, — tha, — ç'të bëjmë me ty, o jerman?» Si piu duhanin, «hop» i tha vetes e u ngrit në këmbë. Gjunjët i krisën. Kalo Çërava shau pleqërinë dhe reumatizmin. Ai pa rreth vetes dhe mendoi që gjermanët i kishin marrë të vrarët e tjerë, po si duket këtë s'e kishin parë. «Ma paskan lënë mua peshqesh, — tha plaku. — Do të të kall në dhe, — tha, o jermanziu, rob zoti je dhe ti, mbase të tret dhe dheun ynë me gjithë të ligat e tua». Ai hoqi ngarripi sojakun e madh dhe çapiti aty pranë. Pastaj gjeti një vend si më të mirë e nisi të rrëmihte me sojak. «Lanet, — tha, — nuk rri në vendin tënd, me grua e me fëmijë, me fis e miqësi, po vjen kërkon belanë kaptuar kaq male e kaq dhëra, Lanet!» Plaku rënkoj dhe hoqi dheun nga gropa. Rrëmoi përsëri dhe përsëri hoqi dheun. Dheu që i butë e i njomë e nëpër të degëzoheshin rrënjë të kafenjta. Plaku degëjoi zilet e dhive dhe mendoi se mos i shkonin larg ndaj thirrdisa herë me zërin e ngjirur emrat e tyre. Tek bëri

kështu, ngriti kokën e pa diellin. «Është zgjatur di-
ta», — tha. Tej u dëgjuan gjëmime armësh. «Luftoj-
në djemtë, luftojnë, eh!» — bëri dhe u ngrit në këmbë.
«Hajde, o jermanziu, kaq mund të bëj për ty unë
Kalo Çërava nga Trebanishti. Gjete ç'kërkove, o la-
net, na ke djegur e na ke pjekur sa edhe gurët të sho-
hin ligisht ty. Po hajde, ndoshta të tret ky dhë ku ta
dish, se ç'nuk tret dheu, ç'nuk ka tretur ky dheu ynë
kohë më kohë». Ai e zuri ushtarin gjerman nga supet
dhe e hoqi osh. Plaku u lodh e rënkoj. «Është i rën-
dë, — tha, — i ushqyer mirë, po... i ushqyer, laneti!»
Qeni lehu me lehje të egra e të shpeshita. «Pusho,
Çetel, hesht të thonë!» Qeni u erdhi rrotull këmbëve
të të zotit dhe i vuri të dy putrat në gju. «Po ik, o
gjeç belanë, lërmë ta gropos këtë kolerën!» Çeteli
u hoqi mënjane dhe lehu përsëri. Sytë e tij si prej
xhami shkëlqenin. Ai u këthe dhe u vërvit nëpër
shkurre duke lehur. Andej u dëgjuan zëra. Një e
shtënë e gjatë automatiku i gjëmoi plakut në vesh.
Pastaj erdhi angullima e përvajshme e qenit. «E
vranë, — tha Kalo Çërava, — e vranë Çetelë e gjorë.»
Ai lëshoi të vdekurin dhe kërkoi rreth stapin e tij
të gjatë. Zërat u afruan. Kalo Çërava mbledhi vetu-
llat mbi sy që të shihte më mirë. Dhe shqoi ca uni-
forma të gjelbra. Dielli i kuq po fshihej pas malit.
Dhe, tek ikte ashtu, hodhi dhe një vështrim të fun-
dit mbi pllakat e mëdha metalike në formë trekë-
ndëshi që kishin në gjoks ushtarët gjermanë dhe nga
ky vështrim, nëpër hapësirë u përhapën reflekse të
shumta. Çetali angulliu përsëri gjatë e thekshëm dhe
pastaj heshti. Plaku shau nëpër dhëmbë. Gjermanët
u afruan dhe e pamë plakun. Pastaj vështruan me
kujdes përreth. Ata ishin tre, me mëngë të përve-
shura dhe automatikë krahaqafë. Rrinin përpara

plakut, të egër, të ʒertë e me gishtat në këmbës, të armëve.

«Ptū, — bëri Kalo ʒërava, — lanet paçi e ju shof-ymui, ju shoftë! Po ç'ju bëri qeni, more jezitër?! Unë plakut i bëj varrë këtij mysybeti, shokut tuaj, mos e hanë kafsha e gjëja. . . — ai tregoi më dorën që i dridhej nga inati, të vrrarin, — dhe ju po të derra se derra . . . ptu, lanet!»

«Der ist ein Schafer, nicht ein Partisan»,¹⁾ — tha njëri nga gjermanët dhe pa përsëri rreth e rrotull.

«Ç'mollois ashtu, more lanet, — bëri plakut. — Si turinj të dhe gjuhën e keni. Hy, u shofshi me soj e sorollop!»

«Die sind alle Partisanen»,²⁾ — tha ushtari i gjatë që ishte në mes. Pastaj ai hapi këmbët dhe dha një breshërimë duke shtrenguar fort automatikun. Krismat u përhapën nëpër luginë gërvishtëse e plot jehonë. Kalo ʒëravës i ngriu fjala në buzë.

«Lan. . . phë, phë . . . » — bëri ai dhe çapiti dy hapa me duart në gjoks. Gjermani shtiu përsëri. Buza i kishte shkuar shtrembër dhe flegrat e hundës i dridheshin. Plakut iu var koka përpara dhe nga goja e hundët i plasi gjaku si lumë. Pastaj gjunjët iu kapi-tën dhe ai ra heshturazi. Llabania e tij e hirtë u ngjye e gjitha në të kuq. Mustaqet e njomura me gjak i kulluan në mjekër. Sytë e plakut ishin të hapur më shumë se kurdoherë. Nëpër ta lëvizën, si të vagëllaura mali dhe pemët, që lëkundeshin si nga një erë e fortë,

1) Ky është një bari, nuk është partizan.

2) Këtu të gjithë janë partizanë.

pastaj ushtari gjerman që shkrehu për të tretën herë automatikun. Fytyra e ushtarit iu drodh e iu deformua si një pasqyrim në cipën e ujit kur hidhet një gur në të. Pastaj plaku nuk pa e nuk ndjeu më gjësend. Sytë e tij të hapur e të drejtuar lart, ishin të mbushur me qiell. Kishte vdekur plaku Kalo Çërava nga Trebenishti, që kishte në shtëpi një plakë dhe që kishte në mal dy djem partizanë.

KOVAÇI

Djemtë përpara repartit mekanik qeshnin e bënin zhurmë.

«Jo, s'e kishim ashtu, pa mbështetje, pa mbështetje!»

«Lërojani Nikos, ky mburret, pa ta shohim.» Elsa Gjebrea ishte në rolin e arbitrit.

«Ej, djema, kovaçi, jepjani atij, pa të shihni.»

«Vërtet . . . o Sefë Ajdini, pa hajde, hajde!» Kovaçi Sefë qeshi e shkoi nga ata.

«Hajde de, pa merre këtë shufër e përkule. Pa të shohim, po s'e bëre ti, s'e bën njeri. Ja, zëre me dy duart dhe përkule. E bën dot?» Sefë Ajdini buzëqeshi përsëri dhe, duke bërë një gjest, «S'jua kam ngenë!», shkoi tutje, nga hyrja e repartit. Te qoshja ishte vendi tij i punës. Ai hoqi xhakëtën, veshi kominoshet dhe filloi të thërrmonte qymyrin për forxhën. E hodhi në të, vuri dy-tri copë dërrasa dhe u dha zjarr. Pastaj ndezi motorin dhe i futi ajër forxhës. Gjuhët e flakës nisën të ngjiteshin lart të kaltra e transparente. Ai hodhi përsëri qymyr dhe afroi arkën me bullona. Bullonat i vuri me radhë ndanë qymyrit të ndezur. Pastaj, tek priste të bëheshin, i hoqi një fshesë

vendit rreth e rreth. Bullonat u skuqën. Ai shtypi butonin e çekiçit pneumatik. Motori gumëzhiu, Kovaçi mori me mashë një bullon inkandeshent, i futi fundin në ujë, pastaj e vuri mbi formën metalike në kudhër. Shkeli pedalin dhe çekiçi goditi me forcë «bum, bum!» Ai ktheu formën përmbys, e rrahu përdhe me forcë dhe bulloni doli që andej, por tani me kokën e rregullt gjashtëkëndëshe. Kovaçi shkoi përsëri në forxhë e përsëri te çekiçi. Një ndjenjë e pakëndshme po i rritej brenda. Ajo kishte kohë që i nxirrte krye, po sot po emërziste shumë. Ndoshta për këtë e kishin fajin djali i tij dhe ata djemtë e repartit mekanik. «Kovaç, ç'kovaçezë, — tha ai, — kovaç është ky... korenti, jo unë.» Përsëri iu kujtuan ata djemtë e repartit mekanik dhe i erdhi turp nga vetja. Në pushim ai doli te dera dhe pa rreth e qark. S'kishte njeri. Sefë Ajdini shkoi dhe mori në dorë shufrën e hekurit. Shufra ishte me diametër 20 mm. Ai e zuri në të dy fundet dhe shtrëngoi muskujt. Balli iu rrudh dhe te tëmblat iu bënë xhungë damarët. Shufra mbeti e drejtë. Ai ndjeu të djersitej. U kthye te vendi i punës.

«Je squllur fare, — tha, — je bërë si grua. Ti, Sefë Ajdini, që ke qenë mburrja e shokëve. Po, po, atëherë e ngrije çekanin lart dhe e rrihje hekurin sa përshkënditej gjithë vendi, kurse tani t'i bën korenti të tëra. Mirë e ke, o Sefë Ajdini, tani vetëm bark të ka mbetur të vësh. Vër edhe ca bark dhe gjezdis udhëve pastaj.» Kështu thoshte, tek merrte nga forxha e rrihte bullonat. Bum, bum. «Kot bile më thonë akoma kovaç. E ç'kovaç jam unë!» Bum, bum! «Dikur i kisha krahët hekur së me hekurin matesha, po tani...» Bum, bum!

Tërë atë ditë nuk bëri dy para punë. Foli e foli shumë me veten Sefë Ajdini. Dhe po fole shumë me

veten, tha ai, ke folur pak me punën. Në të mbaruar, hodhi xhakëtën krahëve dhe bëri për nga zyrat. Në korridor dikush i foli. «Si je, kovaç Sefa?» Ai përshëndeti, megjithëse fjalët e tjetrit e shpuan si gozhda në këpucë. Sefë Ajdini trokiti dhe hyri te sekretari i partisë. Ymer Arbana ngriti kokën.

«Çkemi, o Sefë? S'të kam parë, pa hajde, tulu aty.» Sefa u përpoq të buzëqeshte.

«Hiç, o shoku Ymer, ja... punë.»

«Pa hë, ndize njëherë!» [Kovaçi mori cigarenë nga paketa e tjetrit dhe zgjati fytyrën ta ndize. Të dy thithën duhanin dhe u panë një hop.]

«Dua të iki, shoku Ymer, dua të iki që andej; më shpini në një vend tjetër, që të kem punë tamam me krahë.» Kovaçi shihte përdhe. Ymer Arbana fërkoj mjekrën.

«S'të kuptoj, o Sefë, pse nuk je mirë aty?... Mos je zënë me njëri?» Sekretari mblodhi supet i habitur.

«Jo, o sekretar, jo. Po ç'kovaç jam unë aty?... Dua një punë ku të më punojë krahu tamam. Ja, më shpini në gurore të thyej gurin.» Sekretari u mbështet prapa, në karrige. Ai buzëqeshi dhe e pa një copë hierë kovaçin me këtë buzëqeshje.

«Ja ç'na qenka! Hajde, hajde, o Sefë! Ne shkojmë përpara, ti dashke të na kthesh prapa, or vëlla. Po ky është progresi, mor i dashur, nuk e mendvësh tifi? Kështu përparon njerëzimi. Pse, mos kujtoni se njeriu, qoftë dhe fizikisht, u bërka më i dobët kështu? Jo, or Sefë, e ke gabim.»

«Po ja, se si më duket, o shoku Ymer, ç'kovaç jam unë tani? Më parë po...»

«Po mirë, mos e quaj veten kovaç; quaje punëtor, si të duash quajë. Ç'të keqe ka këtu? Mjafton që ti punon, me krahë punon përsëri. Po puna tani është

ndryshe, o Sefë. Pse rrihen me çekan dore të gjitha ato detaje që bën ti sot? Dje kovaçi rrihte një potkua e një sëpatë prandaj ia dilte.» Sefë Ajdini kishte mbledhur duart dhe shihte poshtë, nën tryezë. Sekretari ndezi përsëri cigaren.

«Ke hak, — tha Sefë Ajdini, — ke hak, po se qysh më duket. Kam një djalë në shkollë, për pikturë. Ai më solli një kovaç, e kishte bërë në letër, me bojra e kishte bërë. Ishte një burnë i madh, që kishte ngritur lart çeknin me krahët të fryrë nga muskujt. Kishte dashur të më bënte mua. Ia bëra copë-copë. Djali u skuq. «Po kështu është kovaçi, baba, — tha, — pse nuk punon kështu ti?» E ja, se si më vjen rëndë. Më duket sikur s'punoj sa më parë.»

«Sa për djalin, mirë ia bërë që ia grisë pikturën. Të vijë e të të shohë ty qysh punon pastaj ta bëjë. Po për këto të tjerat nu ke të drejtë, o Sefë! Njeriu sot është më i fortë nga ç'ishte dje. Këtë ta dish mirë. Tani edhe mosha bën punën, plakemi, po s'jemi bërë akoma për të zënë në gojë pleqërinë ama. Ti, Sefë, je po aq i fortë, sa ç'të mbaj mend kur kemi ardhur të dy në fabrikë, të kujtohet?» Sefë Ajdini mendoi hej me duart mbi gjunjë. Pastaj ai ngriti kokën dhe të dy buzëqeshën. Pinë dhe nga një cigare, folën për familjet dhe kovaçi u ngrit e iku. Këmbët po e shpinin nga dalja e ndërmarrjes. Po një mendim e bëri të merrte udhën e repartit. Punëtorët e turnit të dytë po zhvisheshin brenda. Nga porta po dilte Elsa Gjëbrea me dy djem. Sefë Ajdini u buzëqeshi.

«Pa të shohim, — tha — Ç'ishte ajo lodër që thate ju?» Ai la mënjanë xhakëtën dhe mori në dorë shufrën e hekurit. Përqendroi veten dhe u dha krahëve. Gjaku i vërshoi në fytyrë. Hekuri u ep dhe copëra të vogla ndryshku ranë nga trupi i tij.

«E përkuli!» — thirri Elsa Gjebrea dhe përplasi
pëllëmbët. Kovaçi e hodhi hekurin përdhe dhe shkundi
di duart. Djemtë qeshën dhe i rrahën krahët.

«I fortë, i fortë, o Sefë Ajdini. Tamam kovaç»,
— thanë ata dhe i rrahën krahët me admirim.

«Tjetër lloj kovaçi, — tha Sefë Ajdini, — kovaç
elektrik, kovaç me korent.» Ai hodhi xhaketën në
sup dhe buzëqeshi.

GJYSHI IM MUHARREM

Ai rri shtrirë, mbështetur mbi jastëkët e lartë, me vështrimin humbur diku nëpër vite. Buzët i lëvizin lehtë. Ai flet me vete. Ç' thotë ashtu? Ndoshta thotë jetën e tij. Është gjyshi im, Muharrem Pagria. Ditëlindja e tij ka humbur diku përtej, në shkretëtirën kohore të shekullit të kaluar. Thonë që ai është mbi 100 vjeç. Kur i flet për këtë, lëviz dorën ngadalë nëpër ajër: «E ç'pyet? — thotë, — kush i mban mend?! Vitet janë si uji.» Këto kohë të parët i është dobësuar. Edhe veshët e kanë lënë dhe duhet të thërrasësh fort, sa të dëgjojë e gjithë mëhalla. Më rrëqethet trupi kur mendoj se këto janë ditët e fundit të tij. A i vjen keq atij për këtë? Ngul sytë mbi sytë e tij të zbardhur si një film i mxjerrë në diell, mbi buzët dhe mustaqet e zverdhura nga duhani. Nuk dalloj gjë aty. Ndoshta ai s'e jep veten. Një ditë, tek hyja ngadalë e pa u ndier, ai shihte tej, nga xhami i dritares. Duart i mbante të nderura përpara. Nën rru-dhat e syve kullonin dy lotë të mëdhenj e të rëndë. Fytyrën e kishte si të ngurrosur. Buzët i fërgëlluan dhe ai pëshpëriti: «O nënë!» me një zë të ulët zemre, të mbledhur tinguj-tinguj nëpër ndjesitë e tij e të

nxjerrë në hapësirën e njerëzve. Trishtimi sikishte vend në atë fytyrë. E megjithatë dhe ata dy dotë të mëdhenj kishin të drejtën e tyre. Kisha mbetur si një shtangur dhë ndiqja rrëshqitjen e tyre të ngadalshme mbi atë lëkurë të zbehtë e të rrudhur. Po ai më ndjeu. Nuk më pa. Më ndjeu thjesht me intuitën e njeriut që ndien se dikush është pranë tij.

«Hajde, — thotë, — ti, Çapo, je? Hajde, pa qasu tëhu!» Ai e mbloodhi veten. «Pa shih, ç'më kanë këta sy që më lotojnë, o bir. Pa shih, se mos më ka hyrë ndonjë lëmizhdë.» Unë nuk i thashë gjë, dhe i fshiva lotët me tëftunë pëllëmbës. Dhe ai buzëqeshi. Po, ai përpiqet ta fshihë dobësinë e tij. Po vallë a duhet quajtur dobësi kjo?! Ky plak ka rrojtur mbi 100 vjet. (Sa sekonda përmban kjo kohë?) Ai ka lëvizur nëpër këto sekonda. Në shpirtin e tij, që nga dita e lindjes, është mbjellë pema e kujtesës. Tani ajo pemë është rritur shumë, është bërë një baobab. Ca nga degët e tij janë të thata e pa jetë po të tjera gjelbërojnë e bëjnë lulë. (Sa herë ka qeshur e është kënaqur ai në këta 100 vjet? Sa herë është merrzitur e ka sharë jetën e tij?) Ndjaj gjithçkaje njeriu ka një pikë ngopjeje. Po ndaj jetës, vallë, e ka këtë pikë? Jo? Sado të pijë prej saj, kur ajo është e pastër dhe e pamogaluar, ai nuk ngopet.

Plaku më merr dorën në duart e tij. Gishtat e tij shkasin mbi kurrizin e dorës sime. Gishtërinjtë e tij janë të gjatë, me damarë blu të fryrë në anët e tyre.

«Të keqen, o djalë, — thotë ai, — puno mirë, puno shumë, po veten mos e vraf se, po e vrave veten, as për vete e as për njerëzit s'je. Puno me karar. Po hilë ama mos bëj. Hileja s'të nxjerr kurrë në selamet.»

«Hajde, babaplak, — i them unë, — m'i hidh një herë trespiket.»

«Lëri, — thotë, — ç'i do ato përralla, ti ke gramë e shkollë; pse, mos e di ti se ne i bënim tërë ato nga mëndtë e shumtë? S'dinim, or, jo, pa i bënim.»

«Mirë, — i them, — hidhi, s'ka gjë.» Kjo është një lodër e vjetër, që ai ma bënte që kur isha i vogël. Ai i hedh tespihet dhe ato bien mbi minder.

«Të pakat apo të shumtë do?»

«Të pakat!», — i them. —

«Mirë, — thotë, — më mirë mos t'i tamahqar.»

Pastaj merr tespihet në dorë, duke ndarë veç rruazat që ishin në pjesën e paktë. Ai kalon nëpër gishta ato kokrra të verdha me shkëlqim fildishi dhe belbëzon:

«Allah, Muhamet, Ali, Buxhel, . . . Allah, Muhamet, Ali, Buxhel! Tyt, lanet! Ke bërë ndonjë prapësi sot, se të doli Buxhel.» Ky Buxheli është si biçim lugati. Më mirë është të të bjerë Allah, po edhe dy të tjerët s'janë keq. Po Buxheli është keq.

«Duhet ndërruar dhe kjo lodër, — thotë ai, — u vjetërua, i duhen lojtur emrat. Në vend të Allahut e Buxhelit duhet të themi Maks e Kruçov, a ndonjë syfet tjetër si ky.» Qeshim të dy dhe ai përsëri ma merr dorën në duart e tij.

Më kishte dërguar plaku në Përmet të shisja ca kashtë. Kishim një pelë flori. Tek kthehesha, pela u lodh e u djersit. E ndieja që më ishin lagur shalët nga djersa e saj. Atje tek ngjitet Guri i Capit, dy-tre kalorës vinin më të poshtë. I shqova kur u afruan. Ish-te Hasan komiti, Hasoja, siç i thoshin. Mbante hedhur krahut një dogra të shkurtër. Sytë i kishte të zinj si nata.

«Ç'i ke bërë pelës, or t'u shoftë? Po ti e paske ngordhur, o jezit.» Unë mbeta. Ai më pa një copë herë. Pastaj sikur u zbut.

«I kujt je, o trim?» — tha.

«I Asim Pagarisë.»

«Flori paska yt atë e jo djalë. Po pelës ama s'ia ditke tabiatet. Pa hiqe gunën dhe hidhja mbi kurriz se është djersirë e do të ftohet. Bëji të fala tyt eti nga Hasoja i Rrapajve.» Pastaj nduku mustaqen dhe u var poshtë. Trimat e tij e ndoqën. Ja, sikur e shoh tani më duket. Ç'trim që ish, ore, ç'trim! I thoshte plumbit «Hiq te!» I thoshte vdekjes «M'u bëj def!» Qe tmerri i turkut e i zengjinit. Qeshë i ri atë kohë. Më pas shkova tej, në kurbet. Ishim dymbëdhjetë shpirt në shtëpi. Duheshin mbajtur e shpirti s'mbahet veç me frymë. Ndenja vite në Stamboll. Isha bahçevan. Mora një copë tokë me qira, lidha kontratë dhe ç'bëja në të, zarzavate, jeshillëqe, i shisja shtëpi më shtëpi. E, që ta paç llafnë, atje ishte një doktor i famçim, Franciz Aga e thoshin. Se mos shihte fukarenjtë ai. Ish doktor te sulltani, thoshin, pesë mexhide të parën e kish. I shpura një herë ca angjinare, i hante shumë ato dhe këmbëu dy-tri llafe me mua. «Në sabah, — tha, — lipset të haç një gjë t'ëmbël; një llokume, një lugë sheqer a pekmez. Kur bie e ëmbla në stomak, gjithë mikrobet e trupit, ç'janë e nga janë, vijnë e mblidhen rrotull saj. Atëherë të hedhësh mbi të një kupë raki, tēnk. Ajo u bie kokës e i përvëlon.» Kësh-tu thosh, . . . po, Franciz Aga e thoshin, . . . po, ish doktor me famë. S'ishte turk, jo. Po se mos kishim ne që ta bënim këtë marifet?! Farmak s'kishim e jo t'ëmbël. Mezi shpinim ca mexhide të qelbura në shtëpitë tona. Shkuan mote e u ktheva. Shumë s'u kthyen. . .

Unë lëviz nëpër degët e gjelbra të pemës së tij të kujtesës. Shpeshherë ai harron dhe ma thotë një histori një herë, dy herë, tri herë. Po unë e dëgjoj

e s'i them që ma ka thënë. Këndoç librat e historisë dhe, duke dëgjuar tregimet e tij, vë re se si lëviz e gjallërohet ajo. Dhe aty nëpër këtë tablo është dhe ky plak, Muharrem Pagria, janë dhe të tjerë e të tjerë me emra të gjatë e të shkurtër. Them me emra të gjatë e të shkurtër, pasi ai më t'na një ditë se njeriu e ka emrin më të gjatë apo më të shkurtër, jo nga gërmat që përbëjnë emrin e tij po nga ajo se sa ndihet emri i tij rreth e rreth. Kështu, si mund ta ketë emrin të gjatë e të shkurtër.

Kur ai ishte mirë e shëndoshë, zbriste shkallët e dilte jashtë. Në kafe, rreth tij, mbledheshin njerëz, sepse kishte shumë të njohur. Një herë unë i thashë atij se s'bente mirë që pranonte t'ia paguanin të tjerët kafën. Ai tundi kokën dhe shtroi mustaqetfaqeve. Pastaj qeshi dhe më zuri veshin: «Tyt, shejtani! — bëri. — Ke mësuar edhe të kritikosh, pa le! Mos ki dert, o, joo, se e njohin njerëzia (Muharrem Pagria) e e dinë që s'është as kornac e as delenxhi. Bëjmë muhabet të gjatë ne, dhe s'mbetemi me një kafe.»

Dhe tani, që e shoh atë, më vjen si çudi që në gjithë historinë e popullit tim është dhe historia e tij, me gaz e me brenga, me fatkeqësira, me luftë e me përpjekje. Por logjika të bën të mendosh se s'ka gjë për t'u guditur. Historinë e bëjnë njerëzit, ata i japin fizionominë dhe ngjyrën dhe bëjnë që të dallohet një epokë nga një tjetër.

*«Pa po kur ma solli djali në pshat atë potografi-
në e atij Maksit. Ai ishte tërë lesh, si dervish Temja.*

«E ç'është ky, o bir?» — i thashë.

*«Ky është armiku i borgjezisë dhe i shfrytëzues-
ve», — tha ai. Në fillim unë s'i zura besë. Do jetë ndo-*

një fe e re, thashë e unë feve s'u kam besuar kurrë. Plaka-ka qenë myhibe, po unë jo. Me zotin na u më-sua goja; na u bë allahu si opingat që mbathnim, ndaj edhe s'na hiqet nga gjuha. Po se mos na bënte gjë, a? Aq sa na bëje ti që s'ke qenë. E që ta paç llafnë, do jetë ndonjë fe e re, thashë. Po ajo ish tjetër, o bir, ish shpëtimi i njerëzisë. Zengjin i madh thonë që ka qenë ky Maksim me gjithë atë tjatrën, po i lanë të tëra, gjer edhe jetën për fukaranë. Kur kam parë Leninin të zografisur, më pëlqeu sakaq. Dukej që në sytë që ish burrë i mirë. Më thoshte djali atë kohë, po, po ç'ish munduar e ç'kish hequr i varfri me syrgjyne e me arratira. Më hyri në zemër, fap. Njihet njeriu i mirë, ore, njihet që në sytë. Njëherë shkante një njeri në arat tona. Shkante në të errët. Unë kthehesha në shtëpi. Keshe vaditur tej, në Kososevë.

«Ku vete, o njeri, — i thashë, — kthehu ndër ne, se një copë bukë e një jatak e kemi në shtëpi.» Ai qeshi.

«Falemnderit! — tha. — Duhet të shkoj në Frashër.»

«Po Frashëri mban katër sahat udhë, o burrë. Hajde, pa të nisim në sabah me njeri, po hajde.» Ai u bind e u kthye në shtëpi. Ishte njeri i ditur e kish-te gjezdisur shumë.

«Nga të kemi? — i thashë. — Sikur s'je nga anët topa.»

«Jam nga Veriu», — tha. Ai dinte të qeshte me sy dhe, tek të shihte, të dukej sikur hop, të kallej mu brenda në shpirt. Na foli e na foli atë natë, sa na la pa mënt. Pa po ç'i lidhte ato fjalë, usta ish! Kur shkoi, mora vesh se ish komonist i rrezikshëm ai. Zogu e kish bërë syrgjyn. Djalën s'e kisha atë vajt, ishte në shkollë. E kush i mban mend të tëra, o bir... Ka he-

qur i ziu popull, ka hequr, kjo mbahet mend më mirë se gjithë të tjerat. E rëndë ish ajo qerrata jetë. E rëndë dhe s'e mbante dot kushdo. Donte shpatulla të forta ajo. Mos shih sot ti, sot jeta është e lehtë pendë. Të mban, në vend ta mbash.

... Erdhën pastaj motet e luftës. Luftonte itali-ani me grekun. Ish greku i dytë ky. Dha e mori greku po tri avgatë e Kışokut s'i mori e s'i mori dot. Pastaj i hyri gjermani pas dhe e këputi. Ta shihje tërë atë ushtri, me ato uniforma e ato bukurira, si ish katan-disur kur tërhiqej. Iknin e iknin shpirtvlarë dhe i hidhnin të tëra ç'kishin tek iknin, me rroba, takëmë e armë. Atë kohë gjeje e ç'nuk gjeje, stafidhe do a, matara me gjalpë, batanije a plaçkë soj-soj. Eee... Gjermani erdhi më pastaj. S'kish shaka me të, të vris-te ai. U ngjit një herë në fshat dhe në ikëm me kuç e me maç. Djemurinë e kishim partizanë. Ne pleqtë dhe gratë me fëmijë keshëm mbetur. Iu futëm dush-kuç të dilnim la në mal. Po ata na u lëshuan e na zu-në mb'udhë. «Açt, içt!» — seç thërrisnin dhe na futnin tomatikët brinjëve. Burra trima kisha parë shumë edhe vetë, ku jeshë djalë, më mbanin për trim e ko-kërkrisur, po e vërteta është se s'ma nxinte mendja se do ta thyenin djemtë gjermanin. Ish i egër jeziti. Po ja që e çporrën, më ju lumtë dhe i humbi sporua ndër ne.

Në darkë, kur kthehet nga puna i biri, që është dhe babai im, plaku zë e pyet gjerë e gjatë për punët.

«E zutë grurin? — thotë. — Zëreni tani, se fillojnë shirat e janë toka të buta këto.» I biri i tregon për bagëtinë, për lopët e derrat. Derrat plaku i ka zët. Ai mbledh buzët dhe rrudh sytë sikur ata t'i kenë dalë përpara, ja, mu aty. I biri i vë në duar një kulaç luledielli dhe plaku gëzohet si fëmjë. «Të keqen, o

lule!» — thotë. Dhe shkron pëllëmbën mbi faqen e saj, ku bëjnë majë kokrrat e zeza, të pjekura e pëshpërit e pëshpërit me vete i kënaqur e i mallëngjyer.

«Po fol, o, fol fort, — i thotë të birit, — mos fol me vete». Dhe djali i tij s'ka se ç'bën dhe tanimë nuk flet po thërret pranë veshit të të atit për serrat me kaldata dhe pularinë moderne, Plaku tund kokën dhe thotë: «Ashtu, ashtu, ju lumtë e ju paça!» Pastaj tund kokën përsëri e përsëri psherëtin. «Po ne s'kemi ditur, mor bir, mbillnim dy koqe misër dhe me të mbanim frymën. Dhe na dukej se ia dinim tokës të gjitha. Hajde, dynjazeza, hajde!» Dhe lëviz dorën e tij eshtake sikur përcjell me të prapa diellit, «dynjazezën.»

Mëngjeseve ai pyet se ç'ditë është. Kur i thonë që është e diel ai më thërret mua.

«Pa hajde, — më thotë, — pa hajde, o Çapo, e më rruaj një çikë, të shkretën. Pa më merr një çikë këtë qerrata mjekër. Po shih, të më bësh të bukur, poooo, se kam qenë një levend djalë unë në vaftit tim që... pyet plakën të të thotë.»

«Pika!» — thotë plaka e tij me të qeshur që prapa derës. Unë e rruaj dhe i fshi fytyrën me peshqirin e njomur me ujë të ngrohtë.

«Të keqen, o djalë, — thotë ai, — të rrjedhtë e mira si ujë! Në Stamboll vetëm një berber rruante kaq mirë sa ti. Asnjëri s'më rruan kështu, vallahi.» (Të dielën që shkoi atë e rroi ime motër dhe ai po këto fjalë i tha. E me se mund të na shpërblejë tjetër ne ai? Po vallë a meritojmë shpërblim ne, degët e reja nga ai, trungu i vjetër i familjes?!)

Lumi i jetës lëviz brenda tij ngadalë-ngadalë. Bile herë-herë kjo lëvizje mezi vihet re. Ky lumë i lodhur kapet pas brigjeve me krahët e tij ujqorë, mba-

het pas tyre e mezi bën tutje. Plaku e ndien këtë. Ai më thërret mua pranë dhe kërkon që ta ngre më këmbë. Unë i vë duart nën sjetulla. Trupi i tij dridhet. Ngrihet shumë rrallë nga shtrati dhe çdo herë mua më duket si një fëmijë që provon për herë të parë të qëndrojë mbi këmbët e tij. Trupi i tij i gjatë e i kërrusur lëkundet. Nuk qëndron dot. «Lërmë, — thotë, — lërmë! Mbeta ulok, për zonë e vërtetë!» Dhe, si rreh pëllëmbët mbi kofshët e tij të dobëta, diçka belbëzon. Fytyra i zbutet e i zbutet dhe mustaqet i varen poshtë. «Mirë, o bir, — thotë, — shko ti, shko se ke punë.» Dhe më përzë mua. Ndoshta më përzë që të mbetet vetëm e të qajë lirisht, me veten e tij. Se jeta i dhembka njëlloj të riut dhe plakut. Unë shkoj matanë dhe pas pak dëgjoj një këngë të vjetër, që ai e mban gjallë me zërin e tij të zvergur. U vë veshin fjalëve po ato s'merren vesh. Ç'thotë vallë ajo këngë?

Kur u çporr dushmani e u bë e gjitha Parti, djali dërgoi e na mori. «Të vini, — tha. — Ju, dy pleq të vetëm, s'rrini dot aty. Do t'ju marr në qytet, — tha, — tokën ia japim shtetit, shteti është yni tani.» Edhe s'paç shumë qejf ç'është e vërteta, po më erdhi ligisht për djalën, le që s'mbahej plaka pastaj. «Korba, djali, — thosh, — Qysh bën vetëm ai?!» Kështuuuu. Erdhëm në kasaba. Kështu i thosh turku qytetit, kasaba. Po ky qyteti, që thua ti, kish të tjera tabiate. S'të thosh njëri tek shkoje udhës. «Qysh u gdhive, o burrë?» U bënë tridhjetë vjet e prapë s'jam mësuar. Ja, rri e rri e më zë malli. S'ka si dheu yt, jo. Të vjen mall dhe për erën e bajgës. Beh! Ndryshuan të gjithë, qytet e pshat ndryshuan. Erdhi një herë Bali Mejdani ndër ne. E mora ta gjezdis nëpër qytet. «Mbamë, o Muharrem, — tha, — mbamë e mos më lësho se hum-

ba unë, oreee!» E ç'ta mbaja unë?! S'kisha dalë nga ato lagje, ishin bërë të tjera pallate. Humbëm që të dy e s'dinim nga t'ia mbanim. Humbëm, or, për nder. U ndodh një polic, ai na nxori gjer te stacioni i autobusit. Ndryshoi jeta, or, ndryshoi. Po juve, që s'keni qenë më parë, s'ju duket gjë, o, jo. Tani zien dynjaja e gjithë. Ja, dëgjoj radion. I çkoqit ajo të tëra. Bën luftë botë e varfër, lëfton fukaraja. S'u ndreq kjo dynja një herë! Të lumtur jemi ne që kemi Enverë. Lum si ju, or bir, do rroni e do gëzoni! Po neve na qëlloi keq. Na erdhën ditët e bardha tani në fund. Të kishim qenë më të fuqishëm, më të rinj, më mirë do kishte qenë...

Zëri i tij ngrihet e ulet sipas atyre që tregon. Herë-herë, kur flet për diçka që e mallëngjen, mbi lugjet e zhubravitura të fytyrës, nën të cilat ravizohen eshtrat e dala, i ndehet një cipë trishtimi dhe sytë i bëhen të qelqtë. Këta sy i mbaj mend që kur isha në klasën e parë të fillores. Atëherë unë mësova të shkruaja dhe ai më vinte t'u bëja letra të afërmve e miqve të tij në fshat. «I dashur filan e filan, — shkruaja unë, — jemi mirë, lus që edhe ju të jeni mirë, me miqësi e me bereqet.» Pastaj, në fund, kur ai niste me të falat, mbushej një faqe e tërë me emra. Ja, dhe tani ai ka po ata sy. Përsëri po thotë copëra-copëra atë këngën e tij të çuditshme. E mbaron dhe me një duftmë të thellë psherëtin: «Eh... mos qofsh, o pleqëri!» Sytë e tij shikojnë të mitë. Ata kanë një shkëlqim të veçantë. Zëri i ulet fare. Diç kërkon të më thotë. Unë afroj kokën pranë tij. E kuptoj ç'kërkon. Jam mësuar me të dhe tani s'më bën përshtypje asnjë nga kërkesat e tij. E megjithatë një korent i brendshëm m'i dredh qelizat. Shkoj në ballkon

dhe ngul gishtërinjtë në dheun e njërës prej vazove. E marr atë dhé të ngrohtë në dorë dhe vij tek ai. «Na, — i them, — babaplak.» Sytë e tij janë të hapur. Ata shikojnë jashtë, tej xhamave. Por në duar e në fytyrë ka një tendosje të çuditshme. E vë dheun në pëllëmbën e tij të ngrirë dhe ndodhem përpara mendimin jo të papritur, por mjaft tronditës, se ai s'është më gjallë. Po, ka vdekur ai, plaku mbi 100-vjeçar, bujku dhe njeriu i mirë Muharrem.

ALBANA

«Sa daja ke ti, Albana?»

«Një dajë të vogël.»

«E do shumë dajën ti?»

«E dua.»

«Sa e do?»

«Kaaaç!»

Ajo hap duart e saj të vogla sikur do të pushtojë qiellin. Ajo është mbesa ime katër vjeçe. Unë jam daja i saj, tridhjetë vjeç. Unë e dua shumë atë. Sa thjeshtë dhe kollaj thuhet kjo shprehje «E dua shumë atë». Po kur rri pranë saj dhe kaloj pëllëmbët e duarve mbi flokët dhe qafën e saj delikate, më vjen një ndjenjë sikur duhet t'i ruaj duart e mia se mos i shtrëngoju shumë. E dua këtë çupë gjer në çmenduri. Ajo fut fytyrën e saj në gropën e supit tim dhe sëç më thotë, me muzikën e shushurimës së saj për kopshetin, për shoqet, për mamën dhe babin e saj. Unë e mbaj ashtu të shtrënguar pas vetes dhe pastaj zë e puth duke i thënë pranë veshit ca emra përkëdhelës pa kuptim e thujse të pazëshëm. Pastaj ajo kërkon t'i tregoj përralla dhe unë i flas për Kësulëkuqen dhe

dhinë me keqërit. Kur ia kam thënë të gjitha dhe s'kam ç't'i them më (sa e nevojshme është për një dajë zotësia e përrallëtarit), atëherë nis t'i tregoj një përrallë për gjysmagjelin që u nis për kësmet. «Gjysmagjeli ec e ec ec e ec... e ec». Po mirë mo daja, po pastaj?»

«Prit i them, se është rrugë e gjatë shumë. Ec e ec e ec e ec...» dhe vazhdoj kështu derisa kjo monotoni lëbën që asaj t'i mbyllën sytë e të futet në botën e gjumit. Shoh fytyrën e saj. Sytë e saj kur hapen janë të mëdhenj e të bukur. Flokët i ka të shkurtër, krela-krela, (kur ia prenë flokët daja i saj i mbajti inat për shumë kohë së ëmës). E dua gjithçka të saj, si lëviz, si i bën buzët kur flet, si qesh e inatoset, si i shqipton fjalët me «j» në vend të «l»-së...

«Uu... po pse do ikësh ti, daja?»

«Po daja ka punë, moj nuse.»

«Bana të ka xhan ty, daja. Pse s'rri këtu sonte?»

Tani është natë.»

«Po kam punë, të keqen daja.»

«Po mos shko në punë ti, daja. Rri këtu me Banën. Kush të shan ty po mos shkosh te puna?»

«Më shan shteti?»

«Mos shko ti, daja, se i thotë Bana atij shtetit që mos të shajë.»

Po t'i kujtohen këto fjalë kur të rritet, ajo do të qeshë me to. Dhe daja i saj atëherë do ta ngacmojë me shaka: *Moj Albanë, thuaj një çikë shokut shtet që të mos e shajë dajën tënd që nuk do të shkojë në punë». Ajo do të qeshë, sepse atëherë ajo do të kuptojë diçka nga ky mekanizëm që quhet shtet dhe që baballarët tanë e ngritën mes zjarrit e flakëve të Luf-*

tës e të cilin ne bashkë me ta, dhe ajo me shokët, do ta forcojmë dhe ruajmë të fortë e të pamposhtur.

Ajo do të rritet ngadalë dhe shpejt. Them ngadalë, se nganjëherë më pëlqen që fëmijëria e saj të zgjasë e të zgjasë kështu pa fund. Them shpejt, se e di që ajo vetë do që të rritet shpejt e të bëhet e madhe. Po, ajo do të rritet dhe çdo vit do t'i sjellë diçka të veçantë, të vetën. Do të rritet e do të mësojë shumë gjëra. Është fëmijë e lumtur në një vend të lumur. Do të mësojë për vendin e saj dhe tokën e saj, për popullin e saj dhe historinë e tij. Ajo do të hyjë dalngadalë në jetë dhe bota e saj do të rritet. Duke thënë këtë përfytyroj se si rritet bota e saj në formën e ca sferave koncentrike që kanë për qendër kokën e saj të vogël e që hapen e hapen vazhdimisht duke rritur rrezen e tyre. Këto sfera janë fluide, të pakapshme dhe në brendësinë e tyre kanë gjëegjëzat e jetës.

«Daja, atje te kopshti u ajnova me Ajketën.»

«Po pse, moj zhan?»

«Po ajo Ajketa, daja, tha se Ajbana është gënjeshtare, se unë, daja, thashë për fotografinë e Maksit, Ejksit, Jeninit e Stajinit që ata janë shokët e dajës.»

.....

«Pse nuk janë ata shokët e tu, o daja?»

Ç'ti thotë daja asaj? A t'i themi që Marksi, Engelsi, Lenini e Stalini kanë qenë dhe janë shokë të mirë dhe mësues të mirë, shokë të mëdhenj e mësues të mëdhenj jo vetëm të dajës së saj, por edhe të shumë dajallarëve të tjerë? Po ajo do të rritet dhe do t'i kuptojë vetë të gjitha. Do t'i kuptojë radhë-radhë, ashtu siç kupton tani se «gjermani» është i keq e

«partizani» i mirë. Kur është vetëm në dhomë ajo luan, bëhet «partizane», «lufton», futet poshtë tavolinës, poshtë minderit. Por një ditë ajo do të bëhet vërtet partizane, partizane e së resë, e progresit, për ta çuar më larg e më lart, drejt lumturisë, vendin e saj. Kurse tani është kështu... e imtë dhe e brishtë. Unë rri në minder dhe ajo vjen e struket pranë meje. E di pse vjen e më struket kështu ndërsa në dhomë luhatet drita e kaltër e televizorit. Po t'i shohësh sytë këtë çast, ajo i ka të mbyllur. Ka frikë. Ajo trembet kur filmi është me luftë ose me kafshë. I flas që të mos ketë frikë se ato nuk janë prej «vërteti», por ajo e ka të vështirë të më kuptojë. Natën ndodh që shqetësohet në gjumë dhe thërret dajën e saj, i cili ka pushkë dhe «gjejmani ia ka fikën»...

Si i lind njeriut kjo ndjenjë, që të dojë kaq shumë një qenie të tillë si Albana?! E ruaj tek ecën nëpër dhomë e korridor, kur zbret nga minderi e kur i afrohet sobës dhe herë-herë nëpër gjithë trupin më kalon një rrëqethje. Kjo, sepse kam frikë për të. Nuk e shfaq por ndodh që mendoj si ndonjë budalla se mund të vritet këtu apo atje, se mund të ketë këtë apo atë rrezik, se mund ta kërcënojë kjo apo ajo gjë, se, në fund të fundit, fëmijë është. Në këto çaste ndjej se bëhem nervoz.

«Kul do vish plapë ti daja?»

«Nesër.»

«Po kul është nesël, të shtunën?»

«Jo të shtunën.»

«Po kul, kul të fje gjumë e të ngihem plapë në mënxhez?»

Po, kjo është nesër, kur ti të flesh gjumë e të ngrihesh prapë në mëngjes. Po kjo është një e nesërme e thjeshtë, moj Albanë. Kjo është një e nesërme që vjen nga rrotullimi i Tokës rreth boshtit të vet. Po veç kësaj së nesërmeje, ka dhe një Nesër tjetër më të madhe e cila nuk varet nga Toka, po nga njerëzit që janë përmbi të. Me këtë Nesër, ka lidhje gëzimi juaj i sotëm dhe ditët e bardha të kopshteve, lodrat dhe kënga juaj e bukur. «Ne jemi pranvera që solli Partia». Kjo Nesër do të jetë e bukur për ty jo si e nesërmja e zakonshme, kur ti do të gëzohesh se do të vijë daja yt, por do të jetë e bukur sepse do të jetë e bukur për gjithë fëmijët e botës. Dhe ti do të jesh një partizane e vërtetë e kësaj së Nesërmje, do të luftosh për të dhe t'i vësh fishekët e ditëve të tua në shërbim të saj. Sepse nuk ka gëzim më të madh, moj Albana, sesa të jesh luftëtar i asaj ëndrre për të cilën punuan mendjet më të mira dhe zemrat më të mira të njerëzve të të gjitha epokave. Jeta është e bukur dhe këtë gjë nuk është e vështirë ta kuptosh. Po ajo është dhjetë herë më e bukur kur dihet pse jetohet, kur në sytë e tu shkëlqen fuqishëm një pjesë e atij dielli të madh që quhet Komunizëm. Atëherë, ata shokët e mëdhenj të dajës sat, që ti ia tregove Alketës, do të bëhen dhe shokët e tu të mëdhenj dhe ti do të jesh një pjesë e vogël e saj organizate të madhe që ju sot i thoni «Nëna Parti». Kur të vijë kjo kohë, daja yt (edhe ky dajë dëshiron të rrojë shumë e shumë), do të bisedojë me ty jo për Kësulëkuqen e dhinë me kecër, po për Botën e Njerëzit, për Kohën dhe Jetën.

KAPERCIMI I MADH

Partizani Xhelo Merdani kishte ditë që ndiente një si angushti të madhe në zemër. Netëve thujse nuk fliste fare dhe, edhe kur e zinte gjumi, shihte copëra ëndrrash sikur plagosëj, vritej, ndiqej, zihej rob. Kishte kohë që batalioni s'kishte rënë në përpjekje. Flitej se gjermanët po përgatitnin një operacion të madh. Në kompani kishin ardhur shokë nga komanda e brigadës dhe u kishin folur partizanëve për situatën, ku është armiku, ç'forca grumbullon, ç'bën reaksioni etj. Partizani Xhelo Merdani kishte katër muaj e gjysmë në mal. Ai kishte qenë pjesëmarrës aktiv i Lëvizjes në qytet, dhe në celulë. Mëqenëse ishte i shkolluar, u komentonte shokëve ngjarje e situata, u tregonte lajmet e jashtme që dëgjonte italisht në stacionet e huaja. Ai kishte shpërndarë trakte e kishte propaganduar idetë e Lëvizjes në popull, po kurrë s'i kishte rastisur të merrte pjesë në aksione me armë. Dhe ja puna e deshi që të dilte partizan.

Shqetësimi që e kishte pushtuar nuk ishte i befasishëm. Ky shqetësim po e shoqëronte që nga dita e parë që ndodhej aty. Partizani Xhelo Merdani ki-

shte frikë. Kjo ishte e gjitha. Por ai kishte dhjetë herë më tepër frikë t'ia pranonte vetes këtë gjë. Askush në kompani nuk mund të thoshte që ai, Xhelo Merdani, ishte frikakak. E megjithatë, frika ishte, e fshehur diku thellë shpirtit, por ishte e gjallë dhe tmerruese. Vetëm ai e dinte atë ndjenjë të dridhshme, që ngulte kthetrat në krejt qenien e tij, sapo fillonte beteja. Me gjermanin s'ishte e lehtë të luftoje e ta shkulje nga pozicioni. Veshët të shungullonin nga gjëmimet dhe krismat krijonin një zinxhir të paprerë, sikur një teh i mprehtë brisku të griste me dhembje timpanet. Përreth bëhej luftë. Nga çasti në çast mund të të kafshonte një nga ato grerat e nxehta të saj me emrin njërrrokësh «plumb». Ai mund të vinte nga çdo anë, nga çdo armë armiku, mund të të zinte në kokë, në gjoks, në bark, mund të të mbërthente ijeve, brinjëve, të të thyente kockat, kafkën, të të shpërthente muskujt e të të zhalaviste enët e gjakut. Njeriut i shuhej motori i jetës dhe binte i këputur. Kjo ishte vdekja. Atij i vinin në kokë të gjitha këto sa herë që batalioni nisej në luftë.

Partizanin Xhelo Merdani nuk e kishin nxjerrë me zor partizan. Bile këmbëngulja e tij kishte qenë e madhe deri atë ditë që Qarkori vendosi, dhe njëkohësisht plotësoi edhe dëshirën e tij, që ai të shkonte në mal. Atëherë ç'që kjo? Shpeshherë pyeste veten: «Ç'është frika? Pse njeriu ka frikë? A kanë të gjithë njerëzit, në të gjitha rastet, frikë nga vdekja?» Duke menduar këto, ndodhte që ai hynte thellë e ngatërrohej në lloj-lloj fragmente teorish psikologjike që zotëronin në botë e që ai i kishte lexuar lart e poshtë nëpër shtypin e kohës. Ndonjëherë mendonte se të gjithë njerëzit kanë frikë nga vdekja po të gjithë e fshehin këtë gjë. Mirëpo ky mendim s'i qëndronte, kur

shihnte Ali Myftarin, Fahredin Ickën e ndonjë tjetër, që mes flakës së betejës vërtiteshin si të tërbuar, a thua se shkonin jo mes plumbash por mes një shiu që freskonte tërbimin dhe dufin e tyre të brendshëm. Kur ishte akoma në shkollë, ai kishte lexuar teorinë e profesorit Franc Konig, i cili thoshte se njeriu është një kafshë me arsye. Veç arsyes, thoshte ai, njeriu nga asgjë tjetër nuk ndryshon nga kafsha, ai ndodhet i rrethuar nga instinktet e veta, kërkon të ushqehet, vret që të mos e vrasin dhe rigjeneron fisin vetëm pse ky rigjenerim i plotëson një kënaqësi fizike. Frika lind bashkë me të dhe, ashtu si çdo instinkt tjetër, njeriu nuk është në gjendje ta mposhtë; frika dhe të tjera instinkte bëjnë jetën e tij. Xhelo Merdani e kishte diskutuar me shokët në qytet këtë teori dhe bashkë me ta kishte qenë i bindur se ajo është anti-shkencore, antihumanitare e reaksionare. Atij tani i erdhi turp kur mendoi se, i humbur mes arsytetimeve të tij të brendshme, qëllonte që gjente strehim pikërisht nëpër fragmente të kësaj teorie.

E gjithë kjo ishte një peshë e rëndë, që ai mezi e mbante. Fakti që është ndjenjë i duhej ta mbante fshehur nga shokët, skuadra, kompania, bile fshehur edhe nga vetja (sa e çuditshme i tingëllonte kjo: fshehur nga vetja), ia bënte këtë vuajtje shumë herë më të rëndë. Ndryshe do të ishte puna sikur ai ta shprehte: «O shokë, më falni, po unë kam frikë, kam frikë, ju lutem më ndihmoni!» Ndoshta atëherë do ta kishte më të lehtë. Vërtet më të lehtë?! Po pse, a duroheshin për buzja ndaj frikacakut, talljet, mosbesimi, shikimet e vëngëra? Jeta partizane, më pak se të gjitha frikën duronte. Jo, edhe ashtu nuk do të ishte më e lehtë. Po prapë partizani Xhelo Merdani ndiente një shtypje të tillë brenda kraharorit, sa që i dukej si-

kur s'do të duronte dot më, ashtu siç nuk duron dot një tra i drunjtë mbingarkesën për një kohë të gjatë por «lodhet», «lodhet» dhe vjen çasti që thyhet. Mos vallë do ta kishte Xhelo Merdani atë çast? Më shumë ishte ligur e tretur nga kjo ndjenjë, sesa nga mundimi e jeta e malit.

I dukej se i vetmi që ia dinte ankthnin e tij ishte zëvendëskomandanti i kompanisë. Ai sikur e shihte në një mënyrë të veçantë, me një lloj buzëqeshjeje që atij i dukej sikur ai, Asim Korabi e shfaqte në buzët e tij vetëm për ta mishëruar atë, Xhelo Merdanin. Kur u ndesheshin sytë, Xhelo Merdani i shkëpuste ata menjëherë, sikur sytë e zëvendëskomandant Asimit të ishin dy copa çeliku inkandeshente. Kurse komisarari, gjithmonë në mbledhje e analiza betejash në kompani, vlerësonte kujdesin dhe gjakftohtësinë e tij, të Xhelo Merdanit në luftë, «sepse Partia na do të gjallë, — thoshte ai, — që të vrasim e të mos vritemi». Por ajo gjakftohtësi që kishte ai në betejë, nuk ishte normale, ajo ishte gjakftohtësia e një njeriu mendjehumbur, i paralizuar nga frika, që e ruan më shumë se ç'duhet veten. Dhe kaq herë, partizani Xhelo Merdani e kishte përmbajtur me zor veten që të mos shpërthente gulshin e mundimshëm dhe aty, tek ishin të gjithë, të thërriste: «Shoku komisar! Shokë! Nuk meritoj asnjë lavdërim. Unë, Xhelo Merdani, jam një frikakak. . . Ja kjo është!»

Batalioni, që mbronte rrugën e Përmetit nga ana e Leskovikut, pas dy betejash të shkurtra, mori urdhër të lëvizte në drejtim të Qafës së Bimlit. Kongresi i kishte përfunduar punimet dhe te të gjithë partizanët mbretëronte një gëzim i madh. Një frymë e re, e

veçantë lëvizte tani pas Kongresit në batalion. Këtë frymë e shprehnin urdhrat e udhëzimet nga brigada, sjelljet e shokëve të shtabit, fjalët në popull dhe diçka e papërcaktuar që lëvizte. Tani lufta kishte marrë një formë më konkrete, dhe partizanët e dinin se nuk luftonin vetëm për çlirimin e vendit por edhe për të vendosur pushtetin e tyre, pushtetin e popullit.

Kishte ditë që kishte filluar Operacioni i Qershorit. Ushtarët e fanteris gjermane, me pantallona të shkurtra e automatikët krahaqafë, dukeshin nga larg si gjarpinj të gjelbër, që zvarriteshin me shpejtësi. Reaksioni i atyre zonave mori gjallëri. Venin e vinin njerëz të ikur nga fshatrat që digjte gjermani. Xhelo Merdanit iu afrua një plakë me dy fëmijë të vegjël që s'ia lëshonin kindat e leshtë të fustanit. Plaka zgjati dorën dhe preku faqen e tij.

«Trimi i nënës, — tha plaka, — sa më ngjet me tim bir, o të keqen! Na dogji gjermani të keqen nëna, na dogji e na shkretoi i mallkuari. Plakun me të vëllanë e tij, m'i muarr. Kur u vunë flakën shtëpive, plasën xhephanetë që kish fshehur plaku kur iku greku e që ruante për djemtë e maleve. Ata po, u xhindosën dhe e hoqën osh të ziun plak. Thonë që i shpien në Korçë, ku di unë e zeza. Këta i kam të djalit, janë trembur zogjtë e nënës.» Xhelo Merdanit shkoi dorën mbi kokat e fëmijëve. Në fytyrat e tyre të pluhurosura nga udha, dukeshin gjurmët e lotëve.

«Mos u mërzit, moj nënë!» — tha ai sikur t'i flishte vetes.

«Jo, të keqen! Ju ka ju nëna, trimat e nënës!» Plaka përsëri preku me gishtërinjtë që i dridheshin faqet dhe qafën e tij. Xhelo Merdanit i dhembti shpirti. «A mendohet vdekja kur sheh këtë pamje, — tha

ai. — Prej çfarë lloj materjeje je bërë ti, Xhelo Merdani, që paska gjetur tokë të mirë te ti gjembi i frikës?!» Plaka futi dorën në torbë dhe i zgjati një copë kulaç. Kulaçi u end disa herë nëpër duart e të dyve.

«Jo, — tha plaka, — merre, të keqen, ka tjetër nëna, merre, se jeni për udhë e për luftë.» Pas pak partizani rendi pas kompanisë ashtu i hutuar e i vrarë në shpirt.

Befas kompania u gjend e rrethuar. Ajo ra në përpjekje në tri anë dhe u zmbraps në thellësi të luginës. Gjermanët, të ndihmuar nga kallauzë të reaksionit, zunë grykën e lumit. Lufta vazhdoi gjithë ditën. Natën, komanda e kompanisë dhe komunistët bënë mbledhje dhe vendosën të sulmonin nga verilindja, pasi në atë drejtim duhej të ndodhej dhe pjesa tjetër e batalionit. Përleshja zgjati rreth një orë. Kompania nuk çau dot. Në përleshje, nga partizanët u plagosën Ali Myftari dhe Ollga, një nga çupat e kompanisë. Ashtu nëpër natë, kompania rrëshqiti në pyll gjer rrëzë Nemërçkës. Partizanët u futën nëpër shpella. U gdhi. Gjermanët filluan të hidhnin mortaja më kot nëpër pyll. Tymi ngrihej gjer lart përmbi ahët. Degë të rënda thyheshin me zhurmë. Komandanti i kompanisë shtrëngonte nofullën me dorë. Komisari rrinte pranë Ollgës, që ishte në kllapi. Ajo kërkonte ujë, kërkonte nënën, pastaj përsëri ujë. Në heshtje e gjithë kompania kërkonte ujë. Shkëmbi i shpellës ishte i thatë e i zhuritur. Partizani Xhelo Merdani e thirrën te komandanti.

«Do shkoni la, — tha ai, — ti, Xhelo, me Hasanë, ngjituani la, kërkoni skërkat, kanë dëborë skërkat. Ti, Isuf, jepu thasë. Mbushini thasët me dëborë. Muarrtë

vesh? Me kujdes! Mos u vrini, se vritet e gjithë kompania. Muarrtë vesh? Hajde, o burra!» — Komisari u buzëqeshi.

«Sa më shpejt, shokë!» — tha ai dhe ngriti grush-tin. Ata u nisën të dy. Lart, përmbi shpellat, krisën «Sharset». Ciflat e gurëve kërcenin përpjetë, sikur i gërryente dikush me dhëmbë. «Tani mori fund», — tha Xhelo Merdani. Hasani shkiste përpara si kunda-dhe. «Kush mori fund, ti, frikacak? Ec përpara dhe hiqe mendjen andej.» Partizani Xhelo Merdani grin-dej me veten e tij. U deshën tri orë të ngjiteshin lart. U gjakosën në pëllëmbët dhe poturet e të dyve u bë-në për ibret. Ata u kthyen pasdreke. Erdhën dhe ho-dhën në shesh të shpellës thasët e dëborës. Xhelo Mer-dani lëshoi thesin dhe u ul rrëzë shkëmbit. Ai buzë-qeshi i lodhur. Partizanët lëvizën drejt dëborës.

«Ndal, — thirri komandanti, — asnjë mos hajë dëborë si i babëzitur! Isuf, ndaju nga një copë sa të shuajnë etjen!» Partizanët shtrydhnin dëborën në bu-zët e zhuritura. Te thesi i Xhelo Merdanit u gjetën dy plumba.

«Urime, — tha zëvendëskomandant Asimi, — e shkove radhën, Xhelo. Tani s'të zë më plumbi ty.» Xhelo Merdani buzëqeshte si nëpër ëndërr. Në darkë Ollga vdiq. Kompania e ndjeu thellë këtë humbje. E varrosën përpara shpellave. Pastaj u dëgjuan krisma. Batalioni kishte hyrë në luftë, në verilindje. Kompa-nia u ngrit dhe lëvizi. Në mesnatë ajo u bashkua me forcën kryesore të batalionit, që kishte pushuar luf-timet e së bashku me të ajo përparoi drejt Qafës së Bimlit.

Tempi i lëvizjes që i shpejtë dhe partizanët ndi-heshin të lodhur. Kompanitë zhvendoseshin jo shumë larg njëra-tjetrës. Në ndalesën e fundit, komanda e

batalionit nisi një pararojë të avancuar, e cila tani ishte shkëputur mjaft prej nesh. Po ngrysej. Xhelo Merdanit iu kujtua Zara. Mos ka dalë partizane dhe ajo? Ai ka thellë në një xhep shaminë e saj. Ka katër muaj e gjysmë që e ka atë shami. Kur erdhi në mal nuk mundi të ndahej vetëm për vetëm me të. Megjithatë, çastin e fundit i tha: «Zarë, harrove shaminë.» Ajo e pa në sy. «Mbaje, — ia ktheu, — ndoshta të duhet. Ma jep kur të takohemi.» Dhe bëri me shenjë lart nga mali. Ka dalë partizane ajo vallë? Ai nuk ka asnjë lajm. Xhelo Merdani shkund kokën që të mos e zërë gjumi. Pse s'e caktuan atë me pararojën? Ai kishte kërkuar të shkonte. Po komisar i buzëqeshi e i rrahu krahët. «Rri ti, Xhelo — tha ai, — duhesh këtu. Ti di të përmbash mirë veten dhe shokët në betejë.» Xhelo Merdanit i erdhi ligsht. Sigurisht që me pararojën shkuan të zgjedhurit. Rreziku aty ishte i madh. Ata mund të ndesheshin çdo çast me gjermanët, që kërkonin të zinin të parët Qafën e Bimlit. Shkoi dhe Aliu, Fahredini, Merzo Osmani me gjithë të birin 16-vjeçar, Dalipin. Merzo Osmani i thoshte djalit: «Pa shih se mos merr ndonjë plumb në vend të lig, se do të t'i bëj veshët opingë, ta dish.» Ishte shaka-xhi dhe ku ngulej ai, ngjallej gazi. Atë djalë të rritur kishte. E kishte lënë gruan me tre vocërrakët dhe plakun e tij. «E kam kapedane gruan, — thoshte. — Mos kisha ata këlyshërit, do dilja në mal familisht.» Këto vërtiste në kokë Xhelo Merdani dhe shtrëngonte pushkën pas shpine. Dy ditë më parë, në një bisedë me një rreth partizanësh, komisar Veliu kishte thënë: «Trim është ai që e di pse e bën trimërinë, ai që e do jetën sa s'bëhet dhe e jep pjesën e tij nga kjo jetë, për ta bërë dhjetë herë më të mirë për ata që vijnë më pas. Ky

është trimi.» Dhe komisari kishte parë shokët në sy e sytë i kishte pushuar më gjatë te Xhelo Merdani. Pse i kishte mbajtur sytë tek ai komisar Veliu? «Trim është ai që e do jetën...» «Edhe unë e dua jetën, Çdo genie e gjallë...» Atij iu kujtua profesori Konig. «Në dreq!» — shau me vete partizani Xhelo Merdani. Po të kishte pas shpine pushkën e tij ai profesor me gjyzlykë (atij i dukej se patjetër ai duhej të kishte gjyzlykë), dhe të kishte ecur dy ditë kështu, me dy orë gjumë dhe të kishte përpara një ditë lufte të përgjakshme, atëherë të shihnin si do ta bënte teori-në. Xhelo Merdani shau përsëri. Pastaj u pengua pas një guri në errësirë e desh ra.

«Të zuri *gjumi*, o Xhelo?» Krah tij u afrua Asim Korabi.

«Jo, shoku Asim... ja ashtu...» Nga përpara erdhi urdhri për të ecur më shpejt dhe në heshtje.

«Kemi kohë të mirë nesër,» — pëshpëriti Asimi.

«Të mirë», — foli Xheloja dhe pa vilat e yjeve që vareshin nga qielli, Yjet kishin nisur të zbeheshin. Dalngadalë po zbardhte. Batalioni bëri një pushim të shkurtër dhe u nis përsëri. Tej u dukën konturet e maleve, Qafa e Bimlit ishte fare pranë. Befas u dëgjuan armë. Komandanti e ndau kompaninë më dysh, ai doli në krye me një mauzer të shkurtër në dorë.

«O burra, — tha, — atje po vriten shokët. Po u mbyll Qafa e Bimlit, rrezikohet gjithë brigada.» Xhelo Merdani vrapoi pas Hajredinit, komandantit, të skuadrës. Qafa e Bimlit ishte e ngushtë, me një luginë të sheshtë në krye. Shokët e pararojës ishin përplasur aty me armikun. Xhelo Merdani nuk kishte kohë të mendonte. Kjo nuk ishte një betejë ku mund të zije një pozicion e të qëllonte qetë e qetë. Ai shqoi përpara Fahredin Ickën tek vraponte gjysmë

i përkulur me automatikun si një lodër në duart e tij të mëdha. «Oho, hoho!» — bëri Hajredini dhe mori vrysh. Një mitraloz gjerman mbiu si kërpudhë në krah të sulmit. Merzo Osmani u kthye dhe u nënviz drejt tij. Gjermani e pa dhe i ktheu mitralozin. Diçka i kishte ngecur dhe lëvizte duart me nervozizëm. «Baba!» — bëri Dalipi dhe u hodh dhe ai. Gjermani shkrepiti mitralozin. Merzo Osmani, i madh e i rëndë dhe Dalipi i vogël, ranë në një kohë mbi të. Xhelo Merdani e pa gjithë skenën me dimensionet e vërteta kohore. Ajo u zhvillua para tij sa hap e mbyll sytë. Xhelo Merdani u drodh. Ai priti që ata të dy të ngriheshin, por nga gropa ku ishte mitralozi gjerman nuk u ngrit njeri. Ai vrapoi atje. Dora e Dalipit kishte mbetur e shtrënguar mbi krahun e të atit. Partizani Xhelo Merdani ndjeu t'i mjegulloheshin sytë. Ai shtrëngoi kapakët e tyre dhe lotët i shkanë poshtë si rruaza. Mjekra i dridhej si në një acar të paparë. Ai rrëmbeu mitralozin gjerman nga duart pa jetë të mitraljerit dhe bëri poshtë. Shiriti i fishekëve varej pas tij.

«Oo... oo!» — thirri Xhelo Merdani dhe e bëri vetëtimë përpara vetes. Në gojë kishte shijen e kripur të lotëve. Ai kishte mbledhur nofullat sikur bluante dhëmbët dhe ndiente vetëm krismat e mitralozit të tij. Hajredini shikonte i shtangur vrapin e tij të zjarrtë.

«Xhelo! — thirri dikush. Asim Korabi vraponte pas tij dhe shtinte me ndalesa. — Kujdes, Xheloo!»

«Oo... oo! — bëri përsëri Xhelo Merdani. — Përpara, orece, me dorë, ore, me dorë!» Ndiente ajrin që i fishkëllente në vesh. Po plumbat ku ishin? Ku janë krismat e luftës? «Do t'ju vras, — tha ai, — do t'ju vras, o bisha, në emër të jetës. Po të jeni ju gjallë, unë vdekur se vdekur jam, edhe Zara e nëna vdesin, mën-

gjeset bëhen blazë dhe diellin do ta kemi me zinxhirë. Unë, Xhelo Merdani, do t'ju vras.» Gjermanët u prap-sën përpara tij. Thirrja partizane ushtoi mbi qafën. Befas ai ndjeu se u lodh. Jo, tha, nuk do të lodhem kurrë nga ky vrap. Shtiu përsëri dhe përsëri gjithçka përpara tij u përflak. Dora mbi tytën e mitralozit i dogji. Ai u mundua të thërriste, por zëri s'i bindej më. Ndjenja e lodhjes iu rrit, ai e kuptoi se s'mund të ecte më, bile se s'mund të qëndronte as në këmbë. Gjermanët ishin thyer në të gjithë qafën dhe po tërhiqeshin poshtë. Partizani Xhelo Merdani preku gjoksin dhe dora iu njom. «Gjak, — tha ai, — ja dhe gjaku im». Për këtë gjak ishte trembur aq shumë ai? Ai deshi të buzëqeshte. Hapësira përpara iu sfumua. Gjithçka u bë fluide dhe atij iu duk sikur s'peshonte fare. Ecte dhe mitralozin s'e lëshonte nga duart. Pastaj, tek rrëzohej, ndjeu përsëri t'i endej në kokë diçka e papërcaktuar, diçka për jetën dhe vdekjen. Dhe ra ashtu, me sytë të hapur. Fytyra e zëvendëskomandant Asimit iu drodh mbi vete. Ai deshi t'i thoshte diçka atij, diçka, për shembull, që ta falte, se kishte qenë frikacak. Por s'mundi. Shokët e gjetën të mbytur në gjak, në krahët e Asim Korabit.

Partizani Xhelo Merdani ndenji tri javë në spital. E kishte marrë veten po akoma nuk ngrihej dot nga shtrati. «Është i dobët, — thoshte mjeku, — ka derdhur shumë gjak.» Një mëngjes, tek rrinte me kokën mbështetur mbi jastëkët e lartë dhe vështronte nga dritarja elbin, që e lëpinte një erë e hollë, erdhi komisar Veliu. Xheloja u drodh kur e pa dhe zemra i regëtiu me vull. Komisari e përqafoi dhe e puthi në buzë.

«Trimi i kompanisë», — tha ai.

«Jo», — pëshpëriti Xhelo Merdani dhe u shkëput nga përçafimi i tij. «Jo, —tha pastaj më fort, — unë nuk jam trim, o komisar, trim ishte Merzo Osmani, Fahredini. . . unë jo, kam qenë frikacak. Ti nuk e di ç'frikë kam pasur.» Komisari e tërhoqi nga vetja. Dora e tij e fortë shkau nëpër flokët e Xhelos.

«E di, — foli ai dhe i ngriti kokën e i pa sytë partizanit, — e di, të gjitha i di.»

«Si. . . ti. . .», — Xhelo Merdanit po i mbahej goja.

«Po, o Xhelo, — tha komisar i dhe i shtrëngoi flokët, — e kisha kuptuar, ashtu siç kisha kuptuar se ti do të vije te trimëria thjesht dhe natyrshëm, duke e përbuzur vdekjen.» Të dy u panë në sy për një kohë të gjatë. Pastaj Xhelo Merdani ra mbi jastëkët dhe vështroi jashtë dritares. Ndoshta vërtet ai ishte trim. Ku ishin ata vargonj, që ia bënë inaq të rëndë kafazin e krahavorit? Në drej ai profesori me syze Konig, me gjithë pseudoteorinë e tij. Jo, njeriu nuk është si kafsha, që i bindet forcës nën instinktin e frikës. Njeriu i vërtetë di pse lufton e përpiqet. Nëse vritet, kjo do të thotë se ato momente ai ka djegur gjithë karburantin e jetës që i mbetet dhe nga kjo ka ndezur një zjarr të pashuar lavdie dhe nderi, zjarr që zbardh mëngjeset e popullit të tij. Po, ai ishte bërë trim. Komisari e shikonte me buzë në gaz.

«Ç'mendon?» — pyeti ai.

«Mendoj se sa bukur është të jesh trim.» — foli Xhelo Merdani ashtu si nëpër ëndërr. Komisari i shtrëngoi dorën.

«Po, bir, — tha ai, — e bukur është të jesh trim për luftën tonë». Xhelo Merdani buzëqeshte. Sa e vështirë kishte qenë e gjithë kjo. Kishte kapërcyer një

luftë, kishte duruar vuajtjet e vështirësitë. Po ky ishte kapërcimi më i madh. Ai kishte kapërcyer veten në një botë tjetër, më të re e më të mirë.

Ata u panë përsëri në sy. Përpara kishin akoma ditë lufte e betejash. Por, partizani Xhelo Merdani i shikonte të gjitha i qetë dhe me buzëqeshje.

FUSHË LUFTE

Puna në Institutin e Luftës Kimike Kundër Ndotjeve, kishte filluar. Drejtori zbriti nga makina dhe hapi korrespondencën që kishte ardhur. Ai diçka pëshpëriti në korridor, për atë që ishte vapë e madhe dhe që Instituti ishte shumë larg nga qendra. Ky Institut kishte dy vjet që ishte krijuar. Ai kishte dhe dhjetë stacione-pika në rrethe të ndryshme të Republikës që merrnin çdo ditë precipitatin e pluhurit atmosferik dhe, me një analizë të thjeshtë, përcaktinin përmbajtjen e përtafërt. Këtë përmbajtje ia komunikonin Institutit me telefon. Pastaj kampioni i marrë çdo ditë dërgohej atje për një analizë më speciale. Me të dhënat e stacioneve të rretheve, Instituti përpilonte një buletin ku evidentohej përqindja e elementëve të ndryshëm kimikë që konstatoheshin në ajrin e qyteteve dhe fshatrave të vendit.

Sapo mbërriti në zyrë drejtori thirri sekretaren dhe e porositi të vendoste një lajmërim për një mbledhje kolektivi, pasi do të shqyrtohej plani i punës shkencore të Institutit për vitin e ardhshëm. Shqipërisht, laborant i ardhur nga NISH Kimikja dhe sekretar i organizatës bazë të partisë së Institu-

tit, pa sekretaren e drejtorit tek po vendoste në stendë lajmërimin dhe shfryu nga hundët tymin e duhanit.

«Ç'ke kështu ti? Ke ditë që i ke varur turinjtë, Shaqo,» — i tha Elvira duke buzëqeshur kur ky hyri në zyrë. Shaqir Skëndoja u përpoq t'i përgjigjej buzëqeshjes së saj.

«Sa të doli karboni tek Elbasani ty?» — tha.

«Elbasani? 2.7%. Nazmiu ia ka marrë dorën mirë, aq e kishte dhe ai.» Nga dhoma përballë erdhi Nesti, kimist i lartë.

«Ke cigare, Shaqo? Aty te rruga jonë ka ardhur një shitëse që më shumë mbyllur se hapur e mban dyqanin.» Ai ndezi cigaren dhe seç tha për analizat me rëntgen. Pastaj iku. Shaqir Skëndoja vuri bërrylat mbi tavolinë dhe mbështeti kokën përmbi duar. Ishte i shqetësuar. Instituti që rritur e zgjeruar. Për çdo vit merrte kuadro e pajisje. Shteti kishte harxhuar miliona me stacionet e ngritura në rrethe. Po si po e justifikonte Instituti këtë rritje?! Ai vetë e kishte biseduar dhe në organizatë këtë gjë. Çfarë jepte Instituti konkretisht? Ai synonte të rriste saktësinë e matjeve, merrte aparatura të reja për çdo vit, por, në fund të fundit, kujt i vlente buletini i tij? Përse duhej gjithë kjo punë? Për ndonjërin këto mendime qenë të papritura, ndërsa drejtori kishte kundërshtuar me forcë. Ai kishte mbajtur një fjalë të gjatë për shkencën, për atë se si ne jemi mësuar t'i bëjmë punët si zanatçinj pa shkollë, se ç'perspektiva hap puna e Institutit etj. . .

Shaqir Skëndoja shoi cigaren pas faqes së xhamtë të tavllës dhe u ngrit. Nga dhoma ngjitur dëgjohej zëri i Xhevdetit, që lidhej me rrethet me telefon e merrte të dhënat. Shaqiri zbriti poshtë në katin

e parë ku ruheshin preparatet e ardhura dhe mori të gjitha kutitë e javës së fundit. Pastaj hyri në laborator dhe filloi analizën bashkë me Ramiun. Ramiu ishte djalë i ri që bënte stazhin pas mbarimit të Universitetit. Ata punuan të dy një copë herë, pa folur.

«Ti dukesh i lodhur, shoku Shaqir, — tha Ramiu, — lere po të duash, i vazhdoj vetë.»

«Më plase me këtë «shoku Shaqir», hiqe ore, të marrtë e mira, njëqind herë ta kam thënë». Ramiu u skuq dhe desh derdhi epruvetën me acid. Shaqiri e pa me dashamirësi. Pastaj e zuri nga bërryli.

«Ore Rami, nuk të kam pyetur, a të pëlqen kjo punë? Si të duket e gjithë kjo që bën Instituti?» Ramiu mbloodhi supet me buzët e mbyllura dhe vështrimin disi të hutuar.

«Tani... si të them unë... po ja, tani... punë për kimist këtu ka. Punë e bukur është, po ama... gjithmonë e njëjta gjë... Pastaj ne duhet t'i përgjigjemi emrit që ka Instituti, duhet të bëjmë diçka për këto ndotje, lidhur... si të them, ja, lidhur me masat për mbrojtjen... tani edhe vetë s'e kam shumë të qartë, por diçka duhet bërë.»

«Po, diçka duhet bërë,» — përsëriti si në ëndërr Shaqir Skëndoja.

Ata u takuan të dy mbasdite. Suati ishte shoku i tij i vjetër në ndërmarrjen ku kishte qenë. Tani ai qe bërë përgjegjës reparti dhe kishte po atë gjallëri, humor e dëshirë për punë direkte. Ndërsa po shëtitnin përgjatë bulevardit të madh, Suati diçka po tre-

gonte për një lloj boje të re kundër ndryshkut që do të prodhonin së shpejti.

«A e di sa hyn në punë kjo, Shaqo? S'e merr me mend ti. Kur e eksperimentuam, erdhën shumë punonjës të ndërmarrjeve të tjera. Bah, sa u gëzuan ca nga ata. «Na shpëtuan, ore, — thashë, — se kemi gjetur belanë me ndryshkun. Në fakt, e sillte vaporin nga jashtë, po ama kushtonte sa të dhemb koka ta mendosh. . . Ore, po ç'ke ti kështu? Më duket se po llap kot unë, ë?» Ai e shkundi shokun nga krahu.

«Jo, jo. . . vazhdo. — Shaqiri e pa në sy. — Dëgjo, Suat, më duket se kot ilka nga ndërmarrja,» — tha ai pas pak dhe shtypi me forcë e flaku tej kutinë bosh të shkrepësës.

«Ç'flet kot dhe ti?! Pse, pak punë ke aty? Pastaj aty merresh me shkencë, o babë», Suati qeshi dhe e shtyu me bërryl.

«Suat, unë nuk po bëj shaka.» Sytë e Shaqirit shihnin përpara, dy-tre metra larg këmbëve të tyre.

«Po ne. . . — nisi Suati, — ne sikur e kemi bërë muhabet këtë gjë, apo jo?»

«Jo ashtu siç duhet, — tha prerë Shaqiri. — Pastaj, dreqi ta hajë, se mos kemi ndonjë tru të përsosur filozofik që t'i kuptojmë të gjitha e t'i nuhatim të gjitha. Në fillim e gjithë ajo që bëjmë ne aty m'u duk e bukur shumë.. Nëpër mbledhje thoshnin se si i kishim realizuar planet, si i kishin përfunduar temat e ndryshme që kishte Instituti, dy punonjës tanë u bënë kandidatë shkencash dhe më dukej se e justifikonin vendin dhe rrogën që merrnin. Po, avash avash e pashë se po shtoheshin, po i rritnim kërkesat dhe sot kam arritur në përfundimin që ne nuk i japim atdheut aq sa i marrim. Për kaq sa bëjmë ne, do mjaftonte një grup i vogël pune, i ngritur ndoshta dhe

pranë një instituti tjetër. Kurse ne jemi një Institut i tërë që rritemi e zgjerohemi për vit. Më kupton, nuk them se një Institut si yni s'duhe të marrë përmasa». Ai heshti dhe mori frymë thellë. Suati i preku krahun.

«Vetëm ti e ke këtë mendim?»

«Si këtë mendim?»

«Ja, këtë mendim, që Instituti po fryhet së tepërmi dhe po shpenzohet shumë për të.»

«Kam biseduar me shokë aty. E kam shtruar dhe në organizatën-bazë. Megjithëse organizata jonë është e vogël në numër dhe një pjesë më kanë për-krahur, prapëseprapë e shoh se s'është e lehtë. Dëgjo, Suat, këtu ndërhyjnë shumë probleme, interesi personal, rehatia etj. Rrogat aty janë të mira dhe puna është e preferueshme për këdo. Pastaj drejtori është njeri i shkathët. Ai di ta reklamojë punën; futet kudo dhe kudo nxjerr ndonjë përfitim për Institutin. Ja, për shembull në mbledhjen e fundit. Ishte puna për planin e këtij viti. Plot gjëra u thanë; po... Kemi bashkëpunim me Ministrinë e Ndërtimit, të Industrisë, por u japim atyre vetëm të dhënat kimike, ç'përmban pluhuri i çimentos, gazrat e azotikut, pluhuri i metalurgjisë etj. Dhe konkluzioni është që oxhakët u dashkan bërë kaq të lartë dhe jo aq sa janë. Tani do të fillojmë studimin e ndotjeve në ujëra, do të marrim aparate të reja, njerëz të tjerë, drejtori me dy-tre specialistë do të shkojnë jashtë shtetit për eksperiencë etj., etj. A e kupton këtë ti, Suat?» Ai ishte nevrikosur dhe pothuajse thërriste.

«Mirë, mirë, po ule zërin. — Suati u vrenjt. — Hajde, — tha, — ulemi aty përtej dhe e bisedojmë më qetë.»

Katër punëtorët e ardhur në mbledhjen e kolektivit, rrinin në tavolinat e para. Në presidium ishte drejtori, Shaqir Skëndoja dhe Kosta Brahimi, instruktor i komitetit të partisë së rajonit. Punonjësit ishin ndarë në dy pjesë dhe në sallë ndihej kjo.

«... Shkenca e kohës kërkon saktësi dhe punë me kualitet. Sot nuk mund të ecet më me parametrat e dikurshëm. Gama e gjerë e aparaturave që na vihen në dispozicion këtë vit, do të bëjë që të arrihet ky qëllim. Veç kësaj problemi i përcaktimit të ndotjeve hidrologjike kërkon një mobilizim total të energjive të punonjësve tanë. Por, nën udhëheqjen e organizatës-bazë të partisë dhe me përpjekjet e të gjithë shokëve, do t'ua dalim mbanë detyrave që na ngarkon Partia dhe shteti.» Drejtori mori frymë dhe buzëqeshi. Ashtu me buzëqeshje vështroi Kosta Brahimin dhe u ul e fshiu me shami mjekrën e djer-situr. Pastaj foli Shaqir Skëndoja, që tha se shokët mund të fillonin nga pyetjet dhe diskutimet. Në sallë me gjithë të ardhurit bëheshin 42 vetë. Shumica e tyre vështroinin mbi tavolina. U bë një heshtje e gjatë dhe rënduese. Shaqir Skëndoja që skuqur në fytyrë. Drejtori diçka i tregonte nga fletët e planit. Kosta Brahimit, i cili shikonte gishtin e drejtorit dhe një rrudhë e thellë i që krijuar në ballë.

«Me leje, shokë, nëse më lejoni, po flas unë.» Një nga punëtorët e ardhur, që ngritur në këmbë dhe po shkundte kyçet e duarve.

«Shoku është Gani Estrefi, nga uzina e derdhjeve preçize,» tha Kosta Brahimi dhe i buzëqeshi punëtorit.

«Unë nuk jam specialist, shokë. Dhe shumë detaje të punës suaj nuk i di mirë. Por, edhe pse nuk jam specialist i kësaj fushe, — ai e ngriti zërin, —se

ç'bën Partia, si e drejton ajo punën, ç'i duhet këtij vendi, ku duhet të synojë shkencë jonë, këto të gjitha do të isha fatkeq po të mos i kuptoja. Duke lënë mënjanë ndonjë sukses të punës suaj, shokë, më duket se puna e Institutit tuaj nuk është drejtuar atje ku duhet. Neve nuk na duhet shkencë për shkencë. Në qoftë se ju keni botuar 12 artikuj shkencorë këtë vit, bravo ju qoftë, në qoftë se keni mbrojtur dy kandidatura për kandidatë shkencash, përsëri bravo ju qoftë, në qoftë se keni përfunduar studimet tuaja sipas temave të përcaktuara në planin e punës, përsëri bravo ju qoftë, po, në qoftë se ju deri tani nuk i keni dhënë asgjë ekonomisë sonë, asgjë konkrete, haram u qofshin të gjitha!» Salla gumëzhiu. Njerëzit pëshpëritën njëri me tjetrin.

Më poshtë Gani Estrefi foli për atë se si e shtron Partia çështjen e revolucionit tekniko-shkencor. Ai solli shembuj të ndryshëm nga ndërmarrje e institucione të tjera të vendit që kishin bërë përpjekje të lavdërueshme në këtë drejtim.

«Në asnjë zbatim konkret nuk e gjejmë firmën e Institutit tuaj shokë. Kjo nuk duhet të vazhdojë kështu. Duhet patjetër të gjeni vendin tuaj në gjithë sistemin tonë të ekonomisë, përndryshe kot që jeni. Lidhuni me ndërtimin, jepni mendimet tuaja të bazuara në shkencë, lidhur në ndërtimin e veprave të mëdha, lidhur me pajisjet e aspiracionit dhe rrugët e ndryshme të proceseve teknologjike, për të shmanhur ose pakësuar këtë apo atë lloj ndotjeje atmosferike... Më duket se këtu ka nevojë për thellim, shokë... Nuk justifikoheni dot me atë që në të ardhmen këto studime do t'i vlejné ekonomisë. Shokë, s'themi jo, edhe e ardhmja na preokupon, por më parë e sotmja. Ç'mund të bëjë Instituti juaj për vitin

që vjen, që ta ndihmojë konkretisht prodhimin, shëndetin e popullit, apo ndonjë gjë tjetër? Këtë na thoni. Punëtori u ul me energji në karrige. Përsëri pati pëshpëritje në sallë. Drejtori herë buzëqeshte me vështirësi, herë vrënjtej. Shamia ishte qullur nga djersa. Rihat Kalicja, punonjës i vjetër shkencor i Institutit, që u ngrit më pas, e nisi fjalën e tij me pauza të gjata. Ramiu përkuli kokën gjer afër lustrës së tavolinës.

«Po të shkoja unë në repartin e shokut Gani, — tha ai, — kushedi se ç'do të thosha, ç'duhet këto derdhje e këto procese pune, se helbete aq marr vesh andej. Fshat e zanat, o shokë. Kështu thotë populli.» Ai qeshi dhe vështroi përreth.

«Më konkretisht, shoku Rihat, më konkretisht, flisni për punën tuaj dhe të shokëve dhe na i sqaroni ju, që jeni një shkencëtar i vjetër, punën tuaj, neve që s'marrim vesh, mua... këtyre shokëve, — ai tregoi me dorë punëtorët, — dhe ndonjë tjetri këtu që s'e ka të qartë.» Kosta Brahimi foli pa e ngritur zërin, por të gjithë në sallë e dëgjuan.

«Keni të drejtë, shoku Kosta, shumë të drejtë keni, ne të shkencës e dimë se të gjithë janë në bren-dësi të çështjes po aq sa dhe ne dhe kjo gjë sjell një nyje kontradiktore në problemin në fjalë.» Shaqir Skëndoja dëgjonte me nofullat e shtrënguara. «Ti s'e ke bërë detyrën tënde, — i tha ai vetes. — Çfarë sekretari je ti, kur në organizatë ke komunistë me pikëpamje të tilla?! Çfarë komunisti je ti kur e lë problemin të vijë deri këtu?! Je treguar një miop klasik që kënaqeshe me atë copë punë që bën.» Rihat Kalicja po fliste tani për rëndësinë e përcaktimit të përqindjes së kripërave të silicit për të ardhmen e ekonomisë. Njëri nga punëtorët e ardhur në mble-

dhje, shfryu. Pastaj Rihat Kaliçja përmendi dhe një proverb popullor, citoi dhe fjalët e një shkencëtari të madh, bëri thirrje për ta gjykuar problemin urtë e me maturi dhe u ul. Pas tij u ngrit Ramiu. Ai ishte i shqetësuar e nisi të ngatërrohej. Drejtori vështronte i vrënjtur lëkurën e hollë të fytyrës së tij.

«Instituti ynë duhet të synojë në marrjen e masave për krijimin e një atmosfere të pastër e normale... ne edhe ekonominë mund ta ndihmojmë... duke u sugjeruar uzinave e fabrikave që hedhin sedimente e aerolose në atmosferë, për filtra të ndryshëm... kështu do të mund të mbahet dhe një sasi lënde e vlefshme që shkon kot.»

«Fol konkretisht, konkretisht, siç tha shoku Kosta, ke ndonjë ide apo propozim konkret apo e ke ashtu si atë tjetrin, që na t'he një muaj më parë e na shkaktove aq dëm në laborator, duke na nxjerrë jashtëpërdorimit aparatit e ri gjerman?» Drejtori u përpoq ta fshinte inatin me një cipë buzëqeshjeje. Punëtorët lëvizën.

«S'është mirë kështu, o drejtor, — tha njëri. — E ti kërkon që pas kësaj heshte të flasë lirisht njeriu, ë?!» Në sallë u bë zhurmë. Shumë zëra përziheshin bashkë e nuk dëgjohej asgjë.

«Po jo, mor shokë...» — Drejtori hapi duart me habi.

«Mirë, fol ti, Rami, fol siç i flasim gjërat bashkë siç i flet me shokët, në laborator, në korridor, rrugëve, thuaji të gjitha.» Shaqir Skëndoja ndjeu, tek thoshte këto fjalë, vështrimet therëse të drejtorit dhe të Rihat Kaliçes. Ramiu vazhdoi përsëri, i skuqur e i djersitur Zëri i tij ishte bërë disi nervoz. Ai fliste me vështrimin ngulur në një cep të sallës, Nisi të shtjellonte një

ide të tij mbi disa filtra po pak vetë e morën vesh se ç'donte të thoshte:

«S'ka nevojë, shokë, të hapem më shumë se ç'duhet, — tha ai, — ato probleme që kapim, t'i shpiem deri në fund, gjer në zbatimin konkret, në kontaktin me ekonominë. Duhet të konkretizojmë gjuhën tonë shkencore.»

Në buzët e Rihat Kaliçes u shfaq një buzëqeshje plot kuptim. Ai diçka i foli shokut që kishte pranë. Pastaj u ngritën shumë nga punonjësit.

«Të them të drejtën, o shokë, — tha inxhinieri kimist Nesti Stefo, — kemi gjetur nga një qoshe pune e kemi rënë rehat. Vërtet çdo institucion ka një drejtues apo një grup drejtuesish, por ama edhe ne s'duhet të rrinim si të verbër. Nuk e kemi parë me këtë sy çështjen, jo.» Në sallë bëhej zhurmë. Drejtori ndërhyri disa herë i inatosur. Kosta Brahimi diçka i tha.

«Jo, mor shoku Kosta, . . . po tani. . . » U ngrit të fliste Shaqir Skëndoja. Ai foli gjatë dhe herë-herë i emocionuar.

«Merre komunistin e vërtetë, — tha ai, — hidhe në çdo sferë të punës, ku të jetë nevoja dhe ai duhet të bjerë mbi këmbët e veta. Ai që bie në shpinë, në ije, me kokë, përmbys, nuk është komunist i vërtetë. Kështu ndodhi me mua. Dhe sa u ngrita në këmbë, kaloi gjithë kjo kohë.» Pastaj ai tha se do të ishte e nevojshme ndoshta që kjo mbledhje të shtyhej, le ta mendonin shokët më mirë e më gjerë problemin, le të thërrisnin dhe specialistë të fushave të ndryshme të prodhimit e të shkencës dhe le të gjykonin nëse ky Institut duhej të qendronte kështu siç ishte, apo ç'duhej të bëhej me të. Kosta Brahimit përsëri iu desh të përmbante ndërhyrjen e drejtorit.

«More, shoku Kostë, po kjo është skandaloze, këtu kemi të bëjmë me vendime qeverie, më...» — Kosta Brahimi buzëqeshi i lodhur.

«Unë s'shikoj asgjë të keqe këtu, shoku drejtor, — tha ai, — qeveria është jona dhe në qoftë se diçka është për të mirën e përgjithshme, ajo do të na dëgjojë ne.» Kishte kohë që ishte errur. Sa kishte shkuar ora, vallë? Kosta Brahimi i pa me radhë fytyrat e skuqura të punonjësve, lëvizjet, mimikën e tyre, luhatjet e buzëve tek flisnin me shokun pranë. «Lufte klasash është kjo, — tha ai me vete. — Shpeshherë atë e kujtojmë si përleshje me armë, me pushkë e me topa me armikun, me diversantë, sabotatorë, armiq të revolucionit. Jo, dhe kjo mbledhje është një aspekt i madh i saj. Sepse mund të fitojmë me pushkë, me armë, po, nëse humbim këtu, te ky front, kemi rrezikuar të ardhmen e revolucionit. Çdo problem pune është një fushë beteje, çdo qendër pune, çdo institucion është një fushë beteje, çdo njeri dhe çdo koncept është një fushë e kësaj lufte të madhe që përfshin gjithë historinë e njerëzimit. Prandaj dhe ne duhet të jemi gjithmonë luftëtarë, luftëtarë të ashpër e të rreptë ndaj këtyre çështjeve. Dhe gjithmonë do të jemi të tillë, se të tillë e skalit gurin-strall të qenieve tona Partia.

110
111
112
113
114
115
116
117
118

110
111
112
113
114
115
116
117
118

PASQYRA E LËNDËS

Pranvera që ngjante me dimër	3
Pesha e një fjale	11
Usta Jorgji	19
Tri letrat	23
Njerëz mbi oxhak	29
Kanarina	35
Yjet e jetës	42
Një iso rend në hapësirë	48
Udha te njeriu	54
Sharrëxhiu	60
Një makinë në rrugë malore	65
Dallgët e grurit	72
Pazari i pasditës	77
Një tregim në muzg	83
Shoku i vjetër	88
Miniatyra	92
Ekskursioni	98
Lokali pranë jetës	110
Komandanti	116
Simfonia	121
Xhirohet një film	131
Çështje në institucionin C.	141
Vdekja e plakut	149
Kovaçi	155
Gjyshi im Muharrem	160
Albana	171
Kapërcimi i madh	176
Fushë lufte	189